

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja restaureerimise osakond

Sandra Mälk

EESTI MAA-ALGKOOLID 1920–40.
Ajalugu, tüpoloogia, väärtused ja säilitamine

MAGISTRITÖÖ

Juhendaja: mag. art. Leele Välja

Tallinn 2012

1. SISSEJUHATUS.....	4
2. EESTI KOOLIARHITEKTUURI AJALUGU	8
2.1. Rahvaharidus ja koolimajad omariikluse kehtestamiseni	8
2.2. Kooliharidus ja koolimajade moderniseerimine omariikluse ajal.....	11
2.3. 1930. aastad ja kivikoolimajad.....	21
2.4. Kooliaiad maakoolide kohustusliku osana.....	24
2.5. Koolihoonete ümber- ja juurdeehitused	27
2.6. Ruumijaotusest ja interjöörist.....	28
2.7. Haridusministeeriumi poolt korraldatud arhitektuurivõistlused.....	31
2.8. Põllutöökoja Ehitustalitus (1927.-32. aastatel A.R.T. Põllumajandusliidu Ehitustalitus)	41
3. MAAKOOLIMAJADE ARHITEKTUURSED STIILISUUNDUMUSED	49
3.1. Haridusministeeriumi arhitekt Tõnis Mihkelson ja historitsistlikud koolimajad.....	57
4. MAAPIIRKONDADES ASUVATE ALGKOOLIMAJADE TÜPOLOOGIA.....	60
4.1. Metodoloogia	60
4.2. Tüpologiseerimise alused.....	62
4.3. Hilishistoritsistlikud koolimajad	63
4.3.1. Neoklassitsistlikud kivist koolimajad.....	63
4.3.2. Klassitsismi mõjutustega puitkoolimajad.....	64
4.3.3. Klassitsismi sugemetega sümmeetrilise fassaadiga krohvitud hooned	68
4.3.3. Historitsistliku käsitleusega hooned.....	68
4.3.4. Mansardkatusega pikaks venitatud krohvitud fassaadiga koolimajad	70
4.3.5. Kompaktse põhiplaani ja liigendatud mahtudega mansardkatusega kivihooned...	71
4.3.6. Mansardkatusega, kompaktse põhiplaaniga puidust koolimaja	72
4.3.7. Erandlikult järsu kaldega mansardkatusega puithoone	73
4.4. Traditsionalistlikud puitkoolimajad	74
4.4.1. Ühekorruselised traditsionalistlikud koolid	74
4.4.2. Väljaehitatud katusekorrusega asümmeetrilised kompaktse mahuga koolimajad .	77
4.4.3. Asümmeetrilise ukseava paigutusega puitkoolimaja	78
4.4.4. Põllumeeste Keskseksi Ehitustalituse tüüpprojekt.....	80
4.4.5. Kahe kõrvuti asetseva ukseavaga u-kujulise põhiplaaniga koolimaja	81
4.4.6. keskosa teise korruse väljaehitusega või uugiga koolihooned	83
4.4.7. pika hoonekehandiga, sümmeetrilise fassaadijaotusega puithoone	84

4.4.8. Kahekorruselised traditsionalistlikud koolimajad	85
4.5. Traditsionalistlikud kivikoolimajad	93
4.5.1. Tsentraalse sissepääsuga väike kivist maakoolimaja, kõrge kelpkatus.....	93
4.5.2. Asümmeetrilise ukseava paigutusega kivikoolimajad, kergelt L-kujuline maht ...	94
4.5.3. pikaks venitatud hoonekehand, asümmeetriline fassaadijaotus	95
4.5.4. pikaks venitatud hoonekehand, sümmeetriline fassaadijaotus	95
4.5.5. Kõrge kelpkatusega sümmeetrilise fassaadiga koolimaja	98
4.5.6. U-kujulise põhiplaani koolimajad	101
4.6. Funktsionalistlikud koolimajad	104
4.6.1. Sümmeetrilise fassaadiga kahekorruselised kivihooned	104
4.6.2. Laia räästakarniisiga sümmeetriline hoone	107
4.6.3. Asümmeetrilise fassaadiga L-kujulise põhiplaani koolimajad.....	108
4.6.4. Liigendatud põhiplaani ja fassaadidega koolimajad	109
4.7. Uudisasunduste koolimajad.....	111
5. EESTI MAA-ALGKOOLIDE PROBLEMAATIKA	116
5.1. Maa-alkoolide püsivust ohustavad tegurid	116
5.1.1. Regionaalsed põhjused	116
5.1.2. Hooldamatus ja levinumad kahjustused	118
5.1.3. Kinnisvaraarenduse mõjud ja remontimised	119
6. MAA-ALGKOOLIDE KAITSEETTEPANEKUD	131
6.1. Maa-alkooli väärtus.....	131
6.2. Hetkeolukord 1920.-30. aastatel ehitatud maa-alkoolide kaitses	133
6.3. Maa-alkoolide kaitses ja võimalused	135
6.4. Maa-alkoolide kaitsettepanekud	138
7. KOKKUVÕTE.....	144
8. KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	147
SUMMARY	152
LISAD	

1. SISSEJUHATUS

„Kool on jõuallikas, tõukejõud, mis - teadvusega juhitud – nooruse, tulevase rahvapõlve peab võimsalt läbi viima oleviku viletsusest paremasse tulevikku.”¹

Eesti Vabariigi esimestel aastakümnetel olid maa-alkkoolid küla haridusliku ja kultuurilise edenemise olulisimad kandjad, sh ka uue arhitektuurimõtte levitajad. Peale II maailmasõda aset leidnud muutused riiklikes, ühiskondlikes ja sotsiaalsetes oludes on viinud aga maa-elanikkonna arvukuse drastilisele vähenemisele, mis on toonud kaasa ka koolide arvu drastilise languse maapiirkondades. Maa-alkkoolide tähtsus meie arhitektuuripärandis on siiani olnud pigem alahinnatud. Sageli tagasihoidlike stiilitaotlustega hoonete kõrval on arvukalt ka neid, mis maa-arhitektuuri kontekstis on olnud edumeelse arhitektuurimõtte kandjad. Maa-alkkoolidel oli oluline roll ka meie riiklikus edenemises – just seal pandi alus rahva üldisele hariduslikule tõusule ja arvestatava haritlaskonna kujunemisele.

Käesoleva töö eesmärgiks on selle meie arhitektuuripärandi seni süsteemselt uurimata lõigu kaardistamine ja olulisemate väärtuste esile toomine. Nn alusuuringule pretendeeriva töö aluseks on andmebaas, mille alusel on loodud hoonete tüpologia ja määratletud võrdleva analüüsi teel parimad esindajad, mis vajaksid põhjalikumalt käsitlemist ning mõned neist kindlasti ka kaitset riikliku kultuurimälestisena.

Uuring hõlmab maa-alkkoolide ehitamise taustsüsteemi kirjeldamist, hetkesituatsiooni kaardistamist, tüpologia loomist, tüüpilisemate säilimist ohustavate probleemide esiletoomist ja kaitsettepanekute tegemist. Töö koostamisel kasutati arhiiviallikaid, kirjandust, kontakteeruti kohalikega ning valitud objektide puhul teostati ka kohapealset vaatlemist ja fotografeerimist.

Teema kasvas välja 2007. aastal Kultuuriministeeriumi ja Muinsuskaitseameti poolt algatatud programmist „Eesti 20. sajandi väärtusliku arhitektuuri kaardistamine ja analüüs“, milles maakondlikes kaardistustööd tõid välja mitmeid väärtustamist vajavaid koolihooneid. Ettepanekutes ilmnes ka, et vaadeldes teemat maakondlikus kontekstis on nii mõnigi kord soovitatud kaitsta maju, mille sarnaseid on mõnes teises maakonnas hoopis elujõulisemana ja paremini säilinud. Oli vajadus alusuuringu järele, et kindlustada ülevaade kogu hooneliigist ja

¹Ühendud kool. – Kasvatus, 1922, nr 1, l. 1.

teha asjakohased ettepanekud maa-alkoolide hoonete kaitsmiseks ja dokumenteerimiseks arvestades kogu valdkondlikku konteksti.

Tööks vajaminev alusmaterjal pärineb erinevatest mäluasutustest: Eesti Riigiarhiivi Haridusministeeriumi koolihoonete fond (peamiselt fondid 1108 ja 1790) ja Eesti Arhitektuurimuuseumi 1920.-30. aastate (fond 2) ja Eesti Ajalooarhiivi (f 11358) materjalide hulgast. Abiks olid ka ajalehtedest leidunud info koolihoonete valmimise kohta (Päevaleht). Arhiivist leidis peamiselt laenuga ehitatud koolihoonete projekte, sest laenu taotlemisel nõuti plaani esitamist. Sel samal põhjusel puudub suur hulk projekte nagu näiteks Viinistu koolimaja projekt, sest see ehitati vallavalitsuse ja kohalike omadest vahenditest. Palju oli abi brošüürist „Koolihoonete ehitamise plaanimajandus. Ülevaade senistest tulemustest ja kavatsused. Tallinn: Haridusministeerium. 1937”, mis kajastas 1936. aasta seisuga koolimajade ehituslikku seisukorda, eesmärgiga selgitada välja, mis on seni koolimajade ehitamise alal tehtud ja mida seisukorra parandamiseks ette võtta. Ajaloolist olustikku aitasid avada ajakirjade Eesti Kool ja Kasvatus väljaanded aastani 1940.

Töö jaguneb tinglikult kolme ossa. Esimeses antakse ülevaade koolimajade ehitamisest ja selle erinevatest etappidest (Haridusministeeriumi võistlus, 1930. aastate teisenenud olukord ja seadusandlus), püütakse selgitada välja tüüpprojektid. Teine osa keskendub hoonete tüpologia loomisele, mida on tehtud stiilitunnuste, materjalikasutuse ja mahuliste kriteeriumite kombineerimisel. Tüpologiseerimine annab võimaluse hoonete suurt hulka süstematiseerida ja parimad esindajad võrdlevas kontekstis kõige selgemalt esile tuua. Kolmandas osas käsitletakse hoonete kultuuriväärtuslikku poolt, tehakse ettepanekuid hoonetekaitsemiseks riikliku kultuurimälestisena, arvele võtmiseks või dokumenteerimiseks. Põgusalt peatutakse ka koolimajade rollil tänases maa-elus ja tehakse ettepanekuid tühjaks jäänud hoonete võimalikuks kasutuseks.

Maa-alkoolidena on võetud arvesse vaid alevikesse ja küladesse ehitatud koolimaju. Maakoolimajad erinevad linnakoolidest mitte ainult tagasihoidlikuma mahu, vaid ka stiililise eripära tõttu (mis tingitud peamiselt kohalikest rahvapärasest arhitektuurist üle võetud ehitusvõtetest) moodustades nii selgelt eristuva grupi. Seetõttu on jäetud välja kõik linnakoolid.² Siinjuures on aga töös käsitlemist leidnud näiteks Lihula algkool, sest

² Kuressaare, Narva, Pärnu, Rakvere, Tallinn, Nõmme, Tartu, Viljandi, Valga, Võru.

linnastaatuse sai Lihula alles 1997. aastal, samamoodi ka Keila koolimaja, mis valmis 1930. aastal (linnastaatuse sai Keila 1938. aastal). Nii on arvestatud staatuse muutumisega ka teistes alevikes ja linnades. Töös on käsitletud koolimaju, mis asusid tollases alevikus, aga mis on tänapäeval linna staatuse saanud. Sel alusel kuulub töösse ka Suure-Jaani koolimaja, mis valmis 1940. aastal (Suure-Jaani sai linnastaatuse 1938. aastal), kui Suure-Jaani oli juba linn, kuid kuna projekteerimise aeg pole teada, siis loeti see siiski alevikoolide hulka. Arvestatud on ka klassiruumide arvuga. Töös ei ole käsitletud ka enam kui 6 klassiruumiga koolimaju. Arvestades töö mahtu oli otstarbekas algselt valitud piiride juurde jääda, kuid olles töö koostamise käigus vaadeldud ka linnades paiknenud algkoole, näib, et lõplikku alusuuringusse tuleks hõlmata ka kuni kuue klassiruumiga linnakoolimajad, mis tüpoloogiliselt siiski maa-koolimajadele sageli väga sarnased on (nt Hiiu ja Kivimäe koolid Nõmmel jne). Ka vajab kaalumist veel ajaline piir – käesoleval juhul on välja jäänud 1941. aastal projekteeritud koolimajad, kuid hoolimata muutunud ühiskondlik-poliitilistest oludest jätkus koolide kavandamine esialgu samadel arhitektuursetel ja hariduskorralduslikel alustel.

1920.-40. aastatel ehitati kokkuhoiu mõttes palju avalikke hooneid, sh koolimaju ümber, hulgaliselt projekteeriti juurdeehitisi olemasolevatele hoonetele, eriti maapiirkondades.³ Koolimajade ulatuslikke ümber- ja juurdeehitisi võib loendada ligikaudu sama palju kui ehitati uusi. Uute ja ümberehitatud koolimajade eristamiseks on võetud Eesti Riigiarhiivis fondis 1108 asuvat⁴ Haridusministeeriumi Koolihariduse kaust, milles on kuni aastani 1937 nimetatud uued, ümber- ja juurdeehitatud koolimajad. Mõnda juurdeehitusega hoonet on töös kajastatud (Imastu, Pahkla, Krabi, Hellenurme) kuivõrd nende ümberehitused on olnud sedavõrd ulatuslikud, et algsed kihistused ei ole praktiliselt eristatavad ja hoone meenutab oma üldilmelt uut. Et neid on ulatuslik hulk ja see teema vajab omaette põhjalikku uurimist, siis on antud töös piirdutud vaid mõne näitega ja ei pretendeerita teema täielikule kajastamisele.

Koolimaju ehitati sel perioodil üle 400, sh siis nii täiesti uued koolimajad kui ka ümber- ja juurdeehitustega hooned. Töös käsitletakse üle 210 uue projekti järgi ehitatud koolimaja, sh ka eelnimetatud ulatusliku ümberehitusega koolid, mis kõik on kantud inventeerimiskaartidele. Töös käsitlemist leidvate koolimajade nimekiri asub LISA 3.

³ Kalm, Mart (koost.). Eesti Kunsti ajalugu. 5, 1900-1940. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2010. Lk 279.

⁴ Andmed Eesti Vabariigi iseseisvuse ajal ehitatud koolimajade kohta. ERA f. 1108, n. 4, s. 1190.

Magistriõõ järelmina peaks valmima põhjalik uurimus eesti maa-alkkoolidest eesmärgiga selgitada välja nende erinevad tüübid, millega kaasneks hinnang säilivusele, tänasele olukorrale ja perspektiivile. Koos tüüpide ja nende väärtuste määratlemisega tehakse ettepanekud parimate säilinud näidete kaitsmiseks riikliku mälestisena. Loodav tüpologia ei pretendeeri ainuvõimalikkusele vaid on üks võimalikest lahendustest, kuidas käsitleda sellist mahukat valdkonda.

Tahan tänada materjalide lahke jagamise eest: Võrumaa Muuseumi, Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseumi, Eesti Riigiarhiivi, Kalle Kiipust, Mõisaküla kooli omanikke, SA Virumaa Muuseumit, Eesti Põllumajandusmuuseumi, Harjumaa Muuseumi, Eesti Rahva Muuseumi, Lembit Andreseni ja Arti Soosaart. Suur tänu juhendajale Leele Väljale. Asjakohaste infokildude eest tänan Anne Lassi, Elo Lutseppa, Hanno Talvingut, Hele Leharit, Rain Soosaart, Mare Tormi Tallinna Pedagoogika Arhiivmuuseumist. Erilised tänud kõikidele lahketele majaomanikele, kes uurijale ukсед avasid. Tahän tänada ka oma pere (eriti Mattiast ja Irmelit) ja Britta Šafranovskit, kes tegid võimalikuks liiklemise erinevates Eestimaa paikades. Tänu ka Hanna Schuttingule ja Karin Kukele abi eest.

2. EESTI KOOLIARHITEKTUURI AJALUGU

2.1. Rahvaharidus ja koolimajad omariikluse kehtestamiseni

Teadaolevalt dateeritakse esimesed talurahvale suunatud haridusasutused Eestis 17. sajandisse.⁵ 18. sajandi keskpaigaks tegutses igas vallas juba oma koolmeister. Koolihariduse andmine ei olnud kuni 19. sajandini kuigi plaanipärane, laste kooliskäimist ei kontrollitud, ka ei olnud see sunduslik. Seetõttu olid koolid, eriti maal paiknevad rahvakoolid, väikesed. Külarahva harimisele hakati suuremat tähelepanu pöörama alles peale 1816. ja 1819. aasta talurahvaseadusi, kui ühe väljundina hakati asutama kihelkonnakoole, mis olid rahvakooli teiseks astmeks.⁶ Kihelkonnakooli eesmärgiks oli täiendada külakoolis saadud teadmisi, eriti mis puudutas põllumajandust.⁷ Koos pärisorjuse kaotamisega hakkas kehtima ka uus kooliseadus, mille kohaselt tuli kool asutada iga 500 meeshinge kohta.⁸ Kooli pidi ülal pidama vald ja õpetuse sisu eest hoolitsema kirik.

Koolimajade arhitektuur oli siiani olnud tagasihoidlik või pea olematu. Lihtsad hooned ei olnud tihtipeale üldse kooliks ehitatud, koolidena kasutati endisi rehemaju.⁹ Mõnel juhul ka kõrtsihooneid nagu Sutlepas ja Vigalas.¹⁰ Ka uued koolihooned olid enamasti tagasihoidlikud: ühekorruselised koosnedes klassitoast ja koolmeistri ruumidest. 19. sajandi teisel poolel hakati vallakeskustesse püstitama ka suuremaid koolihooneid, kus majas tegutses koos kooliga ka vallavalitsus.¹¹ 19. sajandi keskpaigast alates toimus märgatav tõus eestlaste hariduselusel. Ärkamisajaga kasvas teadmine oma kultuurist ja selle mõistmine aitas kaasa eneseteadvuse kasvule. Avati uusi koole ja tehti olemasolevates uuendusi. Näiteks 1880. aastatel tegutses Harjumaal Nissi kihelkonna territooriumil 9 valla- ja külakooli.¹² Sajandi viimastel kümnenditel ilmusid klassiruumidesse kirjutuslauad, mida varem polnud vaja, sest koolis õpetati peamiselt laulu, palvet ja lugemist. Sel perioodil hakkas ajakirjanduses ilmuma

⁵Andresen, Lembit. Eesti algkoolid 1920-40. Tallinn: Avita, 2006. Lk 6.

⁶Sealsamas.

⁷Andresen, Lembit. Eesti kooli ajalugu. Algusest kuni 1940. aastani. Tallinn: Avita, 2003. Lk 114.

⁸Andresen, Lembit. Eesti algkoolid 1920-40. Tallinn: Avita, 2006. Lk 6.

⁹Koolihoonete ehitamise plaanimajandus. Ülevaade senistest tulemustest ja kavatsused. Haridusministeerium: 1937, lk 5

¹⁰Kirjavahetus Lääne Maakoolivalitsusega Läänemaa avalike algkoolide võrgu korraldamise asjus; koolivõrgu kavad. ERA f. 1108, n. 3, s. 855

¹¹Andresen, Lembit Andresen, Lembit. Eesti algkoolid 1920-40. Tallinn: Avita, 2006. Lk 7.

¹²<http://www.nissikool.ee> (vaadatud 27. veebruar, 2010).

ka arvamusi pikaegsetelt koolmeistritelt koolide seisukorra kohta, jagati soovitusi, milline võiks välja näha kooli põhiplaan ja selle vajalikud ruumid. Simuna kihelkonnakooli õpetaja Villem Normann kirjutas 1873. aastal raamatu „Õppetuse kooli-pidamisest”, kus esitas 5 koolimaja põhiplaani. Üks neist oli ristkülikukujuline, sümmeetrilise plaanijaotusega ning selles oli ette nähtud klassituba, õpetajale elutuba koos sahvriga, läbikäidav eluruum, ühine köök ja sahvrid lastele kooli kaasatoodud toidu jaoks.¹³ Hakkas juurduma arusaam, et koolimaja tähendab rohkemat, kui ainult peavarju andvat hoonet.

Foto 1. Keava vallakool Raplamaal ehitati 1871. aastal. Foto 1920. aastatest. ERA f. 1790, n. 1, s. 851.

I maailmasõja eelsest perioodist võib kooliarhitektuuri kõrgajaks pidada 1880. aastaid. Rahva- ja kihelkonnakoolide kõrvale loodi uus koolitüüp – ministeeriumikool, mille esimeses klassis oli võimalik omandada vallakooli haridus ja teises rahvakoolis õpitu (õpe kestis vastavalt kolm ja kaks talve). Ministeeriumikoolid koondasid endasse suurema hulga õpilasi ning selleks ajaks oli ammu mõistetud ka vajadust internaadi järele, sestap ehitati koolid senisest suuremamahtulisena. Ministeeriumikoole iseloomustab ka arhitektuurselt parem tase. Tavaliselt oli majas 2-3 klassiruumi, kus õppisid liitklassid, lisaks internaat ja mitu õpetajate korterit.¹⁴

Siiski ei ehitatud ministeeriumikoole massiliselt, koos vallakoolidest ministeeriumikooliks ümber muudetutega oli neid tsaariaja lõpuks kokku 90¹⁵, valdavalt õppis talurahvas siiski rahvakoolides. Rahvakoolide majad olid tavaliselt madalad, hämarad ja sageli liigniisked. Selline olukord tekitas haritlaskonnas nõutust. 1898. aastal võttis sõna tulevane riigivanem Jaan Tõnissoni koolimajade kehva olukorra teemal, kelle arvamuse kohaselt avaldab õpikeskkond mõju mitte nii tervisele, vaid ka vaimule:

¹³Andresen, Lembit. Eesti algkoolid 1920-40. Tallinn: Avita, 2006. Lk 7-11.

¹⁴Sealsamas, lk 10-11.

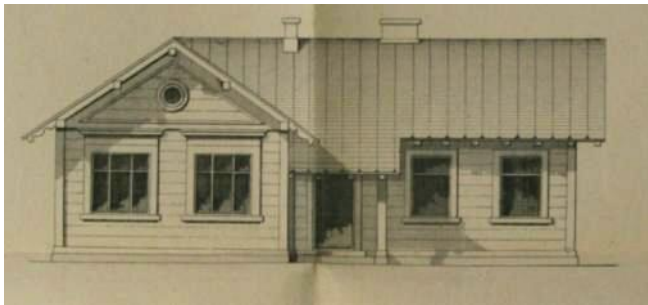
¹⁵Andresen, Lembit. Eesti kooli ajalugu. Tallinn: Avita, 2003. Lk 146.

„Laste ihulik tervis, õppimise edu ja koolimaja puhtuse ja korra kõlbeline mõju nõuab tingimata, et kooliruumid ausad ja korralikud oleksivad”.¹⁶

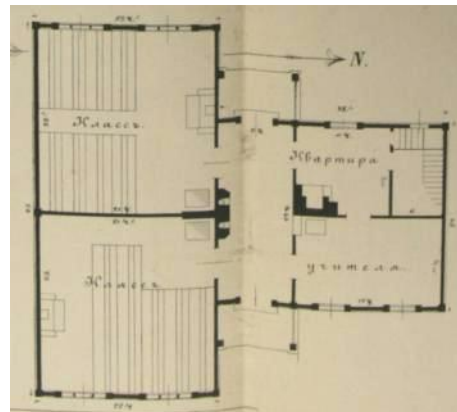
Ja veel:

„Koolimajade avaruse, õhu puhtuse ja soojuse peale peaksivad vallavalitsused kõige hoolega mõtlema hakkama. Sest nooresoo tervise vastu on praegusel põlvel tõsiseid kohuseid. Päälegi ei suuda keegi laps kooli armastada, ei sääli virkusega tööd teha, kui koolimaja kitsas kui vaese mehe sauna urgas, kõledam aga hundilaudast.”¹⁷

19. sajandi lõpust pärineb väikese kaheklassilise koolimaja plaan, mis on ülesehituselt väga sarnane 1930. aastatel Pärnumaale ehitatud Murru koolimajaga.

Joonis 1. Kahe klassiruumiga koolimaja vaade 19. sajandist. EAA f. 1275, n. 1, s. 425.

Joonis 2. Kahe klassiruumiga koolimaja põhiplaan 19. sajandist. EAA f. 1275, n. 1, s. 425.

Rahvakoolile suunatud uue hoonetüübi kavandi esitas 20. sajandi alguses kauaaegne koolmeister Mihkel Kampmann oma õpikus „Kooli Lugeseraamat”. Ristkülikukujulise põhiplaaniga ilma koridorita majas asusid üksteisega kõrvuti koolmeistri eluruumid, klassiruum, poiste ja tüdrukute internaat (viimasesse pääses läbi köögi ja söögitoa), sahvrid (asusid tuulekojas). Uuendusena oli maja külge planeeritud tualettruumid. Selliseid koolimaju ehitati aga vähe.¹⁸

1909. aastal andis Haridusselts välja koolihariduse aastaraamatu¹⁹, kus oli juttu ka koolimajade ruumidest ja plaanist. Tulevane riigikoguliige ja tollane Tütarlase

¹⁶ Tõnisson, Jaan. Mitte kohtu-, vaid koolimajasid. – Postimees, 1897, nr 233.

¹⁷ Tõnisson, Jaan. – Postimees, 1898, nr 28.

¹⁸ Andresen, Lembit. Eesti algkoolid 1920-40. Tallinn: Avita, 2006. Lk 11.

¹⁹ Eesti Haridusseltside Aastaraamat 1. Tartus, 1909. Pedagoogika Arhiivmuuseumi fond R 17257.

Kommertsgümnaasiumi direktor Peeter Põld kirjeldas koolimajade ja nende sisustuse olukorda²⁰:

„Oleks aeg selle peale mõelda, kuidas otstarbe- ja ajakohasemaid koolimajasid, pinkisid jm. saada. Kuidas koolimaja ehitada tuleb, selle peale annab meile vastust nn koolitervishoidmine. Nõudmisi, mis selle poolest üles seatakse, ei luba aeg mitte tuua. Tarvis oleks, et komisjon määrataks, kes tervishoiulised ja kasvatuslised nõudmised kindlaks teeks, mida koolimaja täitma peab, s.o. koolide ehitusprogrammi välja töötaks.”

Sealsamas tõstab ta esile arhitekti rolli koolihoonete ehitamises ja kirjutab koolimajade võistluste korraldamise vajalikkusest:

„Kui auhinnad liiga väikesed, siis ei ole loota, et arhitektid tööle hakkavad. Õiget plaani ei saa aga keegi teine teha, kui ainult õppinud arhitekt, ehituskunstnik, kes teab kuidas ruumid korraldada, disponeerida, et terve hoone otstarvet täidaks, kodune, armas, ilus saaks. Võistlus tuleks sellepärast, et meil endil ainult paar õppinud arhitekti on, ka Peterburis ja Soomes välja kuulutada, kus mehi on, kes koolimajade ehituse kallal iseäralist tööd on teinud.”²¹

Sellise novaatorliku idee rakendamiseni sajandi alguses siiski ei jõutud ja see leidis aset hoopis uue riigikorra tingimustes 1921.-22. aastatel. (vt. 2.7. Haridusministeeriumi poolt korraldatud arhitektuurivõistlused).

2.2. Kooliharidus ja koolimajade moderniseerimine omariikluse ajal

Tsaarivõimu kukutamise järel asus Ajutine Valitsus koolivõrku uuendada.²² Linnakoolidega sarnaselt said suure tähelepanu osaliseks maa- ja alevikoolid, mis olid esimesega võrreldes pisut teistsuguses situatsioonis. Tihti oli koolihoonetel kanda ka külakeskuse rolli ja omariikluse sünniga lasus neil varasemast olulisem tähtsus noorte kodanike harimisel. Eesmärgile aitas lähemale jõuda sadade koolide ümberehitamine ja uute hoonete püstitamine. Selle kiirendamiseks töötati välja tüüpprojekte, mille valmimisel etendasid olulist rolli

²⁰ Sealsamas, lk 7-8.

²¹ Eesti Haridusseltside Aastaraamat 1. Tartus, 1909. Pedagoogika Arhiivmuuseumi fond R-17257. Lk 8.

²² Andresen, Lembit. Eesti algkoolid 1920-40. Tallinn: Avita, 2006. Lk 12.

maapiirkonna arhitektuurile spetsialiseerunud töökojad, nagu Põllutöökoja Ehitustalitus ja Asundusamet. Haridusministeerium korraldas kaks ideekonkurssi,²³ et leida kõige meelepärasema lahendusega koolihoonete projektid. Paljud originaalprojektid valmistati maaarhitektide ning Haridusministeeriumi Koolivalitsuse arhitekti Tõnis Mihkelsoni poolt.²⁴

Vajadus uute koolihoonete järele oli tingitud ruumipuudusest ja hoonete kehvast seisukorrast, teravamalt kerkis see esile peale kooliuuendusi. Senine kohustuslik 3-klassiline algharidus ei rahuldanud valitsust, kes pidas ideaalseks kuueklassilist²⁵, millele lisandusid vajadusel 5-klassiline gümnaasium ja ülikool.²⁶ Õppekorralduses andsid eeskujuna arenenud Euroopa riigid nagu Šveits, kus algharidus kestis 7-9 aastat.²⁷ 1919. aastal võetigi vastu „Avalikkude algkoolide seadus“, mis mh nägi ette senise 3-aastase koolikohustuse muutmist 4-aastaseks.²⁸ 1920. aastal vastu võetud „avalikkude algkoolide seadus“ nõudis kohustuslikku 6-klassilist haridust alates 1930.aastast.²⁹ Enamikes koolides püüti 6-klassilise haridusmudeliga alustada võimalikult kiiresti. See tõi kaasa aga õpilaste arvu suurenemise ja väikestes kihelkonnakoolides süvenes juba niigi probleeme tekitanud ruumipuudus. Pealegi olid sõja jooksul mitmed koolimajad hävinud, seda kõige enam Kirde- ja Kagu-Eestis.³⁰ Oli tarvis uusi koolimajasid, enam tunti neist puudust maapiirkondades.

Foto 2. Are koolimaja Pärnumaal ehitati 6-klassilise kooli jaoks juba 1924. aastal, kui sunduslik oli veel 4 klassi. ERA f. 1108, n. 13, s. 369

Foto 2. Harjumaa Kajamaa valla-, rahva- ja koolimaja. EFA 683. 1-11064

²³Hallas-Murula, Karin. Albumitais algkoolimaju. – Sirp, 23. märts, 2007.

²⁴ ERA f. 1108;

²⁵Koolihoonete ehitamise plaanimajandus. Ülevaade senistest tulemustest ja kavatsused. Haridusministeerium: 1937, lk 5

²⁶Sirk, Väino. Õpetajate seminar 1920.–1930. aastatel – haridusprobleem Eestis ja mujalgi. – TUNA, nr 3, 2001. Lk 38.

²⁷ Sealsamas, lk 41.

²⁸ RT 70 – 1919.

²⁹ RT 75/76 – 1920.

³⁰Koolihoonete ehitamise plaanimajandus. Ülevaade senistest tulemustest ja kavatsused. Haridusministeerium: 1937, lk 5.

1920. aastatel oli kiireimaks lahenduseks haridustingimuste parandamisel võtta kasutusele endised mõisate härrastemajad. Pärast sõda polnud koolimajade ehitamine kõikidele valdadele rahaliselt võimetekohane ja parimaks alternatiiviks sai kooli paigutamine riigistatud mõisahoonesse. Seal, kus seda teha polnud võimalik, asuti uusi hooned ehitama. Maapiirkonda ja alevites valmis uusi algkoolihooneid 1920.–30. aastatel üle 210. Pärnumaale suudeti 1930. aastaks ehitati seitse uut algkoolimaja: Sauga, Lindi, Kihlepa, Aesoo, Are, Liivia lastekodu algkool ja Kilingi-Nõmme alevi kool.³¹ Teisel kümnendil lisandus sellele veel 17 uut hoonet.

Väiksemates küldes ühendati uues hoones mitu funktsiooni, koolimaja oli ühtlasi rahva- ja vallamaja. Tiheda koolivõrgu rajamisega koos moodsate koolimajadega³² sooviti igale noorele kodanikule anda Euroopa riigile kohane alusharidus. Isegi, kui igal pool ei õnnestunud seatud eesmärke täielikult täita, tehti koolide edendamiseks tohutu samm. Võrdluseks, Petserimaal tegutses 1917. aastal 51 algkooli, kus õppis ligikaudu 1800 õpilast. Iseseisvusaja lõpuks oli koolide arv tõusnud sajani, neist 7 olid uued hooned.³³

Foto 3. Teeõhtu Harjumaal Kose koolimaja klassiruumis. HMK, F2438.

Foto 4. Petserimaa Irboska koolimaja oli üks 7 uuest koolihoonest maakonnas. L. Andreseni kogu

Maa-alkooli ülesehitus erines linna omast mitte ainult mahu, vaid ka ruumijaotuse poolest. Selles pidid olema internaadiruumid kaugemalt tulevatele lastele,³⁴ õpetajate ja koolmeistri korterid. Uutes koolimajades oli mitmeid sisekujunduslikke uuendusi: haigete jaoks oli isoleerimise ruum, õpetajate korterid paiknesid kooliruumidest eraldi, omaette sissepääsuga.

³¹ Kirjavahetus koolimajade ehitamise kohta. Pärnu Maavalitsuse Haridusosakonna kirjakogu ERA f. 1097, n. 1, s. 2468, lk 58.

³²1936. aastaks oli maakonniti alkoole ja täienduskoole (arvestamata tollaste linnade koole Pärnus, Tallinnas, Tartus, Rakveres, Viljandis, Narva, Valga)³² ehitatud Harjumaal 18, (lisaks ümberehitusi 15), Läänemaal 16 (ü.e. 8), Tartumaal 24 (ü.e. 22), Petserimaal 10 (ü.e. 1), Valgamaal 3 (ü.e. 9), Võrumaal 19 (ü.e. 21), Pärnumaal 17 (ü.e. 14), Viljandimaal 6 (ü.e. 13), Virumaal 36 (ü.e. 38), Saaremaal 22 (ü.e. 8), Järvamaal 6 (ü.e. 11) Koolihoonete ehitamise plaanimajandus. Ülevaade senistest tulemustest ja kavatsused. Tallinn: Haridusministeerium. 1937. Lk 16-19.

³³Viilup, Viktor. Küla ja kool Petserimaal. – Eesti Kool. Nr 1, 1938.

³⁴ Kui koolimaja jäi kooliringkonna lastele kaugemaks, kui 3 km, siis tuli majja ehitada internaat.

1938. aastaks selgines, et seni on ehitatud liiga väikeseid klassiruumide, senise 25 õpilase asemel võetakse normiks 40 õpilase mahutamise.³⁵ Nagu eespool mainitud, täitis maakool tihti külakeskuse rolli. Pooled ehitatud koolimajadest olid kasutusel rahvamajadena.³⁶

Maakoolimajade sisulise erinevuse linnakoolidega on hästi kirja pannud maa-arhitektuurile spetsialiseerunud A.R.T.³⁷ arhitekt Arnold Väli 1930. aastal ilmunud kogumikus „Maaehitusi II”.

„Maa-alkoolimajad erinevad tunduvalt oma ülesandelt linna omist. Olles kultuurkeskpunktiks, tuleb täita nende ehitamisel peale kooliruumides tarvisminevate nõuete ja määruste veel neid, mida vajatakse õpilaste ühiseluruumides ja õpetajate kortereis. Lähema rahvamaja puudumisel peab koolimaja asendama viimastki, s.o. võimaldama korraldama pidusid, koosolekuid, kursusi, loenguid, laulukoorele ja võimlemisgrupele harjutamisel käimist.”³⁸

Maa-alkoolide ehitamise kulud olid väiksemad, kui linnakoolidel. Materjal saadi kohalikust metsast ning ehitajad leiti kohalikust külaringkonnast.³⁹ Töö kiirendamiseks rakendati kõigis paigus küüdikohustust, mis tähendas, et kohalikud talumehed transportisid kooli jaoks vajaminevat ehitusmaterjali. Suure-Jaani koolimaja ehitamises osalesid aktiivselt ka õpilased.⁴⁰ Teinekord varjutasid üldist rahvalikku üksmeelt koolihoonete rajamisel väikesed vastuolud kohaliku võimuga. Valdade rahanappuse ja tihti ka soovi tõttu ehitada hoonet ilma laenu võtma, sundis hoolikamalt makse sisse nõudma. *„Paljud on harjunud omi maksukohustusi tasuma mõni kuu peale tähtpäeva, kuid nüüd on väljaminekud nii suured, et vallavalitsus ei saa ka maksu tähtpäevi pikendada. Sellepärast on politsei kätte antud 2000 maksunõude lehte, maksukohuslastelt raha sissenõudmiseks.”⁴¹*

Esimese kümnendi lõpuks tunnistati, et Eesti Vabariigi koolikorraldus on tugevaid edusamme teinud. Kooliuuendusega seoses käisid koolidirektorid tutvumas välismaa koolidega. Selles osas näitas aktiivsust üles Võru Õpetajate Seminari direktor J. Käis. Pedagoogiliste uurimuste

³⁵ Koolihoonete ehitamise plaanimajandus. Ülevaade senistest tulemustest ja kavatsused. Haridusministeerium: 1937, lk 6.

³⁶ Samas, lk 8.

³⁷ Asunike, Riigirentnike ja Talupidajate Põllumajandusliidu Ehitustalitus.

³⁸ Maaehitusi II. A.R.T. Põllumajandusliidu väljaanne. 1930, lk. 111.

³⁹ Tööjõuna tuli kasutada kohalikke. ERA f. 1108, n. 13, s. 727.

⁴⁰ Suure-Jaani Gümnaasiumi koduleht, <http://www.sjg.edu.ee/index.php?id=3> (vaadatud 09. aprill 2012).

⁴¹ Postimees – 27. veebruar, 1933, leht 4.

kõrval pöörati tähelepanu tihti ka koolihoonetele.⁴² Kooliõpikutes võrreldi noort riiki juba teiste Euroopa riikidega:

„Ta (algkool) on üldiselt juba lähenemas samale tasapinnale, kui on seda Lääne-Euroopa kultuurimaade algkoolid. Suureks takistuseks meie koolikorralduse alal on paiguti kohaste koolimajade puudus, rahva üldine kehvus ning maaelanike väike tihedus.”⁴³

Samas kirjutatakse, et koolikorraldus oli paremini lahendatud Tallinnas ja Tartus. Maakondadest oli kõige eesrindlikum Järvamaa, kus palju mõisate härrastemaju koolimajadeks muudeti. See oli hilisemat ajaloo kulgu vaadates vägagi muinsussõbralik samm, sest tänu koolile oli maja hoitud ega muutunud varemeteks nagu juhtus paljude mõisatega 1919. aasta riigistamise järgselt.

Uutest koolihoonetest ehitati märgatav hulk sõjas mahapõlenud ja lammutatud mõisate peahoonete vundamendile, tõenäoliselt oli selle põhjuseks olemasolev hea asukoht, teedevõrk ja hoonestus, mis jättis vaid uue hoone ehitamise vaeva. Lisaks oli see ka heaperemehelik – vanad kõrvalhooned leidsid kohase kasutuse ja mõisapargis oli lastele hõlpus loodusloo tundi anda. Mõisahoonete varemetele on ehitatud näiteks Saaremaal Tumala, Tiirimetsa ja Koikla, Virumaal Püssi, Võrumaal Kõrgepalu, Harjumaal Kõnnu, Raplamaal Eidapere koolimajad.

Foto 5. Tumala koolimaja Saaremaal on ehitatud mõisa peahoone asemele. S. Mälk 2011.

Foto 6. Maidla mõisa peahoonesse kolis kool sisse 1922. Majas tegutseb kool tänapäevalgi. S. Mälk, 2011.

Foto 7. Püssi mõisa peahoone asemele ehitatud Püssi koolimaja Virumaal. S. Mälk 2011.

Tõuke koolimajade ehitamiseks andis Riigikassa peavalitsuse juurde asutatud Koolimajade Ehitusfond⁴⁴, mis andis omavalitsustele võimaluse saada madalaprotsendilist laenu koolimajade ehitamiseks, ostmiseks või ümberehitamiseks. See võimalus oli hädavajalik, sest

⁴² Ajakirjas Eesti Kool (1934-40) ilmusid mitmed artiklid välismaa koolidest, mis puudutasid ka koolihoonet, interjööri ja sisustust.

⁴³Kents, J. Eestimaa maateaduse õpperaamat keskkoolide III klassile. Tartu: Loodus, 1928. Lk 74

⁴⁴RT 60/61 – 1922.Riigikogu poolt võeti 5. mail 1922 vastu „koolimajade ehitusfondi seadus“.

koolimajade ehituseks tuli leida raha valla oma vahenditest. Riik toetas rahaliselt vaid Petserimaa koolide ehitust, sest see piirkond oli maakonna vaeseim.⁴⁵ Ehitusfondist anti laenu kuni 35 aastaks, hiljem kivimajade ehituseks juba 50 aastaks.⁴⁶ 1931. aastal Haridus- ja Sotsiaalministeeriumile esitatud palved koolimajade ehituseks laenu saamiseks ületasid peaaegu 6 kordselt riigi poolt laenu võimaldatavat summat.⁴⁷ Valikute tegemisel eelistati koole, kus ehitus juba käis ja neid, mis olid osalise laenu saanud. Ülejäänud võimaluste piires toetati uute koolimajade püstitamist, eelisjärjekorras said laenu koolid, mille valmides oli võimalik väikeste koolide koondamine, sellele järgnesid koolid, mille hoonete seisukord nõudis kiiresti uut koolimaja. Siinjuures rõhutati, et analüüsida tuleb ka esitatud projektide otstarbekust ja vastavust uue koolivõrgu kavale ning algkooli hoonete ehitusmäärustele⁴⁸ mille järgi ehituskulud on endisest madalamad, ning võimalusel vahetada see 1930. aasta kevadel Haridusministeeriumi koolimajade võistlusprojektidest eelistatud koolimajade plaani vastu. 1935. aastaks oli koolimajade ehitamiseks antud 4 miljonit krooni laenu.⁴⁹

Koolihoonete moderniseerimise vajadusest räägiti iseseisvusaja algusest saadik. 1938. aastaks tõdeti, et hoolimata majanduslikust raskustest on koolimajade ehitamist saatnud edu. Kui 1937. aastal oli Eestis uusi ja ümberehitatud koolimaju 50, siis 1938. aastaga oli uusi hooneid rajatud juba 76, millest 48 olid algkoolihooned. Sellise kiirusega loodeti 1953. aastaks saada koolides kõik vajaminevad uuendused valmis.⁵⁰ Uusi koolihooneid ei ehitatud loomulikult ühe aastaga, vaid üldiselt valmisid esimesel aastal sokkel ja alusmüürid ning teisel aastal viidi ehitus lõpuni ja tehti välis-ja siseviimistlus. 1939. aastal koostati plaan tulevaseks aastaks, mis nägi ette 35 uue koolimaja ehitust.⁵¹ Järgmise aasta alguses tõdeti, et sõjaolude tõttu on rauamaterjali saamine raskendatud ja ehitushinnad tõusnud, kardeti, et mitmed omavalitsused loobuvad oma kavatsustest. Kartus osutus ka õigustatuks. Väheseid 1940. aastatel valmis ehitatud koolimaju ehitati Võrumaale Loosi.

⁴⁵Koolihoonete ehitamise plaanimajandus. Ülevaade senistest tulemustest ja kavatsused. Haridusministeerium: 1937, lk 10.

⁴⁶ Sealsamas.

⁴⁷ Kirjavahetus koolimajade ehitamiseks laenu saamise küsimuses. ERA f. 2013, n. 1, s. 931, l 4.

⁴⁸RT 11 – 1930

⁴⁹Koolihoonete ehitamise plaanimajandus. Ülevaade senistest tulemustest ja kavatsused. Haridusministeerium: 1937, lk 10.

⁵⁰ Sealsamas, lk. 15.

⁵¹ Kuut, A. Uusi koolimaju 1939. aastal. – Eesti Kool, 1940, nr 5. Lk 326.

Foto 7. Loosi koolimaja Võrumaal (valmis 1940. aastatel). Võrumaa Muuseum, 1522-22.

Koolihoonete ehitamise ülevaate ja tulevikuplaanide tegemiseks nõudis Haridusministeeriumi Kooliosakond iga maakonna Maakoolivalitsuselt 1938. aasta augustiks täpset nimekirja⁵², milles oleks loetletud 1939–41 ehitatavad või ümberehitatavad koolimajad.⁵³ Kusjuures tähelepanu pöörati sellele, et koolihooned võimalikult ökonoomselt ehitatavad oleksid (nt väiksemate koolide võimlad projekteerida nii, et neid oleks võimalik hiljem juurde ehitada). Harju maakonnast tuli vastuseks, et 1939.-40. aastatel kavatsetakse uue koolimaja ehitust alustada Kallaveres, Järvakandis (realiseerus), Raasikul, lisaks taheti Raplasse ehitada progümnaasiumi uut maja, mis saigi valmis 1940 ja hakkas kandma Rapla Keskkooli nime. Näiteks Võrumaal taheti samal aastal ehitada Navi ja ümber ehitada Koksilla koolimaja. 1939-41 oli Võrumaal plaanis ehitada uus Urvaste koolimaja, aga vald kiirustas takka ja see valmis varem. Valgamaal jäi ehitamata Tsirguliina koolimaja.⁵⁴ Hoolimata omariikluse lõppemisest projekteeriti 1940. aastate alguses koolimaju, mis jäid realiseerimata, kuid mille projektidest aimub sõjajärgset arhitektuuriesteedikat.⁵⁵

⁵² Koolimajade ehituses olid nn kolmaastakud – 1936-38; 1939-41; 1942-44, milles määrati ära uute koolimajade ehitus vastavalt prioriteedile. – Koolihoonete ehitamise plaanimajandus. Ülevaade senistest tulemustest ja kavatsused. Haridusministeerium: 1937, lk 20-22.

⁵³ ERA. Kirjavahetus Haridusministeeriumi kooliosakonnale. Koolihoonete ülevaatused. F. 884, n. 4, s. 836. Lk 48.

⁵⁴ Soosaar, Rain. Valga koolimajad 1920-40 (avaldamata käsikiri)

⁵⁵ Vt EAM fond 3, n. 5, kus asuvad - Artur Jürvetsoni Tsirguliina Mittetäieliku Keskkool, Rein Raidna eelprojekt ja Ernst Kesa projekt Vahastu 5-klassilisele Mittetäieliku Keskkoolile, Ernst Kesa Valgu 5-klassiline Mittetäieliku Keskkool, Friedrich Wendachi Mittetäieliku Keskkooli projekt, Roman Koolmari Saksi Mittetäieliku 5-klassiline Keskkooli projekt, Peeter Tarvase Kihelkonna 7-klassiline Mittetäieliku Keskkooli projekt, Anton Soansi Soometsa algkool, Ernst Kesa Tsolgo Mittetäieliku 5-klassiline Keskkool, insener Eduard Kõomägi Saatse kool, arhitekt Johan KudevitaSoldina algkool Virumaal Alutaguse vallas.

Foto 8. Urveste koolimaja Võrumaal valmis plaanitud varem, 1938. aastal. L. Andreseni kogu.

Püstitatud koolimajade ehitusega ilmnes enim probleeme Petserimaal. Haridusministeeriumi poolt revideeritud koolimajade aktides⁵⁶ tuuakse Petserimaale ehitatud koolihoonetest (selleks ajaks Košelki, Jasska, Irboska) välja Košelki, kui kõige rahuldavamalt ehitatud koolimaja, kirjutades, et kõigest teisel korrusel asuva saali põrand on nõrk ja hoonetiibade katused lekivad. Lekkimisprobleemid esinesid Jasska koolimajas, kus suuremaks probleemiks olid laialivajuvad seinad (seinakonstruktsiooni rõhtpalkidel puudusid otsatapid), kokku kuivanud uksetahvlid, vahelaed vaid saviga määritud, mitte täiteainega täidetud jne. Samalaadsed probleemid esinesid ka Irboska uues koolimajas. Nimetatud hoonete puuduseks peeti ka õpetajate korterite puudumist.

Haridus- ja Sotsiaalministeerium lasi välja ringkirja⁵⁷ paludes maa- ja linnakoolivalitsusi teha põhjalikumalt järelvalvet, et sellised juhtumid ei korduks. Eriti aga tuli hoolitseda selle eest, et uutesse hoonetesse ei paigutataks toorest või „seene idudega infitseeritud“ puumaterjali, mis seni on suurimaks probleemide põhjustajaks ehitustes.

Kiirustamine käis uute hoonete ehitamisega paratamatult kaasas. Sellega maksti aga lõivu lõpliku viimistluse ja väljanägemise osas. Koolimajade dekoorinappus ja tagasihoidlikkus tulenes nii ratsionaalsest maitsemeelest kui ka rahalistest võimalustest. See oli üsna tavaline, et kool kolis majja sisse enne, kui maja lõplikult valmis sai.⁵⁸ Välisvoodrita ja krohvimata töötavaid koolimaju leidis erinevais paigus üle Eesti. Koolimajad aga ei pidanud jääma ilma kaunistuseta, arhitekt Konstantin Bõlraul oli selleks mõistlikke soovitusi:

⁵⁶ Haridusministeeriumi ja Maakonnaavalitsuse liikmete poolt teostatud revideerimise aktide ärakirjad koolimajade kohta. ERA f. 1790, n. 1, s. 832.

⁵⁷ Hariduse- ja sotsiaalministeeriumi ringkiri 8. maist 1931 nr. 3487.

⁵⁸ Pool aastat ehitatud Rapla algkooli uude majja kolis kool enne sisse, kui see lõplikult valmis sai - <http://www.ryg.edu.ee/meie-koolist/ajalugu/> (vaadatud 09. aprill 2012).

„Meie pole aineliselt suutelised ehitama mingeid rikkalikult kaunistatud fassaadidega ehitisi – ja nende ainsaks ilustuseks jäägu hoolsalt väljatöötatud detailid, nagu õnnelikult komponeeritud karniis, mõni aknaluuk, sissekäigu uks jms, milleks on vaja aega.”⁵⁹

Konstantin Bõlau kirjutab 1935. aastal koolimajade ehituslikest vigadest ja tõi välja rea puudusi, mida eriti palju esinevat maa-alkkoolides.⁶⁰

1. koolimajad liiga avarad, nende ehitamine käib valdadele üle jõu.
2. koolimajades olevat nõutud liiga palju eriotstarbelisi ruume, mis tegevat ehitamise liiga kalliks.
3. eelmistes probleemist lähtuvalt ei jaksa vallad koolimaja küllalt kütta ega korras hoida.
4. on paljud koolimajad on puudulikult ehitatud (puht-ehituselisest küljest).
5. koolimajad jäävad liiga kauaks lõpule ehitamata - tavaliselt sisemiste viimistlemistööde arvel, kuid tihti ka lähema ümbruse korraldamise mõttes.
6. koolimajade klosetid haisevad. Lõpuks jätvat koolimajade välimus õige palju soovida.

Foto 9. Taebla koolimajale Läänemaal paigaldati välisvooder viis aastat peale hoone valmimist 1935. aastal. Rõhtpalkhooned peavad saama vajuda enne kui vooder paigaldatakse. S. Mälk 2011.

Viimase punkti kohta kirjutab ta laiemalt:

„.../ koolimajade ebakohane välimus – on eriti taunitav, kuna just maa-alkkoolimaja, kui kohalik kultuuri-keskus, peaks ka ehitus-kultuuriliseks eeskujuks olema teistele. Siin patustatakse nii tööde täideviimisel, rikkudes ära detaile ning arhitektuurilisi üksikasju, kui ka

⁵⁹Bõlau, K. Koolimajade ehitustehnilistest puudustest. – Eesti kool, 1935. Tallinn: Haridus- ja sotsiaalministeeriumi väljaanne. Tallinn. 1935. Lk 113.

⁶⁰ Sealsamas, lk 111.

*projekteerimisel, jättes läbi kaalumata hoone osade proportsioonid, viimistlemata katuse kuhu, akende jaotuse jms. Ei saa süüdistada selles ainult projekti kinnitajat, kuna viimane võib vaid vastuettepaneku teel läbi viia projekti parandamise juhul, kui projekteerijal puudub selleks andekus ja vajalik osavus; õige tihti aga selleks polegi enam aega, kuna projekt esitatakse peaaegu ühtajal ehitustööde algamisega.*⁶¹

Selliste probleemide vältimiseks soovitas ta koolimaja projekti tellimiseks pöörduda kohaliku arhitekti poole ja kui kohapeal arhitekti pole, siis Põllutöökoja ehitustalituse nõuandja poole.

Koolihoonete projektide läbivaatamisel oli Haridusministeeriumi Kooliosakond üsna põhjalik, suur hulk projekte saadeti parandussõnadega tagasi, sest need ei vastanud normidele. Probleemiks ei olnud alati mitte tehnilised vead vaid ka ruumilahendus oli ebakorrektn, nende suurus ei vastanud nõuetele.⁶² Eriti kriitilised oldi peale 1933. aastal jõustunud „Avalike algkoolide ehitamise määrust.”⁶³ Ent määruste tegelikku jõudu hindas Põllutöökoja Ehitustalituse juhataja August Volberg⁶⁴ kesiseks ja kontekstivõõraks:

*„Pikemat aega juba on Teedeministeeriumi ehitusosakond püüdnud maal püstitavate avalikkude ehituste puudusi kõrvaldada seadusandlikul teel, vastavate määruste väljaandmisega. See viis on andnud aga vähe kasu ja jäänud ühekülgses abinõuks, sest kohapeal on seni puudunud eriteadlaste võrk, kes nende määruste kohaselt oleks juhtinud ehitustöid. Määrustega on küll saavutatud nii palju, et halbu ehitusprojekte enam ei kinnitata, see aga parandab asja vähe, sest kohapeal ehituse ajal muudetakse ka kõige parem projekt tundmatuseni. Seni kuni pole kohapeal kõvendatud järeelvalvet, pole maa avalikkude ehituste alal paranemist loota.”*⁶⁵

⁶¹Bölauf, K. Koolimajade ehitustehnilistest puudustest. – Eesti kool, 1935. Tallinn: Haridus- ja sotsiaalministeeriumi väljaanne. Tallinn. 1935. Samas, lk 112.

⁶² Vastse-Roosa koolimajas tuli projektis muuta magamistoa ainuke tee, mis läbis pesemisruumi. Liiga palju ruumi olevat jäetud ka kõrvalhoonete jaoks. Ka pidi majas olema ohutuse tagamiseks rohkem kui üks trepikoda. - Vastse-roosa algkooli ehitus. ERA f. 1108, n. 13, s. 978.

⁶³ RT „Avalike algkoolide ehitamise määrus”. RT 36 – 1933.

⁶⁴ August Volberg alustas juba 1924. aastal Asunikude, Riigirentnike ja Talupidajate Põllumajandusliidu Ehitustalituses tehnikuna.

⁶⁵Eesti Arkitektide Almanak. K. Bölauf, A. Kotli, E. Kuusik (toim.). Tallinn: Eesti Arkitektide Ühingu Kirjastus, 1934, lk. 14.

2.3. 1930. aastad ja kivikoolimajad

Enamasti ehitati 1920. aastatel uued koolihooned selle odavuse ja kättesaadavuse tõttu puidust. 1930. aastate teisel poolel ületas ehitatavate kivikoolimajade arv esmakordselt traditsiooniliste puidust hoonete arvu. See oli tingitud tulekaitseõuetest⁶⁶ ja uute ehitustehnikate kasutuselevõtust. Uue tulekindla materjalina hakati 1930. aastatel kasutama tsement- ja tuhakive, mis laoti õõnesseinana. See oli tunduvalt odavam, kui ehitada hoonet paekivist ja vedada kive kohale kauge maa tagant. Lisaks sellele olid kohapeal valmistatud tsementkivid puiduga peaaegu samas hinnaklassis. Kolmes kivikihis laotud seina ehitusvõte oli pärit Soomest, kus seda kiire valmimise järgi *nopsa*-seinaks nimetati, mis kohalikus soomerootsi keeles tähendas noobe, kiire.⁶⁷ (vt ka 2.8. Põllutöökoja Ehitustalitus). Kirjavahetuses Haridusministeeriumi Kooliosakonna ja vallavalitsuste vahel⁶⁸ käsitletakse sageli 1933. aasta määrusest nõutud minimaalnõudeid⁶⁹, mille järgi oli tavaliselt kohustuslik tulekindel ehitusviis. Mõnel juhul lubati hoonet odavamalt ehitada tingimusel, et avalik julgeolek, tervishoid ja ehitiste kvaliteet selle läbi ei kannataks. Lagedi koolimaja Harjumaal kavatseti ehitada puidust, kuid Haridusministeerium nõudis tulekindlat ehitust ja hoone ehitati telliskividest.⁷⁰

Foto 10. Kuru koolimaja Virumaal. SA Virumaa Muuseumid, RMF 105:104.

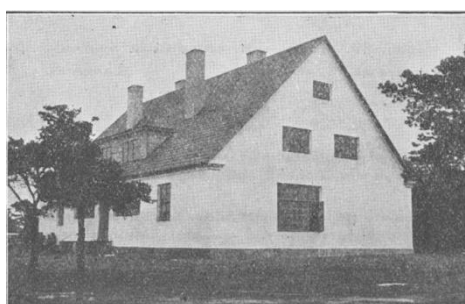

Foto 11. *Nopsa*-süsteemis seintega ehitatud Neeme koolimaja Harjumaal raamatus Tulekindel ehitusviis NOPSA.

⁶⁶§ 17 „Koolimajad ehitatakse tulekindlast materjalist; ainult siis lubatakse koolimaju ehitada puust, kui ehitamiseks tarvilikud tulekindlad materjalid puuduvad kohapeal ja nende juurdevedu on võimatu halbadel teeoludel või muul põhjusel, või kui ehitaja ei suuda kanda tulekindlast materjalist hoone ehitamise kulusid. - „Avalike algkoolide ehitamise määrus”. RT 36 – 1933.

⁶⁷Grauen, A., Alver, V. Tulekindel ehitusviis "NOPSA". Tallinn: Tallinn: J. Roosileht, 1936. Lk 7.

⁶⁸TLA. Kirjavahetus Haridusministeeriumi Kooliosakonna ja vallavalitsusega. Koolihoonete ülevaatuse aktid. 1938-1939. Lk 113.

⁶⁹ Avalike algkoolide määrus – RT 36, 1933.

⁷⁰ ERA f. 1790, n. 1, s. 892.

Koolihoone materjalivalik sõltus tugevalt piirkonnast, kuhu hoone ehitati ja sageli arvestati just kohalike materjalidega. Tellisvoodriga koolimaju leidub savi olemasolu tõttu rohkem Lõuna-Eestis (nt Tartumaal Laeva ja Viljandimaal Tääksi).

Kivist koolimajade ehitamisega paistis silma Saaremaa, kus 22 ehitatud algkoolist olid 8 kivist ja 1 segamaterjalist, samas kui nt Läänemaal oli 16 ehitatud koolimajast 14 puidust.⁷¹Tsementkividest kivi koolimajad ehitati Muhus Tamse ja Simiste külla, Saaremaale Torgu-Iide (hävinud), Kallemäe, Kahtla ja Kaali küladesse. Traditsioonilisest paekivist seintega on Saaremaal Randvere ja Tumala koolimajad.

Foto 12. Kivitrepijaga Leisu koolimaja Hiiumaal. L. Andreseni kogu.

Foto 13. Harjumaal Lagedi uue koolimaja pühitsemisest võttis osa ka peaminister. Päevaleht, 27. veebruar, 1939.

Läänemaal ja Hiiumaal näeme aga hulganisti puitkoolimaju kerkimas ka siis, kui seadusega oli nõutud tulekindlast materjalist hoonete ehitus. Hiiumaale oli kivi transportimine väga kulukas, puitu oli aga saarel palju. Hoolimata seadusest oli koolimaju otstarbekam ehitada puidust. Sarnane probleem esines ka Narva jõe tagustel aladele ehitatud koolimajadega (nt Zagrivje kool). Hiiumaal ehitati aga 1930. aastate lõpuni ainult puidust hooneid, sest kivi transportimine oleks ülemäära kulukaks läinud. Ainuke viide tuleohutusseaduse kehtimisele Hiiumaal leidub Leisu koolimajas, mille trepikoda on ehitatud kivist.

⁷¹Koolihoonete ehitamise plaanimajandus. Ülevaade senistest tulemustest ja kavatsused. Haridusministeerium: 1937, lk 5.

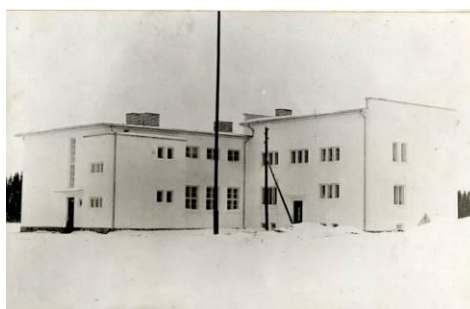

Foto 14. 1938. aastal ehitati Narva jõe tagusele alale Zagrivje koolimaja hoolimata 2255.1.282 tuletoõrjeseadusest puidust. SA Virumaa Muuseumid 105:404

Kivimaterjali puudusest põhjustatud puitkoolimajade eelistamist illustreerib hästi 1930. aastate teisel poolel Hiiumaalt Kõrgessaare vallavanema kiri Haridusministeeriumile seoses kahekorruselise Lauka koolimaja ehitusega, kus seletatakse, miks ei ole hoonet võimalik ehitada tulekindlast materjalist, vaid tuleb ehitada puidust:

a) puumaterjal on siin kergesti kättesaadav, millega ehituskulud jäävad tunduvalt väiksemaks. Pealeselle on siin puumaterjali külluses. Pea iga päev laaditakse kohalikus rannas laevu metsamaterjaliga turule viimiseks. Kui nüüd vedada koduõuest ehitusmaterjal ära ja tuua kilomeetrite tagant jälle teist, kallimat, siis ei suuda meie teguviis keskpärasegi kodaniku kriitikat kanda;

b) raudkivist ei saa ehitust teostada sellepärast, et viimaseid läheduses niigi palju ei ole, et alusmüüri ehitada. 4-5 km kauguselt rannast neid siia vedada läheks liiga kulukaks. Pealegi on vedu takistatud viletsate teede tõttu. Samasugune nähe võib korduda ka tsemendi segumaterjali hankimisel, kuna liiv, mis pesemata ja sõelumata tsemendi segamiseks kõlbaks, puudub kohapeal pea täielikult;

c) telliskivi ei saa ehitada sellepärast, et tervel Hiiumaal ei leidu selleks kõlblikke telliskive. Siinsed telliskivid on niivõrd alaväärtuslikud, et purunevad 10-20 aasta pärast.”⁷²

Uue materjalina oli tsement äärmiselt hea materjal, mida kasutati ka katuse valmistamisel. Ministeeriumi Koolivalitsus soovitas katusekatte materjalina eriti soojalt tsementkivi pleki asemel, sest see toetaks kodumaise tsemenditööstuse arendamist. Kuigi see oli kallim, kui

⁷² Lauka koolimaja ehitus. ERA, f. 1108, n. 13, s. 204. Leht 1.

plekk.⁷³ Võrumaal valmistati Pikakannu koolimaja ehitamiseks vajaminev materjal suures osas kohapeal - *nopsa*-süsteemis seinad tsementkividest ja katusekivid samuti tsementkividest.⁷⁴

1930. aastate alguses riigi tagavaramaadele rajatud uudisasundustesse ehitati enamik ühiskondlikult kasutatavast hoonestusest kivist.⁷⁵ Selleks rajati Põllumajandusministeeriumi kõrvale Asundusamet, mis vastutas uute külade planeeringute ja ehitiste eest. Külad ei saanud iseseisvusaja lõpuks täielikult valmis, nende infrastruktuur ja vajalikud ühiskondlikud hooned jäid paberile. Sajast ehitatud külast said iseseisvuse lõpuks oma koolimajad vaid neli: Lepplaane, Pillapalu, Peressaare ja Võiduküla. (vt lähemalt uudisasunduste peatükk 4.7).

Seadusega pooleldi väljapressitud kivitoolide ehitus kulges võrdlemisi hästi ja tänu traditsionalistlikele vormidele sobitusid need vernakulaarsesse hoonemaastikku üllatavalt hästi.

„Üldiselt on olnud edumeelsed – hooned on proportsioonides, sobituvad ümbrusega, hoonete planeering on otstarbekas ja kooskõlas välimusega. Seda on lubanud populaarsemaks muutunud kivimaterjal, mis on vormide loomisel painduvam kui puu.“⁷⁶

2.4. Kooliaiad maakoolide kohustusliku osana

„Kooliaedu peetakse Lõuna-Euroopas kõige mitmekülgsemaks õppevahendiks, mida suuremas või vähemas ulatuses saab kasutada kõikide õppeainete käsitlemisel.“⁷⁷

1930. aastatel, kui koolivõrgu kavandamisel olid esimesed plaanid paika pandud ja kriitilised kitsaskohad lahendatud kandus tähelepanu kooliseinte vahelt ka kooliõue peale. Üha enam prooviti loodusaines õpitud praktilisel viisil kooliaias edasi anda. Kooliaiad esinesid maakoolimajade ümber väiksemal või suuremal määral varemgi, juba seetõttu, et koolijuhataja ja õpetajad vajasis äraelamiseks oma põllulappi. Peale viljapuude ja õpetajate isikliku juurviljaaia siiski kooli õuel palju polnud. 1934. aastal ilmus aga

⁷³ Senno vald, Senno algkooli ehitus. ERA f. 1108, n. 13, s. 349.

⁷⁴ Pikakannu Põhikool <http://www.pikapk.edu.ee/> (vaadatud 10. aprill 2012).

⁷⁵ Lutsepp, Elo. Uudisasundused – 1930. aastate sotsiaalpoliitika ja arhitektuuri kohtumisi – magistritöö. EKA, 2006. Lk 27.

⁷⁶ 1938. aastal ehitatud ja ümberehitatud koolimajad. ERA f. 1108, n. 4, s. 1198, lk 4.

⁷⁷ Port, Jaan. Kooliaegade ülesanded ja korraldus. - Kasvatus 1930. Nr 6. lk 280.

Haridusministeeriumi Kooliosakonnas ringkiri koolimajade ümbruse korraldamise ja kooliaedade rajamise asjus, milles tehakse see etteantud juhiste järgi kõigile maakoolidele kohustuslikuks.⁷⁸ Uue nõude kohaselt tuli kooliaeda rajada korralik õppeaed, mis hakkaks kasvatuslikke eesmärke täitma ja mida oleks kerge loodusloo ainega siduda. Koolikrundil pidi olema siseõu, mängumuru, puiestee, lilleaed ja ilumuru, õppeaed, õpetajate isiklik tarbeaed. Ilus kool ja selle ümbrus mõjus lastele koduselt, avardas ilumeelt ja tahet ümbritsevat keskkonda korras hoida. Liiatigi oli kooliõu 1935. aastal käivitatud üleriigilise kodukaunistamiskampaania raames eeskuju otsivatele silmapaaridele inspiratsiooniallikaks.

Bioloogiadoktor ja botaanik Jaan Port⁷⁹ kirjutab kümnendi lõpus ajakirjas Eesti Kool aedade tähtsusest:

„Me loodame, et meil koduümbruse kaunistamist ei teostata mitte ainult hoogtööna, mis teataval määral võib olla aja- ja moe küsimus, vaid et see juba maast ja madalast kujuneb meie rahva ja eriti noorsoo vaimutarbeks, ilma milleta maal on raske elada. Selles mõttes ongi meie kooli iluaedadel nii nüüd kui tulevikus suur ja püsiv ülesanne täita.”⁸⁰

Kooliaedadele omistati mitu voorust. Esiteks mõjusid need tervisele hästi – kooli- ja mänguväljaku ümber tuli istutada kaitsepuid tuulte eest, sest paljud koolid olid rajatud kas maanteedee äärde või külade serva. Teiseks oli seda vaja kooli õppetegevuse praktiliseks süvendamiseks. Kolmandaks olid esteetilised väärtused, mille sõnastas õnnestunud Jaan Port: *„ilupuude, - põõsaste, muruga, lilledega kui ka korralike puhaste teedega püüame tõsta kooli ümbruse ilu, muuta seda kauniks, teha koolihooned nii õpilastele kui õpetajaile meeldivaks, armsaks ja koduseks, kuhu need heal meelel püüaksid jääda.”⁸¹*

Viimaks kasvatas kooliaedade korrashoid lastes vastutustunnet ja harjutas füüsilist tööd austama, nagu kirjutas Haridusministeeriumi algkooliasjade juhataja A. Kuut ajakirjas Eesti Kool 1939. aastal:

„Leidub veel küllalt vanemaid, kes koolitavad oma lapsi selle mõttega, et need kooli kaudu pääseksid „kergema elu” juurde ja et neil ei tarvitseks teha kehalist tööd. Füsioloogiliselt seisukohalt on selline vaade täiesti vale, sest elu oma põhiolemuselt on liikumine, mitte aga

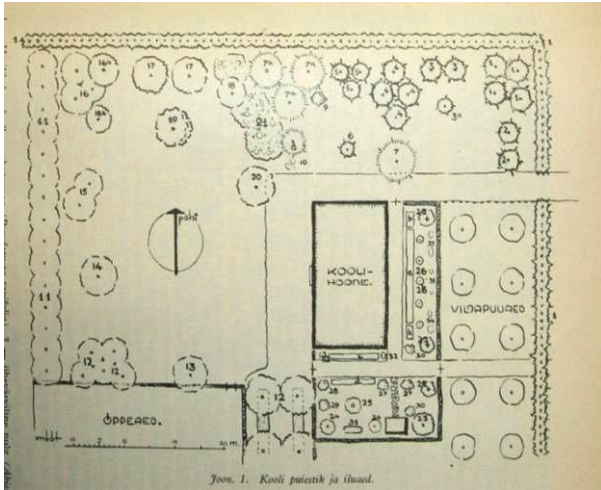
⁷⁸ HMT 14 – 1934.

⁷⁹ Arhitekt Mart Pordi isa.

⁸⁰ Port, Jaan. Kooliaiadus Eestis. – Eesti Kool, 1939, nr 6. Lk 373.

⁸¹ Sealsamas, lk 371.

seismine või tegevuseta olek. Iga terve inimene vajab tegevust ning leiab just töös õnne ja rahuldust. Sellest tegevusrõõmust ei tohi lapsi ilma jätta ega ära võõrutada. /.../ Algkool peab õpilasi õpetama tööd austama ja sellest lugu pidama.”⁸²

Joonis 3. Botaanik Jaan Pordi koostatud eeskujulik kooliaed ajakirjas Eesti Kool 1937, nr. 5.

Kõige enam raskusi plaanide teostamisel esines tihedasti asustatud Põhja-Eesti aladel, kus ei suudetud leida maatükki kooliaia rajamiseks. Põhjus oli selles, et koolid töötasid üürimajades ja kooli ümber olevat eramaad ei antud rendile.⁸³ Üldiselt sujus kooliaedade rajamine olulisemate probleemideta. Eesmärgini jõudmine võttis kohati kauem aega, kui oli planeeritud.

Foto 16. Aiatööd Ravila koolis. Harjumaa Muuseum, F5509.

Foto 17. Järvemaal Käravete algkooli juures toimuvatest haljastustöödest võttis osa kohalik külarahvas. Eesti Kool – 1940, nr 2.

⁸² Port Jaan. Kooliaiadus Eestis. – Eesti Kool, 1939, nr 6. Lk 374.

⁸³ Sealsamas, lk 371.

2.5. Koolihoonete ümber- ja juurdeehitused

Koolide uuendamiseks tehti hulganisti ümber- ja juurdeehitisi. Aastatel 1920-36 ehitati 399 koolimaja millest 216 olid uued ja 183 ümber-ja juurdeehitused.⁸⁴ Ruumikitsikuse korral oli otstarbekaim lahendus ehitada uus maht vana hoone külge või tugeva konstruktsiooni korral ehitada hoonele pealeehitus. Ümber- ja juurdeehitatud koolimajad ei ole nii stiilipuhtad, kui on uusehitised, sest need ei arvestanud alati olemasolevate mahtudega ja mõjuvad sageli silmatorkavalt kunstlike kooslustena. Käesolevas uurimuses ei ole juurde- ja ümberehitusi põhjalikult käsitletud, on toodud mõned näited ulatuslikematest ehitistest. Inventeerimistabelites ja tüpoloogias on juurde- ja ümberehitatud hoonetest nende ulatuse tõttu käsitletud Pahkla (mis oma traditsionalismi taotlustes haakub hästi olemasoleva hoonemaastikuga). Inventeerimistabelites on kajastatud Krabi Võrumaal, Imastu Lääne-Virumaal, Pisisaare Tartumaal (1936), Hellenurme Valgamaal ja Seljametsa koolimaja Pärnumaal. Voka koolimaja Toila vallas Ida-Virumaal (1931-32). **Põllküla** koolimaja funktsionalistliku taotlusega mahtude juurdeehitus (laiad horisontaalaknad, aknad on nurgale lähemale toodud – nurgaakna motiiv).

Foto 18. Pahkla koolimaja juurdeehitus (1932). M. Karu, 2009.

Foto 19. Põllküla koolimajaasus Harjumaal. Juurdeehitus vanale hoonele on modernistlik. L. Andreseni raamatust Eesti Algkoolid 1920-40.

Põllutöökoja Ehitustalituse panus koolimajade ümber- ja juurdeehitamisse on samavõrra suur, kui uusehitiste osas. **Reidle** algkool (1932-33) on aga märksa vanamoelisem. Suuremahulised ümberehitused on **Haabersti** (1933) algkoolidel. Mõlemad on viilkatusega väljaehitatud katusekorrusega puitkoolimajad.

⁸⁴Koolihoonete ehitamise plaanimajandus. Ülevaade senistest tulemustest ja kavatsused. Haridusministeerium: 1937, lk 7.

2.6. Ruumijaotusest ja interjöörist

Eesti Vabariigi esimesel perioodil tehti muudatusi ruumiprogrammis. Maapiirkondades leidis uutes koolimajades vaid mõningaid erandeid, kus ei paiknenud samas õpperuumidega hoones õpetajate või koolmeistri korterit. Mõnel juhul sai osa kortereid paigutada olemasolevaise lähedalasuvaise hooneisse. Et eristada õpetajate eluruumid kooli ruumidest ehitati suur hulk koolimaju ühe või kahe hoonetiivaga. Ühes tiivas paiknesid eraldi õpetajate 2-, 3-toalised korterid. Teises asus kas klassiruum või saal-võimla. Kusjuures eluruumide teadlik eraldamine õpperuumidest sai traditsiooniks alles peale tsaariaja lõppu.⁸⁵ Tavapäraselt paigutati klassiruumid valgemale küljele (lõunapoolsele või läänepoolsele küljele).⁸⁶ Seetõttu on paljudel koolimajadel pikk koridor põhjaküljel ning abiruumid ja korterid on paigutatud hoone tiibadesse, mis on eraldi sissepääsuga (nt Kiviõli, Otepää, Puhja, Puka koolimajad). Suuremates koolides koridori võimlana ei kasutatud, üldjuhul oli ehitatud eraldi saaliruum.⁸⁷ Et koolimaju ehitati järkude kaupa ja enamasti kuulus saal ehituse teise järku, siis puudub sageli ka suurematel koolidel saal, mida ei jõutud sõja tulles valmis ehitada.

Paljud uued 6-klassilised koolimajad ehitati kolme klassiruumiga. Otstarbekuse ja õpilaste vähese arvu tõttu õpetati ühes klassiruumis korraga kahte klassikomplekti, tegutsesid liitklassid (1-2, 3-4, 5-6 klass). Peale tuletõrjeseaduse normide⁸⁸, mis nõudsid kahekorruselisse majja tulekindlast materjalist trepikoda, määrati ära ruumi kõrgus, valgustatus, ruumide paigutus. Et iseseisvusajal tunnistati, et 1924⁸⁹ ja 1931. aasta avalikkude algkoolide seaduse nõuded on liiga väiksed, siis karmistati neid 1933. aasta seadusega.⁹⁰ Viimase järgi pidi igal koolil olema järgmised ruumid: klassiruumid vastavalt kooli klassikomplektide arvule; õpetajatetuba, mis on ühtlasi ka raamatukogu ja kooli kantselei; rekreatsiooniruum või koridor, mis 1- kuni 2-klassikomplektilistes koolides võis täita ka võimlemisruumi ülesandeid; ruum võimlemiseks, mis 3- kuni 4-klassikomplektilistes koolides võib olla ühtlasi ka käsitööklassiks ja rekreatsiooniruumiks; 5- kuni 6-klassikomplektilistes koolides eraldi käsitööklass; riiehoiuruum või selle puudumisel varnad rekreatsiooniruumi seintel; poistele ja tüdrukutele eraldi käimlad; kooliteenija korter mille kööki võivad õpilased

⁸⁵ Avalikkude algkoolide hoonete ehitamise erimäärused. RT 47 - 1924.

⁸⁶ Sealsamas § 9.

⁸⁷ 1933. aasta avalike algkoolide seaduse järgi tuli rohkem kui 3 klassiruumiga koolile ehitada eraldi saal.

⁸⁸ Avalikkude algkoolide hoonete ehitamise määrus – RT 36 – 1933, § 17.

⁸⁹ Avalikkude algkoolide hoonete ehitamise erimäärused. RT 47 - 1924.

⁹⁰ Avalikkude algkoolide hoonete ehitamise määrus – RT 36 – 1933

kasutada toidu valmistamisel ja einestamisel; õpetajate korterid tarviduse järele; internaadiga koolides peavad olema magamistoad ja eraldi poeg- ja tütarlastele, haigete isoleerimiseruum ja tuulutavad sahvrid õpilaste toidu hoidmiseks.

Klassiruumide ehitamisel rõhuti selle piisava suuruse ja valgustatuse astmele.⁹¹ Ühe õpilase kohta pidi põrandapinda olema 1-1,2 m² ja õhuruumi 3-4 m³. Enne lõplikku projekteerimist arutati välja klassiruumide aknaklasside pinna ja põrandapinna suhe. Näiteks 1932. aastal ehitatud Kõrgepalus Võrumaal oli ühe klassiruumi valgustuse koefitsendiks 1:10, tüdrukute magamistoas 1:14 valgust põrandapinnale, kui klassiruumides oli see enamasti 1:4 või 1:5.⁹²

Klassiruumide põrandad olid kaetud õlitatud laudadega, saalis oli tavaliselt laudparkett. Kivitrepiokojas olid enamasti malemustris keraamilised plaadid. Klassiruumides ja koridorides olid tüüpiliselt seintel 1, 5 meetri kõrguseni vineertahvlid või puitpaneelid, seinad värviti. Eluruumide seinad kaeti tapeediga. Keldris oli uuemates koolides keskkütteruumid. Õpikeskkonna ajakohasuses mängis suurt roll koolimööbel. 1920. aastate alguses viidi 12 000 Tallinna õpilase seas antropoloogiline uuring saamaks teada keskmise õpilase mõõdud. Saadud andmete järgi hakati Lutheri Vineeri- ja Mööblivabrikus tootma spetsiaalseid koolipinke.⁹³

Foto 20. Pärnumaal Metsapoolle koolimaja kahe klassiruumi vahel oli teisaldatav sein. Alles on kõrgendatud põrandapinnaga lava. Siplane, M. 2012.

Foto 21. Neeme koolimajas Harjumaal on säilinud lava ja kahe klassi vaheline teisaldatav sein. Lisaks on koridorides ja klassiruumides 1,5 m kõrguseni ulatuvad seinapaneelid. S. Mälk, 2012.

⁹¹ Koolihoonete ehitamise plaanimajandus. Ülevaade senistest tulemustest ja kavatsused. Haridusministeerium: 1937, lk 7.

⁹² ERA f. 1790, n. 1, s. 933.

⁹³ Kits, Aino. Tallinna Haridusasutused A. Veiderma ametiajal. – Kooliuuenduslane, 1998, nr 3. Lk 22.

Foto 22. Seli-Hagudi koolimaja trepikoda. S. Mälk, 2012.

Foto 23. Rapla algkooli trepp. S. Mälk, 2012.

Foto 24. Trepikoda Laguja koolimajas Tartumaal. S. Mälk, 2011.

Foto 25. Tartumaal asuva Laguja koolimaja koridoris on säilinud vana plekkahi ja sulundlaudis seinal. S. Mälk, 2011.

Foto 26. Simiste koolimajas Muhus on säilinud keskkütte-süsteemi katel. S. Mälk, 2011.

2.7. Haridusministeeriumi poolt korraldatud arhitektuurivõistlused

Vt ka LISA 4

Äsja seiseisvunud Eestis oli uue põlvkonna harimine üks peamisi prioriteete. Õpikeskkonna kaasajastamine oli keerukas ülesanne arvestades olemasolevate koolihoonete seisuga ja rahaliste ressursside nappust. Üks esimesi samme oli sobivate koolihoonete projektide välja töötamine. Arhitektuurse kvaliteedi tõstmiseks korraldas riik võistlusi. Esimese võistluse kuulutas Haridus- ja Sotsiaalministeerium välja juba 1921. aastal⁹⁴. Rahvusvahelises võistluses osalesid näiteks soomlased Borg, Siren ja Åberg, lätlane Erich Gramtz. Konkurss jagunes klassiruumide arvu (2-6) järgi kolmeks kategooriaks.

Võistlus oli edukas – töid saadeti üle kahe saja. Neid vaatasid läbi siseministeeriumi ehituspeavalitsuse juhataja insener E. Habermann, haridusministeeriumi arhitekt Tõnis Mihkelson, riigiharidusnõunikud Janson ja Polestšuk; insener Johanson. Auhinna väärilised projektid pandi vaatamiseks välja Tallinna poeplastse gümnaasiumi ruumidesse. 4-5 paremat ostis haridusministeerium ära.

Esimesed auhinnad 2-kl ja 6-kl koolimaja projektide eest said E. Jacoby ja Franz de Vries⁹⁵; 4-klassilise koolimaja projekti eest Riia arhitekt E. Gramtz. Teise auhinna 6-klassilise koolimaja plaani eest sai Tallinna arhitekt Karl Burman. Kolm parimat projekti võistluse igast kategooriast saadeti maakondade koolivalitsustele, kes kasutasid projekte eeskujuks uute hoonete püstitamisel. Vajadusel projekte kohandati.

Võitnud projektid olid suuremahulised ja pragmaatiline maaringkond neid alati vastu ei võtnud. Hoolimata väikesest levikust, mõjutasid võistlusprojektid stilistiliselt uute koolimajade väljanägemist, sageli koostasid maa-arhitektid uue projekti sisuliselt üks-ühele vähendades vaid selle mahtu (Saaremaal Tiirimetsa⁹⁶ kooli algprojekt⁹⁷,

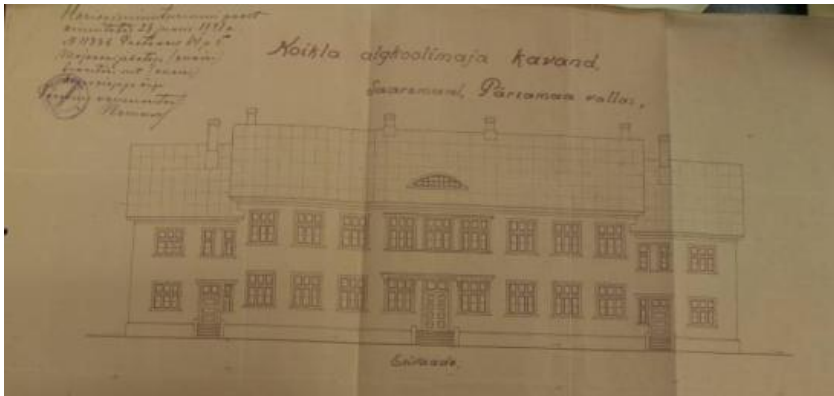
⁹⁴ Koolihoonete võistlusprojekte ja hindamiskomisjoni koosoleku protokoll katkend ja koolimajade plaane. ERA f. 1108, n. 1, s. 615

⁹⁵ Andresen, Lembit. Eesti algkoolid. Ülesvõtteid aastatest 1930-1940. Tallinn: Avita. 2007, lk 14.

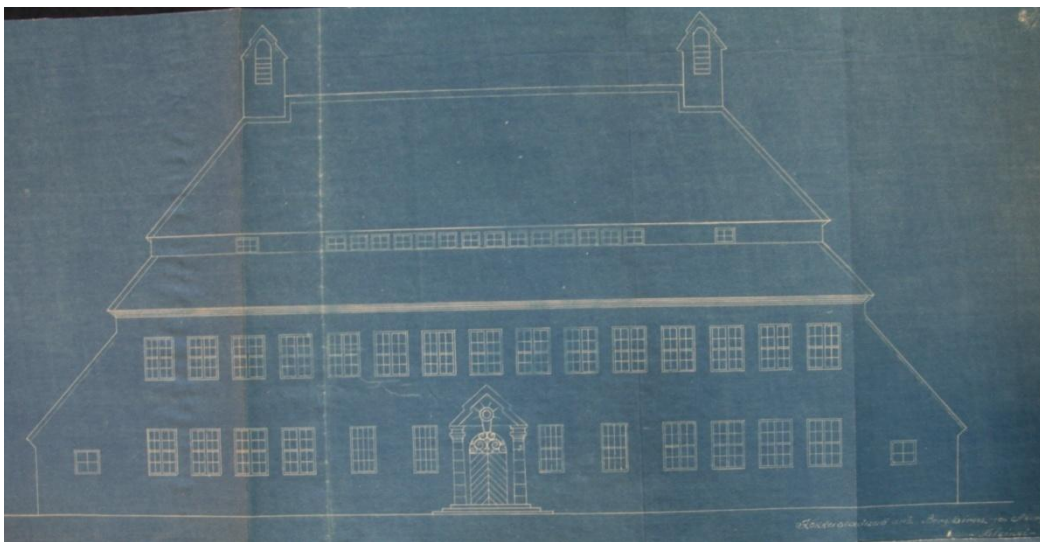
⁹⁶ Tiirimetsa algkool kavatseti alguses ehitada võistlusprojekti järgi, kuid suure mahu tõttu otsustati väiksema kasuks ja lõpliku projekti valmistas H. Kann, mille järgi koolimaja ka ehitati.

⁹⁷ Abroka vallale Tiirimetsa algkoolimaja ehitamiseks koolimajade ehitusfondist laenu saamiseks. ERA f. 2013, n. 1, s. 814.

Koiklakoolimaja⁹⁸). Koikla koolimaja Saaremaal ehitati vähendatud kujul Haridusministeeriumi arhitekti eelkava järgi 1928. aastal, kuid autoril puudub täpsem info selle projekti kohta.

Joonis 4. Saaremaal asuva Koikla koolimaja algprojekt. ERA f. 1790, n. 1, s. 902.

Joonis 5. Tiirimetsa koolimaja algprojekti koostamisel võeti eeskuju Borg, Siren ja Åbergi 3-klassilise kooli projektist. ERA f. 2966, n. 9, s. 411.

Populaarseimaks kujunes kuueklassilise kolme liitklassiga koolimaja projekt.⁹⁹ See oli ühekorruseline u-kujulise põhiplaaniga puitvooderdisega hoone. Traditsionalistlikult kõrge kelpkatusega hoonele andsid uusklassitsistliku ilme kolmnurkfrontooniga rõhutatud kesktelg, sümmeetrilisus, ja nurgakvaadrid.

⁹⁸Pärsama vallavolikogu koosolekute protokollid Koikla Pamma algkooli hoone ehitamiseks Koolimajade Ehituslaenu Fondist laenu taotlemise küsimuses. Koikla valla algkoolihoone kavand ja kooli krundi skits. ERA f. 1790, n. 1, s. 902.

⁹⁹Andresen, Lembit. Eesti algkoolid. Ülesvõtteid aastatest 1930-1940. Tallinn: Avita. 2007, lk 14.

Joonis 6. Erich Jacoby ja Franz de Vriesi Haridusministeeriumi koolimajade ideekonkursil osalenud koolimaja projekt, mille järgi hiljem ehitati Lõopõllu ja Võhma koolimaja. ERA f. 1108, n. 1, s. 128.

Selle projekti järgi valmisid Saaremaale valgusküllased Lõopõllu ja Võhma koolimajad, millest esimene hävis Teises maailmasõjas ja teine ehitati hiljem ümber. Tagulasse Valgamaal ehitati 4-klassiline koolimaja Riia arhitekti A. Mödlingeri võistlusel auhinnatud projekti alusel¹⁰⁰, mille hilisjuugendlikku üldilmet täiendasid rahvusromantiliste sugemetega stiliseeritud unkalauad (insener A. Sõber tegi vähendatud projekti).¹⁰¹

Foto 27. Lõopõllu koolimaja Saaremaal (1923-24, hävinud). ERA f. 2528, n. 1, s. 369.

Foto 28. Tagula koolimaja Võrumaal (1926-27). L. Andreseni raamatust Eesti Algkoolid.

Paljudes projektides kumas läbi põhjamine rahvusromantism ja üldiselt olid projektid üsna arhailised. Borg, Siren ja Åbergi üks projektidest oli rookatusesga, unkalaudade otsad oli profileeritud (Soome arhitektid tõid võistlusele juugendlikku käsitlust, nende töödes peegeldub Soomele omased rasked vormid). Kusjuures U. Åberg oli üks vähestest Soome

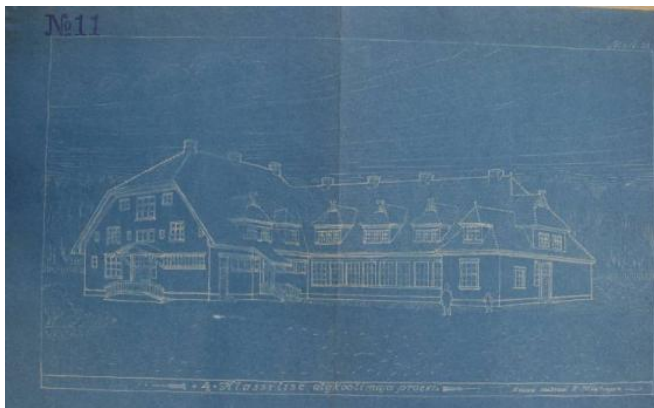
¹⁰⁰ ERA f. 2966, n. 4, s. 415.

¹⁰¹ H. Talving. Eesti koolimajad. Tallinn: Tänapäev, 2011.

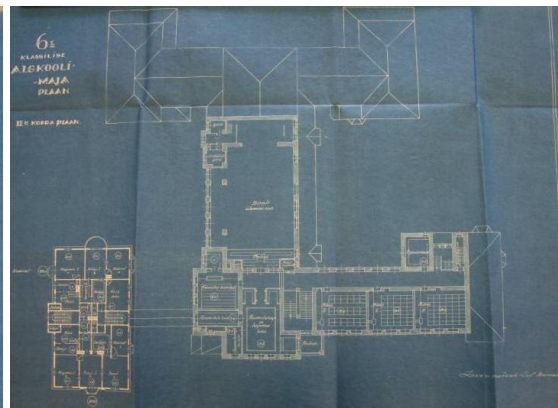
arhitektidest, kes nähes, et Soomes ehitati peale iseseisvumist maale kohalikust ehitustraditsioonist võõrandunud hooneid, hakkas õpetama maaehitusnõuandjaid.

Joonis 7. Soome arhitektide Borg, Siren, Åbergi üks võistlustöödest. ERA f. 1108, n. 13, s. 615.

Joonis 8. A. Mödlinger 4-klassilise koolimaja kavand, vaade koolimajale. ERA f. 2966, n. 4, s. 415.

Joonis 9. 6-klassilise koolimaja II korruse plaan, Karl Burman. ERA f. 2966, n. 4, s. 415

Virumaal taheti Püssi koolimaja ehitada Riia arhitekt **Erich Grantzi** 4-klassiliste koolimajade kategoorias esikoha saanud projekti järgi¹⁰², kuid vesise asukoha tõttu kasutati ära hoopis endise härrastemaja müürid, millele insener Ferdinand Adoff projekteeris uue hoone (1924 valmis).¹⁰³ Kuigi tegu oli kivihoonele mõeldud projektiga, leidis see realiseerumist puithoone kujul hoopis Saaremaal **Leisi** koolimajas. Projekt kohandati puithoone jaoks ümber, lihtsustati ning jäeti ära katusealune korrus.¹⁰⁴ Samasugune kavand

¹⁰² Talving, Hanno. Eesti koolimajad. Tallinn: Tänapäev, 2011. Lk

¹⁰³ ERA f. 1790, n. 1, s. 904.

¹⁰⁴ Talving, Hanno. Eesti koolimajad. Tallinn: Tänapäev, 2011. Lk 142.

valmis Saaremaal Rootsikülaalgkooli jaoks¹⁰⁵, kuid hoonet valmis ei ehitatud, kool töötas Rootsiküla mõisa peahoones edasi.¹⁰⁶

Joonis 10. Erich Gramtzi 4-klassilise kooli projekt, mis sai esimesel konkursil omas kategoorias I auhinna. ERA f. 2966, n. 4, s. 414.

Maakondadesse saadetud näidisprojektide järgi kavandatud koolimajad erinesid üldjuhul eeskujuks olnud projektist, sest omavalitsused kohandasid neid oma võimalustele sobivamaks. Esmalt jäeti ära dekoor ja kaunistused, muudatusi tehti ka mahtudes jättes mõne klassiruumi ära või lisades ruume juurde. Nii on projekti tegelikku autorit raske välja selgitada. Kuna esimesel konkursil osalenud töödest ei ole täit ülevaadet, siis on selgusetuks jäänud U-kujulise koolimaja projekti lugu. Ei ole ka teada, kas sel võiks olla võistlusega pistmist.

Teadadaolevalt projekteeriti **Aesoo** koolimaja (valmis 1927) esimesel koolimajade konkursil osalenud koolimaja projekti eeskujul, kuid selle autor on teadmata (muudatused projektis tegi tehnik Anton Trumm ja detailijoonised Nikolai Leyden). Visuaalseid sarnasusi on Läänemaal ehitatud **Pürksi** (valmis 1930, Tõnis Mihkelson tegi omapoolsed väiksemad muudatused) ja Võrumaal **Vastse-Nursi** koolimajaga, mille projekti autor on tehnik Karl Jõgi. Mõlemas projektis tegi Tõnis Mihkelson põhjalikke muudatusi.¹⁰⁷ Sarnasusi leidub ka T. Mihkelsoni Tääksi kivikoolimajas (vt peatükk 3.1.). Ka ei ole selge Aesoo eeskujul valminud

¹⁰⁵ ERA f. 2013, n. 1, s. 832.

¹⁰⁶ Kihelkonna Kooli koduleht, <http://www.kih.edu.ee/ajalugu.php> (vaadatud 08. aprill 2012).

¹⁰⁷ Vastse-Nursi koolimajale lisas sellele uusbaroklikke motiive.

kahe klassiruumiga Pärnumaal Lindi koolimaja (1927) algprojekti autor. Arvestades projektide mahulist ja stilistilist sarnasust võib oletada, et Karl Jõgi osales esimesel võistlusel u-kujulise hoone projektiga, mille eeskujul ehitati Lindi ja Aesoo (hävinud), Pürksi (hävinud) ja Vastse-Nursi koolimajad. Aesoo on sellisel juhul väiksemal mahul rakendunud variant, kus teisel korrusel klassiruumi ei paiknenud, vaid ainult poiste magamistuba ja õpetaja korter. Hoonetüübile on omane lonkav u-kujuline põhiplaan, kelpkatus, tiheda ruudujaotusega aknad (12-20 ruutu). Peasissepääs on toodud küljele, mis on äratuntav kahest kõrvuti asetsevast uksest, millest teine viib pikemas hoonetiivas asuvasse privaatsesse juhataja korterisse. Peasissepääsu kohal on uuk, mille kohal ilutseb segmentkaarne aken. Pürksi koolimaja sissepääs lahendati uhkeldavamalt – peaukse kohal on katusekorruse akende peal ümarkaarfrontoon sidrunakna ja ehisvardaga.¹⁰⁸ Pikima küljega paralleelselt on läbi maja jooksev koridor, millest pääseb kahte klassiruumi, õpetaja korterisse, tüdrukute internatruumi ning välja ehitatud katusekorrusele, kus üldjuhul asub klassiruum koos käsitööklassiga. Projekt lubas ehitada koridoriga ühendatud saalimahu, kuid praktikas seda välja ei ehitatud.

Foto 29. Vastse-Nursi (1926-27) Võrumaal. Foto: H. Pärdi, 2007.

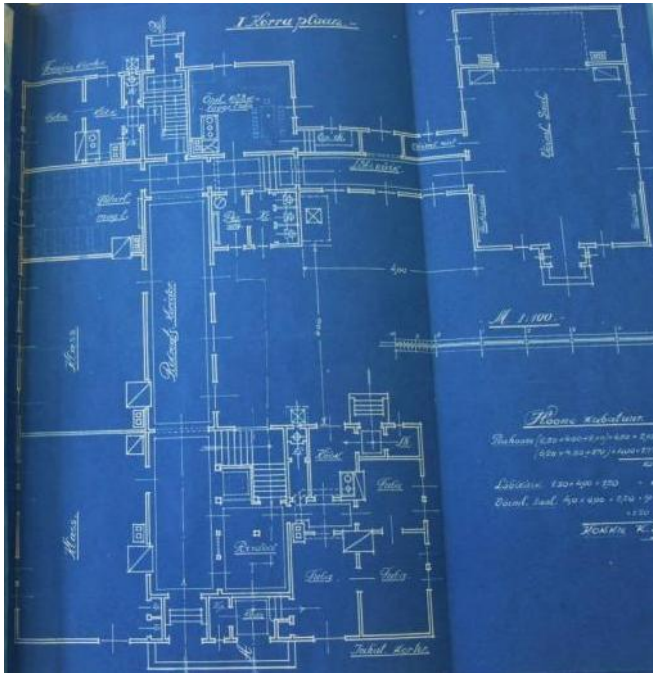
Foto 30. Lindi koolimaja (1927) Pärnumaal. Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseum F 54129-6.

Karl Jõgi osales U-kujulise välja ehitatud katusekorrusega projektiga „Eestika”¹⁰⁹ ka teisel võistlusel. Karl Jõgi tegi muuseas projekti ka Vahi Põllutöökoolile (valmis 1926, hävis 1944) ning **Rapla** algkoolile (1927)võttes eeskujuks E. Jacoby ja F. DeVries'i koolimajade esimesel koolihoonete konkursil osalenud projekti.¹¹⁰

¹⁰⁸ Ümarkaarfrontoon võib olla T. Mihkelsoni lisandus, kelle poolehoid selle motiivi vastu väljendub ka Kõnnu koolimaja ehituses.

¹⁰⁹ ERA f. 1108, n. 13, s. 615.

¹¹⁰ Talving, Hanno. Eesti koolimajad. Tallinn: Tänapäev, 2011. Lk 30.

Joonis 11. Karl Jõgi projekti järgi koostatud Pürksi koolimaja. I korruse põhiplaan. ERA f. 1790, n. 1, s. 890.

Joonis 12. Karl Jõgi projekti järgi koostatud kolme klassiruumiga Pürksi koolimaja. Vaade fassaadile. ERA f.

Foto 31. Pürksi koolimaja 1930. aastal. Alma Nõmme fotokogu

Haridusministeeriumi teine arhitektuurikonkurss 1929-30

Eelmise konkursi edulugu vaadates otsustas Haridusministeerium korraldada uue koolimajade ideekonkurssi. Sel korral oli lähteülesanne veidi teine. Kohe-kohe oli kehtima hakkamas 6-klassiliste koolimajade seadus¹¹¹, millega klassiruumide arv oli kindel. Sellegipoolest massiivseid koolimajade projekte palju polnud. Populaarseimad oli kahe või kolme klassiruumiga liitklassidega koolihooned.

Teisel võistlusel osalenutest olid erinevalt eelmisest konkursist enamuses Eesti insenerid. Eesti Arhitektide Liit keelas liikmetel konkursil osalemast korraldajatega tekkinud tüli tõttu. Ometi võib saavutatut siiski positiivselt hinnata. Näiteks kasutati Põllumeeste Keskseksi rahvapärasest arhitektuurist lugupidava koolihoone projekti „Valgus II” viiel korral.

¹¹¹ Avalikke algkoolide seadus määras 1930. aasta sügisel peavad kõik algklassid pakkuma 6-klassilist haridust.

Ajalehtedes ilmunud üleskutsele koolimajade ideeliste kavandite koostamise asjus vastanud saatsid võistlusele saadeti projekte 23 pakis märgusõnadega¹¹² (vt. LISA 4).

Et sellest konkursist ei ole säilinud koolimajade projekte (või on need arhiivides arvel teistsuguse nimetusega), siis ei ole siinkirjutaja saanud analüüsida nende mõju tulevastele aastatele. Olemasolev info on fragmentaarne ja ülevaade on antud nende põhjal.

Moodsama joonega hoonete projekte oli mitmeid. Võistlusel esimest kohta välja ei antud, kuid teise koha vääriliseks tunnistati tehnik **Karl Jõgi** ja **Põllumeeste Keskse Ehitustalituse** projektid.¹¹³ Viimase u-kujulise puust koolimaja projekti „Valgus II”¹¹⁴ autor oli Insener Richard Kasikov. Projekt¹¹⁵ kujunes erakordselt populaarseks, mille järgi projekteeriti Pärnumaale **Metsapoole**, **Saulepi**, Lääne-Virumaale **Võsu**, Tartumaal **Luunja** (hävinud), Võrumaale **Urvaste** vana koolimaja¹¹⁶ (hävinud). Hooned tunneb ära u-kujulisest võrdsete haaradega põhiplaanist, tõstetud räästakarniisiga mansardkatusest ja väljaehitatud katusekorrusel sissepääsu kohal olevast väikesest kolmnurkfrontoonist. Mansardkatusega hoonel on mitu segmentkaarset akent. Moodsale esteetikale kohaselt on hoonel suured valgusküllased aknad, tihedate ruutudega aknad (tavaliselt 15 ruutu) sobituvad hästi küla olemasoleva hoonemaastikuga. Kolmeklassiruumiga hoone sisemises jaotuses võib olla erinevusi, sest projekti kohandati vastavalt vajadusele. Näiteks Metsapoole koolimaja projektis tegi arhitekt Joonas Kinnunen muudatusi ja projekteeris moodsa ruumilahendusena kolme klassiruumi vahele liikuva vaheseina, et koolihoonet saaks ka rahvamajana kasutada. Teisel korrusel olid laste magamisruumid. Saulepi ja Metsapoole koolimaja juures on säilinud lihtne ristküliku kujuline kõrvalhoone.

¹¹² Koolihoonete võistlusprojekte ja hindamiskomisjoni koosoleku protokoll katkend ja koolimajade plaane. ERA f. 1108, n. 13, s. 615.

¹¹³ Karin Hallas-Murula. Albumitäis algkoolimaju. – Sirp, 23. märts, 2007.

¹¹⁴ Talving, Hanno. Eesti Koolimajad. Tallinn: Tänapäev, 2011. Lk 92.

¹¹⁵ Projekt pole säilinud.

¹¹⁶ Talving, Hanno. Eesti Koolimajad. Tallinn: Tänapäev, 2011. Lk 290.

Foto 32. "Valgus II" projekti järgi ehitatud Luunja koolimaja Tartumaal (hävinud). EAA 2111.1.13827.1.

Foto 33. Oandu koolimaja Ida-Virumaal (hävinud). Andresen, L. Eesti Koolimajad 1920-40.

Väike väljaehitatud kahe klassiruumiga kooli projekt „Valgus I” võeti väikestes küldes hästi vastu. **Oandu** (Oendu) koolimaja projekti¹¹⁷ koostamisel on Konstantin Meyer aluseks võtnud võistlustööd. Projekti koostamisel on ta eeskujul ammutanud nii Eesti Põllumeeste Keskse Ehitustalituse tööst „Valgus I”, kui ka siinkirjutajale teadmata oleva autoriga projekt „Tüüp V”¹¹⁸. Kusjuures viimase eeskujul projekteeris Wilhelm Grünbaum **Seljaküla** koolimaja Läänemaal (hävinud). Hoone pikima küljele paralleelselt jooksev koridor jättis lõunapoolsele küljele klassiruumid. Teisel korrusel oli kaks korterit. Tõenäoliselt on „Valgus I” projekti kõige puhtamal kujul näha **Mõisaküla** koolimajas, mille on projekteerinud ehitustalituse insener Richard Kasikov ja mis erineb ruumijaotuse poolest eelmainitust, kuid fassaadijaotuses on teatavaid sarnasusi Seljaküla ja Oandu projektiga.

Lisaks võistlusprojektidele on Eesti Põllumeeste Keskse Ehitustalitus teinud 2-korruselise unikaalprojekti Teises maailmasõjas hävinud **Piiometsa**¹¹⁹ koolimajale (hävis Teisel maailmasõjas).

Teine 1930. aasta Haridusministeeriumi koolimajade võistlusel teist kohta jaganud projekt oli insener **Karl Jõgi** kolme klassiruumiga puidust koolihoone projekt (kinnitati 7. veebruaril 1930. a-l, nr 12081 all) nimega „Eestika”¹²⁰. Peamised erinevused „Valgus II” projektiga seisnevad selles, et hoone pikemal küljel ei ole sissepääsu vaid terve sein on akende päralt (sellel küljel asetsevad ka klassiruumid), mansardkatuse asemel on kelpkatus ning

¹¹⁷ ERA f. 1108, n. 13, s. 782.

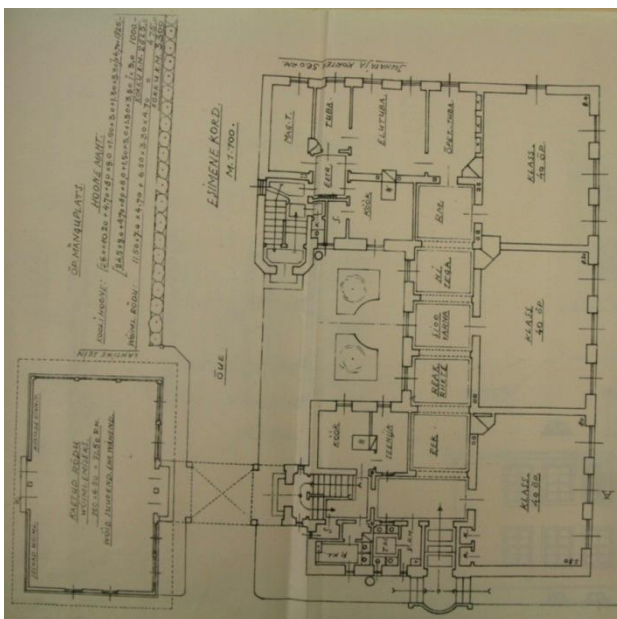
¹¹⁸ Tõenäoliselt tegi K. Meyer lihtsalt lõpliku viimistluse.

¹¹⁹ ERA f. 1108, n. 13, s. 173.

¹²⁰ ERA f. 1108, n. 13, s. 615.

peasissepääs on toodud küljele. Erinevalt tehniku varasemale projektile, asub see teisel majaküljel ja seal pole enam kahte välisust, vaid koolijuhataja korterisse pääseb pikema hoonetiiva õuepoolsemast küljest. katusekorrus on välja ehitatud (seal asuvad internaadiruumid, käsitööklass. Taaskord lubab projekt ehitada lühema hoonetiiva pikendava ja koridoriga ühendatud hoonest eraldiseisva saalimahu, kuid ka seekord võimlasaali praktikas välja ei ehitatud.

Karl Jõgi projekti kasutas Põllutöökoja Ehitustalitus **Rae**¹²¹ koolimaja projekteerimisel¹²², aga kuna ehitustalituse poolt läbi viidud muudatused on nii ulatuslikud ei saa kindlalt väita, kas eeskujuks kasutati „Eestika” või Karl Jõe varasemat projekti.

Joonis 13. Karl Jõgi tüüpprojekt Eestika esimene korrus. ERA f. 1108, n. 13, s. 615.

Joonis 14. Jaan Võsu tüüpprojekt "Ärjam" projekti eeskujul valmistati projektid Käina ja Lauka koolimajadele Hiiuemaal.

Jaan Võsu kahekorruseline puukoolimaja projekt „Ärjam”¹²³ osutus hiidlastele meelepäraseks, selle järgi on ehitatud **Käina** ja **Lauka**¹²⁴ koolimaja.

Nagu esimesel koolihoonete kavandite konkursil oli ka 1930. aasta võistlusel võimalik osta ka neid projekte, mis konkursil kõrget kohta ei pälvinud. II komplektiliste koolide kategooria ostupremia oli arhitekt Aleksander Vladovski kolme klassiga sümmeetrilise põhiplaaniga

¹²¹ Ka Vaskjala koolimaja.

¹²² TLA f. 930, n. 1, s. 16.

¹²³ ERA f. 1108, n. 13, s. 204.

¹²⁴ Projektis tegi väiksemad muudatused Wilhelm Grünbaum.

ühekorruseline esinduslik koolimaja projekt „Due“¹²⁵. Teadaolevalt ei ole selle järgi koolihooneid püstitatud.

Joonis 15. Aleksander Vladovski kahe hoonetiivaga kolme klassiruumiga projekt, esivaade. EAM, arvele võtmata.

2.8. Põllutöökoja Ehitustalitus (1927.-32. aastatel A.R.T. Põllumajandusliidu Ehitustalitus)¹²⁶

Eraldi esiletõstmist väärib Põllutööministeeriumi A.R.T. Põllumajandusliidu Ehitustalitusena alustanud Põllutöökoja Ehitustalitus, mis keskendus 1920. aastate lõpust 1940. Aastani maapiirkondadesse projekteerimisele tehes seda väga kontekstiteadlikult. Aastal vastu võetud maareformiga muutus täielikult senine maakorraldus. Mõisamaade riigistamisega tekkis juurde tuhandeid uusi talukrunte. Uute talude ja nende juurde kuuluvate avalike hoonete tüüpprojektide väljatöötamisega hakkas kõige intensiivsemalt tegelema Põllutöökoja Ehitustalitus. Selle perioodi vältel suudeti püstitada 30 uut koolihoonet, lisaks teha hulganisti hoonete ümber- ja juurdeehitusi. Ehitustalituse üks printsiipe oli arvestada kohaliku ehitustraditsiooniga, aga ka tutvustada maapiirkondadele moodsat lähenemisviisi avarate ja valgete ruumide näol. Eesmärgiks seati ka tõsta koolihoonetes hügieenitingimusi, mis oli rõskete, hämarate vanade koolimajade juures oluliseks probleemiks. Suure-Jaani vallavanem A. Nurk nägi selles tõsist probleemi. Ta toonitas, et pidevad kopsuhaigused Suure-Jaani õpilaste seas on osaliselt põhjustatud kindlasti vana koolimaja kehvadest tingimustest tulemus. See on vaid üks paljudest näidetest.

¹²⁵Võistlusele esitas A. Vladovski seeria: „uno”, „due”, „tredici”, „tre”, „quattro”, mis erinesid üksteisest mahu poolest.

¹²⁶ Asunikkude, Riigirentnike, Talupidajate Põllumajandusliidu Ehitustalitus, mis reorganiseeriti 1932. aastal Põllutöökoja Ehitustalituseks.

Maaehitiste projekteerimisega tegeles veel Põllumeeste Keskse Ehitustalitus (mis tegutses juba 1920. aastate alguses), kuid nende panus oli vaieldamatult väiksem. Põllutöökoja Ehitustalituse tüüpprojektid leidsid laialdast poolehoidu. Selle põhjuseks oli paljuski rahvalik ja traditsiooniline vormi- ja materjalikäsitus (sobitus hästi olemasoleva minevikuhõngulise alevi või küla koosseisu) ning tüüpprojektide variatsioonide suur hulk, mis võimaldas väga kiireloomulist projekti alustada. Tüüpprojektide eelistust rahva seas mõjutas ka individuaalprojekti väljatöötamisest soodsam hind. Põllutöökoja Ehitustalituses töötati välja erinevate klassiruumide arvuga projekte, et iga küla ja alevik saaks valida just enda vajadustest lähtuva projekti. Tihtipeale kohandati koolimaja projekt ümber vastavalt vajadusele kas suuremaks või väiksemaks. Ka võidi tehti muudatusi siseseinte jaotuses.

Põllutöökoja Ehitustalituse projektid on äratuntavad oma küllaltki väikse mahu poolest. Harilikult käis maa-alkoolis keskmiselt kuni 70 last ja kahe klassiruumiga kool täitis hästi küla vajadusi. 1920. aastatel käis meedias läbi vallaelanike ja ametnike vahel tüli põhjustanud värskestvalminud koolimajade teema. Tüli puudutas Läänemaal Peru ja Hiiumaal Palade uusi koolihooneid, mis olid mastaapsed ning kohalike elanike liiga suurustlevad. Selliste probleemide vältimiseks töötas Põllutöökoja Ehitustalitus välja võimalikult optimaalseid projekte. Praktilisele külarahvale oli olulisem hoone ökonoomsus kui uudsus ja pompoossus.¹²⁷

Töökoja definitsiooni ja sellise mõiste andis arhitekt Erich Jacoby, kes suunas maa-arhitektuuri ja pealekasvatavat arhitektide põlvkonda. Maale ehitajatele olid abiks selleks spetsiaalselt A.R.T Põllutöökoja poolt välja antud kogumikud „Maa-ehitus I ja II“ (1928 ja 1930). Kohalikule ehituspärandile toetumisest annab märku stiililine kindlapiirilisus, mis läbis nende töid 1920. aastate lõpust iseseisvusaja lõpuni.

Põllutöökoja Ehitustalituse projektide puhul püüti uusi hooneid sobitada olemasolevasse hoonemaastikku. Historitsismi vältiti, et säilitada maapiirkonnas rahvuslik eripära. Vana rahvalik ehitustraditsioon lähtus talustraditsionalismist ja ehitustalituse suund oli seda edasi arendada. Eelistatigi traditsionalistlikku ehitust, mille kohalikus ehitusloos aimub veidi ka saksapärasust¹²⁸, aga historitsistlikest stiiliilmingutest püüti hoiduda. Näiteks

¹²⁷ Peru koolimaja Läänemaal – elanikud protesteerisid liigsuure ja kuluka kooli ehitamise pärast, mille II korrus seisab tühjana. Sarnane probleem kerkis üles Palade koolimajaga Hiiumaal.

¹²⁸ Tsaariaegne talupoja puuarhitektuur ilmutas teinekord dekoratiivseid suundumusi, aga siis võeti eeskju mõisatest, mida nüüd polnud enam vaja teha.

mansardkatusega maju Põllutöökoja Ehitustalitus ei projekteeritud. Paljuski seetõttu, et Erich Jacoby pidas sellist juugendi või historitsismi käsitlemist kohalikule traditsioonile (viilkatusele) konkureerivaks võtteks (nagu ka dekoratiivseid vertikaalaknad).¹²⁹ Põllutöökoja Ehitustalituse üks visiitkaarte oli kõrge viil- või kelpkatus kui selge vihje talutraditsionalismile, kusjuures töökoda 1930. aastatel juhatanud August Volberg soosis kelpkatust.¹³⁰ Hooned kavandati pigem asümmeetriliselt, et vältida klassitsistlikku traditsiooni.¹³¹

Põllutöökoja Ehitustalituse tüüpprojektid lähtusid modernsusest ja praktilisusest. Sõltuvalt iga kooli vajadustest oli välja pakkuda erineva ruumilahendusega ja suurusega koolid (mille kirjeldus oli antudkogumikes Maaehituse I ja II). Võib arvata, et kogumikus pole kõik kasutatud leidnud projektid. Maaehituse II-s olid näiteks kolme klassikomplektiga koolihoone (kaks varianti – Kernu, Harku valla Ranna kool), nelja klassikomplektiga koolihoone (kaks varianti – L-kujulise põhiplaaniga Erra ja U-kujulisega Laimjala). 1930. aastate alguses oli üks armastatumaid tüüpprojekte kahe klassiruumiga koolimaja, mille kõrge kelpkatuse all asus koolijuhataja õdus korter (Tagavere ja Jõuga, vt LISA 2 inventeerimistabelid). Kümneni keskpaigast alates asendas seda erinevate variatsioonidega L-kujulise põhiplaaniga katusekorrusega projekt, mille järgi on ehitatud Lagedi, Neeruti, Ristemäe, Kernu ja teised hooned. Enamasti olid need kivihooned, sest 1930. aastatel pöörati erilist tähelepanu hoonete tulekindlusele, millega Põllutöökoja Ehitustalitus kiiresti kohanes.

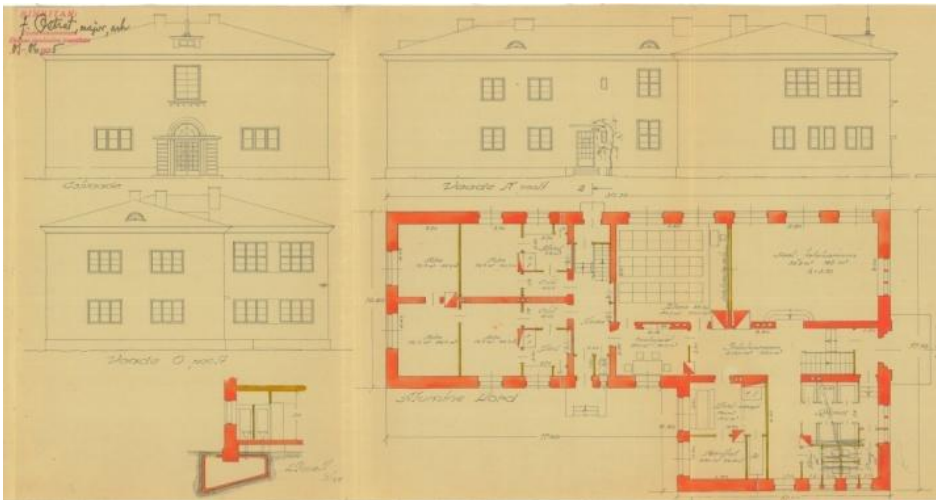
¹²⁹ Kalm, Mart. August Volberg – arhitekt. Arhitekt August Volberg 1896-1983. Tallinn: EAM, 1996. Lk 22.

¹³⁰ Volberg, August 1928. Maaehituse I. Tallinn, lk 9.

¹³¹ Lutsepp, Elo. Uudisasundused – 1930. aastate sotsiaalpoliitika ja arhitektuuri kohtumisi – magistritöö. EKA, 2006. Lk 26.

Foto 34. Harjumaal asuv Kernu on tüüpiline traditsionalistlik koolimaja. Foto: S. Mälk 2011.

Joonis 16. Erra projekti järgi ehitatud koolimaja on üks väheseid kahe täiskorrusega kivi koolimaju Põllutöökoja Ehitustalituse loomingu. EAM, f. 2, n. 5, s. 42.

Foto 35. Sauga esimene koolimaja, mis sai töötada vaid 7 aastat, kuni põles 1936. aastal maha. L. Andresen, Eesti algkoolid 1920-40.

Foto 36. Lihtsa arhitektuurikäsitlusega Peetri koolimaja. L. Andresen, Eesti algkoolid 1920-40.

Põllutöökoja Ehitustalituse „missioonitundest” annab aimu August Volbergi sõnavõtt kooli- ja rahvamajadest teemal, mis leidis aset 15 aastat peale iseseisvuse algust:’

„Need ehitused peaksid õieti andma tunnistust ümbruskonna elanike vaimsetest ja ühiskondlikest huvidest, sest nimetatud ehitised on püstitatud ideeliseks otstarbeks ümbruskonna algatusel. Kui aga tutvuda selliste ehitustega kohapeal, siis jääb neist õige halb mulje. Meil püstitatud arvukatest rahva- ja koolimajadest on suur enamus masendava välimusega, ehituselt lõpetamata ja halvasti korrashoitud. Siin ei ole üksi rahapuudus peapõhjuseks. Tihti võib tähele panna, et ühe sellise poolelioleva rahvamaja lähedale püstitatakse teine, mis jääb samuti pooleli kui esimene. Rahvasse imbunud väiklane vihavaen ja sallimatus ei luba seltse omavahel liituda, et püstitada ühiselt korralikku ehitust.”

132

Põllutöökoja Ehitustalituse projekteeritud koolidest pole täit ülevaadet. Puuduvad nimekiri ja projektid ning tellitud hooneid on nende kohandamiste tõttu raske kindlaks määrata. Ent kindel käekiri annab siiski alust oletamiseks. **Liivia lastekodu algkooli** projekti autor pole teada, kuid suure tõenäosusega on see valmistatud Põllutöökoja Ehitustalituses. Seda aimub mitmetest tunnustest – kõrge kelpkatus, verandade 9-ruudulised aknad, profileeritud laudis, aknaluugid. Uue võttena lahtine terrass, mis on piiratud pulkadega. A. Volbergi projekteeritud talude ja koosehitiste kavandamisel oli see planeeritud hoone keskossa kavandatud tagasiastesse nagu ka Liivia koolimaja ehituses on näha. Aknaluugid on pigem omased põhjamaisele rahvusromantismile.

Foto 37. Liivia lastekodu algkool Pärnumaal (1920. aastate lõpp?). Foto: Kalle Kiipus, 2011.

Põllutöökoja Ehitustalitus projekteeris palju väljaehitatud katusekorrusega hooneid, mis võimaldas sinna paigutada internaadi või vajadusel hiljem lisaklassiruumi. Ruumiplaan oli läbi mõeldud, õpetajate eluruumid klassiruumidest eraldatud ja omaette sissepääsuga. Avaruse

¹³² Eesti Arhitektide Almanak. K. Bõlau, A. Kotli, E. Kuusik (toim.). Tallinn: Eesti Arhitektide Ühing, 1934, lk.14

jaoks rakendati tihti ruudukujulise 9 aknaruuduga tarindi ehitamist (nt juurdeehitus Põllküla koolile, Liivia algkoolile, eriti ilmekas on Neeme koolimaja koridoriaken). Põllutöökoja Ehitustalituses võeti talutraditsionalismist palju elemente üle: hoone kõrge kelpkatus, rõhtpalkidest seinad, diagonaalüksed, tellis- või paerustika, mis on omane näiteks Muhu rahvapärastele keldritele. Üldjuhul ehitati koolimajade juurde viilkatusega lihtne ristküliku kujuline kõrvalhoone, mida kasutati puukuurina. See on säilinud näiteks Pagari ja Harju-Risti koolimajade juures, Kernu koolimaja kõrvalhoone on uusehitis.

Põllutöökoja Ehitustalituse juhatajana töötas August Volbergaastail 1932-40. Ehitustalituses 1920. aastatel projekteerimises välja kujunenud sarnane joon raskendab isikute eristamist.¹³³ Arhitektina töötas seal 1932–40 **Jaagup Linnakivi**, kelle allkirja kannavad **Rahkla, Vaku** (Kogri), **Kadila, Porkuni, Randvere** ja **Tamse** koolimajad, lisaks **Krabi** koolimaja ümberehitus. Projekteerijatena töötasid seal Edgar Velbri ja Arnold Väli. Viimane oli August Volbergi kõrval töökoja üks produktiivsemaid algkoolimajade tüüplahenduste väljamõtlejaid. Maakonna konsulentidena töötasid Saaremaal Albert Kukkur, Võru- ja Viljandimaal Henn Kuvasto (Kääpa, Kanepi, Pikakannu, Väimela koolimajade projekteerija).

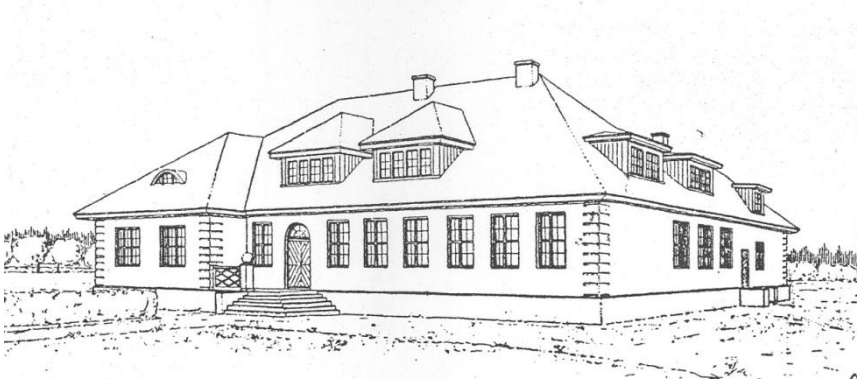
Foto 38. Moodsa krohvviimistlusega Randvere koolimaja Saaremaal. Eesti Põllutöökoja Ehitustalitus (J. Linnakivi, 38). S. Mälk, 2011. 1938). S. Mälk, 2011.

Foto 39. Kose koolimaja Harjumaal (August Volberg ja Edgar Velbri (1937-1938). S. Mälk, 2011.

Rahvusliku taluarhitektuuri traditsioone jätkava ja edasiarendava Põllutöökoja Ehitustalituse traditsionalistlikus loomingus võib aimata taluehitistest saadud mõjutuste kõrval ka Riia koolkonnale omase käekirja esinemist¹³⁴ Ranna koolimajas Harjumaal.

¹³³ August Volberg – arhitekt. Arhitekt August Volberg. Tallinn: EAM, 1996. Lk 19.

¹³⁴ Kalm, Mart. Eesti 20. sajandi arhitektuur. Tallinn: Prisma Print, 2001. Lk 217

Joonis 17. A. Volbergi kavandatud Ranna koolimaja on näide nn riialaste vaimus projekteeritud 1920. aastate traditsionalismist. Raamatust Maaehitusi II.

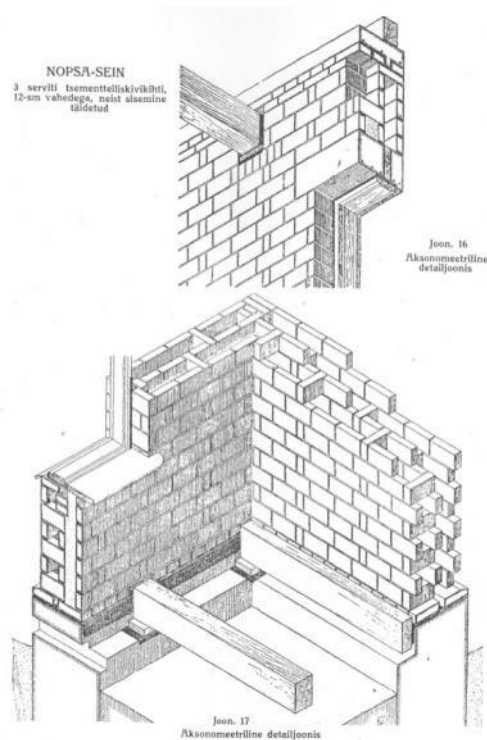
Huvitav hüpe traditsionalismist moodsasse funki on 1930ndate lõpus August Volbergi ja Edgar Velbri projekteeritud funktsionalistlik **Kose** koolimaja, mis sileda krohviviimistluse, asümmeetrilise põhiplaani, ümarakende ja peafassaadi horisontaalse nurgaviimistlusega mõjub maal tavatult uuenduslikuna. Põllutöökoja Ehitustalitus projekteeritud Lagedi koolimajas on funktsionalismilt laenatud võtteid – nurgale asetatud rõhtaken ja ümaraken.

1930. aastatel hakati enam kasutama tulekindlaid materjale (eriti kümnendi teisel poolel). Seda nii tulekindluse, kui ka puumaterjali vähesuse tõttu. Põllutöökoja Ehitustalitus propageeris tsementkividest *nopsa*-süsteemis seina ehitusviisi, mis oli muudest tulekindlatest materjalidest soodsam ja kättesaadavam.¹³⁵Tavaliselt ehitati seinad kolmes kivikihis, mille vahele jäeti ühele poole õhukiht ja teinepool täideti turbakihiga. Katusekivid valati samuti kas savist või tsemendist. Esteetilisuse taotlemisel soovitas August Volberg viimase puhul värvida need veneetsia punase värvimullaga, sest see andvat hoonele elava ja armsa ilme ning ühtlasi

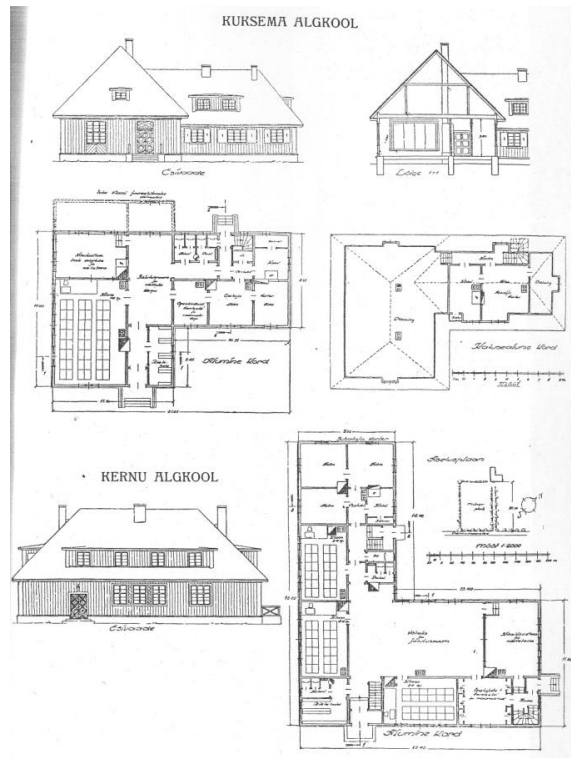
sobivat taluehitistele omase roheline ümbrusega.¹³⁶Samuti kohtab Põllutöökoja Ehitustalitus 1930. aastatel valgeks krohvitud fassaade nagu näiteks *nopsa*-süsteemis seintega Neeme koolimajas. Vt ka peatükk 4.7. Uudisasunduste koolimajad).

¹³⁵ puithoone ehitusega võrreldes oli see peaaegu samas hinnaklassis.

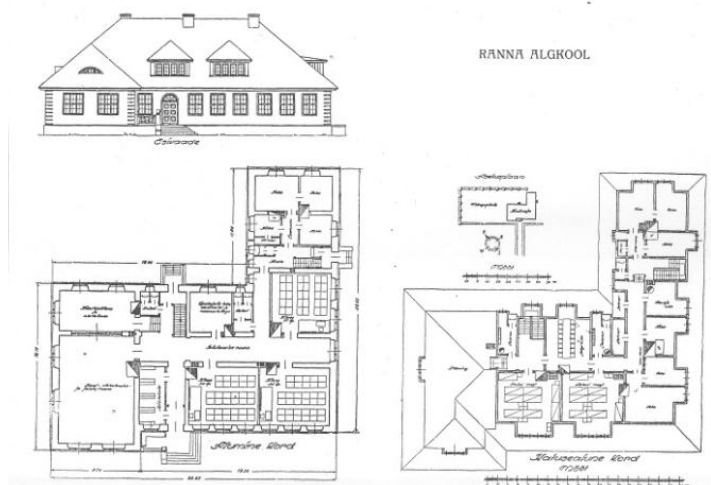
¹³⁶ Lutsepp, Elo. Uudisasundused – 1930. aastate sotsiaalpoliitika ja arhitektuuri kohtumisi – magistritöö. EKA, 2006. lk 25.

Joonis 18. Nopsa-süsteemis seina tutvustav joonis raamatus Maaehituse II, lk 71.

Joonis 19. Koolimajade projekte raamatus Maaehituse II.

Joonis 20. Ranna koolimaja projekt raamatus Maaehituse II.

Põllutöökoja Ehitustalituses ja A.R.T. Ehitustalituses projekteeritud uued koolihooned:

Jõuga, Ristemäe, Tumala, Käsukonna, Tagavere (A. Väli), Erra, Kernu, Pagari, Võipere, Udriku (A. Volberg), Salla-Tammiku (A. Volberg, E. Velbri), Harju-Risti, Neeme, Lagedi, Ranna, Peetri, Neeruti, Lihula, Käsukonna, Saue-Jõgisoo Haridusseltsi maja ning tahatud kivihoonete ansamblisse sobiva Laekvere koolimaja (A. Väli). A. Volberg valmistas Kose uue

funktsionalistliku koolimajatõenäoliselt koos Edgar Velbriga. Arvatavalt on Põllutöökoja Ehitustalituses projekteeritud ka Liivia lastekodu algkool ning Surju koolimaja. Kunstiteadlane Leo Gens peab Narva jõe taguse Zagrivje koolimaja (pole teada, kas on hävinud või alles) arhitektiks August Volbergi.¹³⁷

Hooneist on hävinud: Sauga (esimene koolimaja), Viluste, Surju, Kikepera, Viluvere, Hirvli, Nehatu koolimajad.

August Volberg tegi ümberehitused Pahkla (1932), Haabersti (1933), Viluvere (1934–35), Tõikvere (1932–37, hävinud), Pugola(1933–35) koolimajadele. Ulatuslikud ümberehitused on teostatud ka Pustuski-Seljametsa, Muuga ja Lasva koolimajadele.

3. MAAKOOLIMAJADE ARHITEKTUURSED STIILISUUNDUMUSED

Töös käsitletud rohkem kui 200 maakoolimaja kirjeldamist aitab lihtsustada arhitektuuristiilide määratlemine. Kuigi maapiirkondades domineerib vernakulaarne arhitektuur ja kohati tundub stiilijaotus ebaotstarbekas, eriti arvestades, et maa-arhitektuuris avalduvad arhitektuursed stiilitunnused tagasihoidlikul moel¹³⁸, on see üks võimalikke lähtepunkte. Maakoolimajade arhitektuuri puhul saab rääkida peamiselt kahest peavoolust – traditsionalismist ja funktsionalismist. Stiilitunnuste järgi ehitati 1920.-30. aastatel maapiirkondadesse kõige enam retrospektiivsest arhitektuurikäsitlusest inspireeritud koolimaju, millest kaaluka osa moodustasid rahvapärase ehitustraditsiooniga hooned. Palju esines stiilide segamist. Eriti õhuke piir on 1930. aastatel traditsionalismi ja funktsionalismi vahel, kus võib enamasti rääkida funktsionalismilt laenatud moevõtetest, harvem terviklikust stiilikäsitlusest. 1930. aastatel lisanduvad tagasihoidlikult moodsad elemendid traditsionalistlikele hoonetele näiteks Põllutöökoja Ehitustalituse Lagedi koolimajale¹³⁹ (vt peatükk 2.7 .Põllutöökoja Ehitustalitus). Koolimajade, kui avalike hoonete stiililiste tunnuste kirjeldamist on aga siiski lihtsam teha, kui näiteks taluelamute puhul.¹⁴⁰

¹³⁷ Leo Gensi kartoteek, f. 46, Eesti Arhitektuurimuuseum.

¹³⁸ Kalm, Mart (koost.). Eesti Kunsti ajalugu. 5, 1900-1940. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2010. Lk 278-286.

¹³⁹ Kalm, Mart. Eesti 20. sajandi arhitektuur. Tallinn: Prisma Print, 2001. Lk 217.

¹⁴⁰ Sealsamas.

1920. aastate traditsionalism oli teadlikult arhailine ja tagasivaatav, kuid oma lihtsuses ja dekooripuuduses asjalik¹⁴¹, mis oli hea aluspind 1930. aastatel saabuvale funktsionalismile. 1920. aastatel ehitatud koolihoonetes esines erinevate minevikustiilide omavahel põimumist. Traditsionalism võis lähtuda nii talu- kui mõisaarhitektuurist. 1920. aastatel seostuti intellektuaalsel maastikul veel tugevalt tsariajaga. Seetõttu peegeldavad esimestel aastatel valminud hooned pigem mõisaarhitektuurist johtuvat traditsionalismi. Küllalt palju esines ka uusklassitsismi (nt Erich Jacoby ja Franz de Vriesi 3-klassilise hoone tüüpprojekt, Ulila, Rapla). Põllutöökoja Ehitustalitus viljeles aga pigem talutraditsioonil baseeruvat arhitektuurikäsitlust, mis vastandas end teadlikult pigem mõisaarhitektuurile sarnanevale historitsistlikule arhitektuurikäsitlusele, mida esines väga paljunäiteks Tõnis Mihkelsoni loomingus¹⁴²(vt peatükk 3.1). Traditsionalistlikes hoonetes on aimatavad ka juugendi või saksapärased *heimat* likud mõjud.

Koolimaju projekteerivad arhitektid ja insenerid olid erineva taustaga, mistõttu leidub ka õige eriilmelisi hooned.¹⁴³ 1920. aastatel domineerisid arhitektuurimaastikul nn riialased¹⁴⁴, kelle loomingus esineb saksalike mõjusid. Maa-arhitektuuris väljendus see saksa aedlinnadesse kavandatud rahvusromantilistest (*heimat* likest) elamuhoonetest ülevõetud motiivides¹⁴⁵, mis avaldusid kaudselt ka maakoolimajade arhitektuuris. Siin väljendus see peamiselt tihedates väikestes aknaruutudes, kelpkatuses ja sümmeetriataotluses. Riia koolkonna mõju on tuntav Arhitekt Artur Perna kavandatud **Taebla** koolimajas Läänemaal.¹⁴⁶ Samuti on Riia koolkonnale omane Järvamaal asuva **Ambla** koolimaja dekoratiivne haritorn.¹⁴⁷ Isegi 1930. aastal kavandatud August Volbergi kivist **Ranna** koolimajas on mõju aimatav¹⁴⁸, sõltumata arhitekti Tallinna Tehnikumi foonist. Põhjamaist rahvusromantikast on aimata kõrge kelpkatuse ja hõöveldamata püstlaudisega **Viinistu** ja **Viimsi** koolimajades Harjumaal.

¹⁴¹ Mart Kalm. 1930. aastate funktsionalism Eestis: meie ise moodsas maailmas. – Toisin. Funktsionalism ja neofunktsionalism Eesti Arhitektuuris. Eesti Arhitektuurimuseumi väljaanne. 1993, lk 4.

¹⁴² Kalm, Mart. Eesti 20. sajandi arhitektuur. Tallinn: Prisma Print, 2001. Lk 208-226.

¹⁴³ Kalm, Mart (koost.). Eesti Kunsti ajalugu. 5, 1900-1940. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2010. Lk 278.

¹⁴⁴ Riia Polütehnikumis (Riia Polütehnilises Instituudis) õppinud arhitektid, kes said klassikalise arhitektuurikoolituse (nt Eugen Habermann, Karl Tarvas, Edgar Kuusik).

¹⁴⁵ Kalm, Mart. Eesti 20. sajandi arhitektuur. Tallinn: Prisma Print, 2001. Lk 88-111.

¹⁴⁶ Gens, Leo. Artur Perna monograafia. Käsikiri Arhitektuurimuseumis arvele võtmata (pagineerimata).

¹⁴⁷ Sealsamas.

¹⁴⁸ Kalm, Mart. Eesti 20. sajandi arhitektuur. Tallinn: Prisma Print, 2001. Lk 217.

Foto 40. 1926. aastal T. Mihkelsoni projekteeritud (valm. 1930) historitsistlik Kehtna algkool Raplamaal. S. Mälk, 2012.

Foto 41. Talutraditsionalismi mõjutustega Aesoo koolimaja Pärnumaal valmis 1927. aastal. EFA 0-39124.

Foto 42. Püstlaudisega traditsionalistlikus Viinistu koolimajas on näha mõjutusi põhjamaisest rahvusromantikast. S. Mälk, 2011.

Foto 43. Ambla koolimaja Järvemaal (1923). Raamatust Ambla vanadel fotodel.

Teatud mõttes võib klassikalise arhitektuuritraditsioonile viitamine olla mõjutatud kohast, kuhu hoone püstitati. Koolid olid iseseisvuse algaastatel tugevalt seotud mõisatega, sest 1919. aastal maaseadusega riigistatud mõisamaad koos hoonetega leidsid juba algkasutuse ja paljudel juhtudel paigutati kool mõisate härrastemajadesse, mis selleks otstarbeks kooliks ümber ehitati. See hoidis raha kokku ning võimaldas tühjal seisvale hoonele kohane rakendus leida. Seetõttu on mõistetav omavalitsuste tähelepanu väljakujunenud struktuuriga mõisamaadele ka siis, kui peahoone maha põlenud või varemeis. Vanade mõisahoonete kohale püstitati uued koolimajad, mis suuremal määral kasutasid ära olemasolevat vundamenti. Ometi on neis säilinud teataval määral nn kohavaimu, näiteks Harjumaal karjamõisa asemele ehitatud **Kõnnu** koolimaja võiks pidada mõisahooneks, kuigi teada on, et selleks ehitati uus maja ja olemasolevaid müüre kasutati vaid minimaalselt.¹⁴⁹ Samasugune

¹⁴⁹ Karl Tarvas tegi vanale mõisahoonetele ümberehitusprojekti, kuid Koolivalitsus lükkas selle tagasi väitega, et hoone müürid on avariilises seisus ja olemasolevat materiat ei saa suurel määral kasutada. Uue projekti tegi Tõnis Mihkelson.

minevikku suunatud viide leidub näiteks Tartumaal **Reola**, Raplamaal **Lelle-Eidapere** ja Võrumaal **Kõrgepalu** koolimajades, mille ehitamisel kasutati mõisahoone vana vundamenti.

Foto 44. Võrumaal asuval Osula koolimajal on heimatlikult väikesed ja tihedad aknaruudud, mis võib viidata Riias õppinud arhitektile. M. Karu, 2009.

Foto 45. Kõnnu koolimaja Harjumaal on ehitatud karjamõisa asemele. S. Mälk, 2011.

Foto 46. Arhitekt Artur Perna Läänemaal asuva traditsionalistliku Taebla koolimaja tihedad aknaruudud ja fassaadi raskepärusus viitab Riia Polütehnikumi taustale. S. Mälk 2011.

Foto 47. Mõisahoone vundamendile ehitatud Eidapere koolimaja Raplamaal. S. Mälk, 2011.

Rahvapärane arhitektuur, kui uuele riigile sobivam ja ilma võõrvõimu meenutava alatoonita¹⁵⁰, tõrjus minevikku suunatud uhkeldava tsaariaegse arhitektuuri tasapisi välja ja 1930. aastatel esineb seda vähem.

Järgmisel dekaadil jäi riigi ülesehituse kõrval aega tegeleda senisest enam Euroopasse suunatusega. Eesti ei vastandanud end enam muu maailmaga, hakkasid levima läänelikud väärtushinnangud ja ideed, mis hakkasid linna kõrval kajastuma ka maa-arhitektuuris. Ühelt poolt läksid selgemaks taluarhitektuurist välja kasvanud kohalikku ehitustraditsiooni uuendavad praktikad (eriti Põllutöökoja Ehitustalituses, Asundusametis), teiselt poolt otsiti võimalusi, kuidas modernistlikke võtteid maal tutvustada. Kümnendi keskpaigast hakkas hoonetele tooni andma esindustraditsionalism, mida soosis poliitiline olukord.

¹⁵⁰ Sel samal põhjusel võeti funktsionalism suhteliselt kiiresti omaks.

1930. aastate algusest tekkinud funktsionalismi vaimustus pääses mõjule kõige paremini Tallinnas, Tartus ja Pärnus.¹⁵¹ Maal oli stiililine väljendus praktilisuse kõrval vähem olulisem, seda enam, et maal oldi kehvemal elujärjel, kui linnas. Seetõttu ei leidu 1930. aastatel maal laialdaselt modernismi ja vernakulaarne arhitektuur on siiski domineerivam. Funktsionalism sai end kõige enam välja elada linna ehitatavates gümnaasiumides, maakoolides jäi võidutsema traditsiooniline ja mõnes kohas isegi klassitseeriv stiil. Aga kuna riik toetas koolimajade ehitust Koolimajade Ehitusfondi näol, siis on maapiirkondades asuvad koolimajad maa-arhitektuuri kontekstis küllaltki moodsad ja stiilipuhtad (ümberehitusi tehti selle võrra vähem). Eesti funktsionalism, eriti maal on kodanlikult asjalik ja ilus. Paremad funktsionalistlike koolide näited on Läänemaal **Sutlepa**, Viljandimaal **Laatre**, Saaremaal **Tiirimetsa** ja Pärnumaal **Sauga** ja **Massiaru** koolimajad. Laatre ja Tiirimetsa koolimajadel on parapet, et jätta muljet lamekatusest, kuigi tegu on madala kelpkatusega. Funktsionalistlike tunnuksid esineb mitmeid: mahtude vaba planeering, dekoorivabad valged fassaadipinnad, ümar- ja nurgaaknad. Leidus ka lintakna motiivi, mida saavutati tumeda krohviviimistlusega akende vahel. 1930. aastatel ehitati linnakoolides trepikoda moodsalt ümartornina (nt Elfriede Lenderi nimeline Gümnaasium). See võte esines maapiirkonnas harva ja kui, siis paigutati see traditsiooniliselt sümmeetriliselt (Kadrina algkool Lääne-Virumaal, Põlgaste koolimaja Tartumaal). Funktsionalistlikes koolihoonetes on ka dekoratiivseid elemente ja leidub art déco'likke motiive – Märt Merivälja koolimajad.

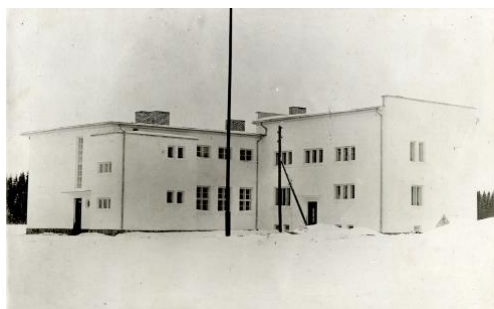

Foto 48. Laatre koolimaja Viljandimaal. ERA f. 2255, n. 1, s. 282.

Foto 49. Sutlepa koolimaja Läänemaal. S. Mälk, 2011.

¹⁵¹ Lankots, Epp. Mitmekesine funktsionalism. – Sirp, 24. november, 2011.

Foto 50. Tiirimetsa koolimaja Saaremaal. S. Mälk, 2011.

Foto 51. Sauga koolimaja on üks stiilipuhtamaid funktsionalistlikke maakoolimaju. Foto: L. Välja, 2007.

Suur osa algkoolide on osaliselt veel traditsionalismi „kütkes”, kuid juba omavad elemente, mis on omased universaalsele funktsionalismile. Näiteks on Arnold Matteuse projekteeritud Põlvamaal **Põlgaste** koolimaja (vt foto 52) trepikoja ärkel funktsionalistlikele koolidele väga omane ja valge dekooriga krohviviimistlus lisab moodsat aktsenti, kuid muus osas on hoone üsna traditsionalistlik – kelpkatus, tihedaruudulised vertikaalaknad ja sümmeetrilisuse taotlus plaani- ja fassaadijaotuses. Teine hea näide segunenud stiilidest on Lääne-Virumaal asuv **Põlula** koolimaja. Hoone mahtude liitmise viis ja madal kelpkatus viitavad uudsusele, kuid tihedaruudulised vertikaalaknad näitavad veel traditsionalismi mõju all olemist.¹⁵² Põlula koolimaja on säilinud erakordselt autentsena ja paistab olevat jätkusuutlik. Samuti aimub funktsionalismi Põlvamaal asuva **Rasina** puitkoolimaja madalast kelpkatusest ja akende ühendamisest lindiks. Vaatamata sümmeetriale ja kõrgele kelpkatusele on Lääne-Virumaal asuv **Rahkla** koolimaja üsna funktsionalistlik.¹⁵³ Koolimaja on telgsümmeetriline, mis vihjab traditsioonilisusele. Samuti viitab vernakulaarse arhitektuuri mõjule kelpkatus. Sümmeetrilise jaotusega valge lubivärviga ülevõõbatud **Porkuni** ja **Kadila** koolimajad Lääne-Virumaal on üsna funktsionalistlikud, kuid kõrge kelpkatus ja konkreetne maht hoiab neid veel mineviku rüpes. Sama kehtib **Lihula** koolimaja puhul (Põllutöökoja Ehitustalitus). Lihula koolimaja on ruumijaotuselt maakoolimajadest üsna erinäoline. Kui tavaliselt oli koolides kitsas koridori-tüüpi jalutusruum, siis Lihulas (kusjuures saaliruum on hoones olemas) on see venitatud laiemaks ja paigaldatud toetuseks sammastik. Sammastega vestibüüli taoline ruumi on ka August Esopi **Seli-Hagudi** koolimajas Raplamaal (nüüd ümber ehitatud).

¹⁵²Kalm, M. Lääne-Virumaa XX sajandi ehituspärand. Tallinn. 2010.

¹⁵³Sealsamas.

Stiililine väljendus sõltub palju ka tellijast ja kohalikust maitsest. Seetõttu eelistati uue koolimajana hoonet, mis oleks sarnane ümbrusega ning uuendusmeelsena ei vastanduks liialt traditsioonilisele külakeskkonnale. Üksjagu võõrana mõjuva madala katuse ja valgete krohvipindade kohta tuli mitmeid skeptilisi arvamusi ja moodne hoone vajas maal rohkem harjumist kui linnas. A. Kuut kirjutab ajakirjas Eesti Kool 1940. aastal madalakaldeliste katuste kohta:

„Säärased majad tekkisid kõigepealt linnades. Olles tihti 3–4 kordsed, kadusid nad teiste kõrgete hoonete vahele, nii et nende katused kitsail tänavail üldse ei pääsnud nähtavale või kuigi pääsesid, siis väikesel määral. Nüüd on lamplakatustega majad hakanud tungima ka maale, kus nad avarate vaatekauguste tõttu tunduvad kastidena ja dissoneerivad ümbrusega. Nagu kuulda, on säärastel majadel veel teisi ebavoorusi. Selle lamplkatuse moe ohvriks on saanud ka mõned koolimajad ja need on oma mõjust maastikul sellega palju kaotanud. Kuna koolimaja on maal ikkagi suuremaid ehitusi, siis peaks ta olema maastikupildil domineerivaks kujuks, evides selleks ka väärrika katuse.“¹⁵⁴

Funktsionalismi suhtus skeptitsismiga ka tollane arhitektuurikriitik Hanno Kompus, kes suhtus funktsionalismi, kui võõrapärasesse arhitektuurikäsitlusse ning arvas, et väikerahvas ei saa lubada pärandusest (traditsioonilisest ehitusstiilist) loobumist ja asendada seda Euroopast sisserännanud funktsionalismiga¹⁵⁵, mille väljendused leidsid rakendust kõige paremini lõunamaades.

Foto 52. Põlgaste koolimaja Tartumaal. L. Välja, 2011.

Foto 53. Märjamaa koolimaja Raplemaal on maale omaselt väheaimatavalt esindustraditsionalistlik. M. Karu, 2009.

¹⁵⁴ Kuut, A. Uusi algkoolimaju – Eesti Kool, 1940, nr 5.

¹⁵⁵ Tiina Randus. Bakalaureuse töö, 1930.aastate kortermajad Tallinnas. Tallinn: 1998.

Kümnendi keskel püüdis riik arhitektuuri reguleerida ja „liigliitsa” funktsionalismi asemel propageerida esindustraditsionalismi. Maal esines seda vähem, kui linnaarhitektuuris. 1930. aastatel andis ühiskondlike hoonete juures tooni uusklassitsism, mida kunstiteadlane Mart Kalm nimetab esindustraditsionalismiks.¹⁵⁶ 1934. aastal alanud vaikiva ajastu ajal oodati, et arhitektuur peegeldaks noore riigi iseseisvust ning kapitalistliku ühiskonna võimalusi ja samas ka toetumist iidsetele juurtele. Seda ideed väljendati ühildades klassikalise arhitektuuri ja rahvuslikud motiivid modernse arhitektuuriga.¹⁵⁷ Rahvuslikke motiive maakoolimajadel ei kohta. Esinduslikud koolimajad on nt **Märjamaa** koolimaja Raplamaal, **Võõpste** Tartumaal ja **Keila** algkoolis. Vähem on see märgata Tartu maa-arhitekti David Roosi teises Tartumaa koolimajas **Laevas**. Äratuntavad on need hooned fassaadist esiletõstetud ehistrustikaga portaali, rõhutatud karniisi ja sümmeetrilise fassaadijaotuse poolest. Mingil määral on neis tajuda modernistlikke võtteid, mis väljenduvad madalas kelpkatuses, puhtas seinapinnas. Eriti arvestades maakoolimajade vernakulaarset konteksti.

Kokkuvõtvalt saab järeldada, et maakoolimajad olid 1920. aastatel kontaktis veel tsariaegse taustaga, esines historitsistlikke ja veidi rohkem uusklassitsistlikke koolimaju, mis kõik olid tihtipeale segatud kohalikust ehitustraditsioonist välja kasvanud (rahvapärasest taluarhitektuurist) stiiliga. 1920. aastatel ja 1930. aastate alguses esines minevikupärandiga seoses ja arhitektide taustast lähtuvalt akademismi ilminguid (uusbarokk, -klassitsism.). 1930. aastatel jõudis maale funktsionalism ja esinedes enamasti üldilmelt traditsionalistlikes hoonetes laenvõttena (ümaraken, nurgaaken). Kümnendi lõpupoole esines vernakulaarse arhitektuuri ja funktsionalismi kõrval uusklassitsismiga segunenud traditsionalismi, mida kunstiteadlane Mart Kalm nimetab esindustraditsionalismiks.

¹⁵⁶ Lankots, Epp. Mitmekesine funktsionalism. – Sirp, 24. november, 2011.

¹⁵⁷ Kalm, Mart. Eesti 20. sajandi arhitektuur. Tallinn: Prisma Print, 2001. Lk 172-197.

3.1. Haridusministeeriumi arhitekt Tõnis Mihkelson ja historitsistlikud koolimajad

Et Tõnis Mihkelsoni roll maakoolimajade arhitektuuriloos on üksikisikuna pea sama kaalukas, kui Põllutöökoja Ehitustalitusel, vajab tema looming eraldi välja tõstmist.

Tõnis Mihkelson oli Moskva taustaga arhitekt¹⁵⁸, kes töötas 1920.–30. aastatel haridusministeeriumi arhitektina projekteeris mitmeid koolimaju. Tõnis Mihkelson põgenes 1944. aastal koos abikaasaga Rootsi, kuid jäi kadunuks.¹⁵⁹

T. Mihkelsoni projekteeritud koolimajades on ära tuntav akademistlik käekiri.¹⁶⁰ Ta sai Moskvast juugendlik-uusklassitsistliku ettevalmistuse ja ehitas mansardkatusega ja rusteeritud pilastritega liigendatud hooneid.¹⁶¹ Akademistlikku arhitektuuri iseloomustab klassikaliste eeskujude jälgimine (klassitsism, barokk)¹⁶². T. Mihkelsoni loomingus on kõige neobaroklikum Petseri Gümnaasium¹⁶³, algkoolidest on klassitsistlikud Harjumaal **Loksa** ja Raplamaal **Kehtna** koolimajad. Esimesel on klassitsismile omaselt teise korruse keskosa väljaehitus koos kolmnurkfrontooniga. Tema hooned eristusid muudest traditsionalismi ja funktsionalismi viljelevate arhitektide ja inseneride kavandatud maakoolidest klassitsistliku fassaadijaotuse, reeglipärasuse ja rohkema dekoorikasutuse poolest. Mihkelsoni üks meelismotiivideks oli kaarmotiivi kasutamine katusemaastiku kujundamisel (Harjumaal **Kõnnukoolimaja** ja Läänemaal **Pürksi** koolimaja muudatused) ja tema loomingu tunneb ära tihti romantilisest hilisjuugendlikust mansardkatusest, mida ta kavandab ka siis, kui ülejäänud arhitektid juba madala kelpkatuse kasutamisele üle on läinud (**Kehtna, Haimre, Loksa, Saduküla** kooli juurdeehitus)

¹⁵⁸ Õppis 1905. aastast Moskva Maali-, Raid- ja Ehituskunstikoolis, lõpetas selle 1916. aastal. – EKABL. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1996. Lk 313.

¹⁵⁹ Sealsamas, lk 313.

¹⁶⁰ Uusklassitsism ja hilisjuugend levis 20. sajandi esimestel kümnenditel tegutsenud balti-saksa ja vene arhitektide seas.

¹⁶¹ L. Gens. – Eesti Kunstiakadeemia ajalugu 1912-1989.

¹⁶² Kalm, Mart. Eesti 20. sajandi arhitektuur. Tallinn: Prisma Print, 2001. Lk 220-225.

¹⁶³ EKABL. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1996. Lk 313.

Foto 54. Loksa koolimaja Harjumaal. S. Mälk, 2012.

Foto 55. Rakke koolimaja Lääne-Virumaal. S. Mälk, 2011.

T. Mihkelson kavandas historisistlikud koolimajad Raplamaal **Kehtna**, **Lelle-Eidapere**, **Haimre**¹⁶⁴, Viljandimaal **Tillu-Reinu (Tääksi)**, Harjumaal **Loksa**, **Keila**¹⁶⁵ ja **Kõnnu** ning Lääne-Virumaal **Rakke** ja **Tapa**. Arvatavasti on Järvamaal **Rutikvere** koolimaja samuti T. Mihkelsoni projekteeritud. T. Mihkelsoni kavandatud koolimajadest on Läänemaal asuv puidust L-kujulise põhiplaaniga **Variku** kõige vernakulaarsem.

Foto 30. Variku algkool Läänemaal. S. Mälk, 2011.

Foto 30. Rutikvere koolimaja Järvamaal. S. Mälk, 2011.

T. Mihkelson osales Läänemaal **Pürksi** ja Võrumaal **Vastse-Nursi** koolimaja kavandamisel, kui tegi omapoolsed muudatused Karl Jõe projektile (vt peatükk 2.7.) Viimasele lisas romantilised ovaalikujuised aknad, mis mõjuvad uusbaroklikult. Arvatavalt on Mihkelson projekteerinud ka **Põlula** koolimaja, mida võib pidada tema kõige enam modernistlikku ideed peegeldavaks koolimajaks.¹⁶⁶ **Rasina** algkooli on samuti projekteerinud T. Mihkelson.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Erinevad uurijad on pakkunud projektis osalisena arhitekt Erich Jacoby, autorlus ei ole selge.

¹⁶⁵ Kalm, Mart. Keskklass võtab ilmet – 1920. aastate arhitektuurist. – Eesti Kunsti Lugu. Lk 262.

¹⁶⁶ Põlula koolimaja on Mart Kalm pidanud funktsionalismi esimeseks peegelduseks maa-piirkonnas. Põlula koolimaja projekti autoriks on Tõnis Mihkelsoni pidanud Hanno Talving.

¹⁶⁷ Talving, Hanno. Eesti koolimajad. Tallinn: Tänapäev, 2011. Lk 255.

Foto 31. Tääksi (Tillu-Reinu) Viljandimaal. L. Andreseni raamatust Eesti Alkoolid.

Foto 32. Palade koolimaja Hiiumaal sarnaneb K. Jõgi tüüpprojektiga. T. Padu, 2008.

Foto 33. Põlula koolimaja Lääne-Virumaal. M. Kalm, 2009.

4. MAAPIIRKONDADES ASUVATE ALGKOOLIMAJADE TÜPOLOOGIA

4.1. Metodoloogia

Koolihooneid puudutava materjali kogumisel on lähtunud kvantitatiivsest meetodist, samas on saadud informatsiooni analüüsimisel ja üldistamisel kasutatud ka kvalitatiivse uurimismetoodika põhimõtteid.

Töö raskuskese lasus andmeanalüüsil. Alusuuringu teostamisele, mida süstematiseeriti ja analüüsiti, eelnes inventeerimine ja kaardistamine. Alusuuringu teostamiseks koguti andmeid põhiliselt Eesti Riigiarhiivist (peamiselt fondid 1108, 1790, 3798) ja Eesti Arhitektuurimuuseumist (f. 2). Uurimist lihtsustasid Lembit Andreseni uurimused koolimajadest (eelkõige väljaanne Eesti algkoolid 1920-40¹⁶⁸) ja Vabaõhumuuseumi teadur Hanno Talvingu koostatud raamat Eesti koolimajadest.¹⁶⁹ Fotode ja projektide analüüsimine andis juhised edasiseks tööks. Selleks toetuti 1920.–1930. aastate arhitektuuri käsitlevaid publitseeritud allikatele ja uurimistöodele. Info analüüsimisel toetuti 20. sajandi arhitektuuri inventeerimise projektis saadud tulemustele, mis on töö ulatust arvestades tänuväärne materjal, sest kõiki töös käsitletud hooneid ei olnud võimalik aja ja vahendite puuduse tõttu kohapeal vaadelda käia.

Arhiiviallikate läbitöötamisega selgus peamiste tüüpprojektide kasutusspekter. Tüüpide määratlemiseks selgitati välja otstarbekaim süsteem hoonete andmebaasi struktureerimiseks (toodi välja hoonete stilistilised ja mahulised tunnused ning materjalikasutus). Saadav informatsioon pani aluse tüpoloogia loomiseks, mille alusel sai esile tuua stiililiselt väljendusrikkamad ja mahu või materjali poolest eriliselt silmapaistvamad hooned. Sellest lähtuvalt analüüsiti ka programmi „Eesti 20. sajandi väärtusliku arhitektuuri kaardistamine ja analüüs“ maakondlikes töodes tehtu ettepanekuid ja nende adekvaatsust uue info valguses ja vajadusel tuldi välja uute ettepanekutega. Tüpologiseerimisel kasutati võrdleva materjalina Maria Silla bakalaureusetööd puitmõisatest¹⁷⁰, mille metoodika on sarnane – lähtuti olemasolevatest uurimustest, arhiivandmetest ja kirjandusest, mille alusel koostatud

¹⁶⁸ Andresen, Lembit. Eesti algkoolid. Ülesvõtteid aastatest 1930-1940. Tallinn: Avita. 2007

¹⁶⁹ Talving, Hanno. Eesti koolimajad. Tallinn: Tänapäev, 2011.

¹⁷⁰ Silla, Maria (2010). Puitmõisad. Tüpoloogia, väärtused ja kaitse. Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise osakond. (Bakalaureusetöö). Tallinn.

andmebaasist välja valitud silmapaistvamate objektidega tutvuti ka kohapeal. Analüüsi tulemustena tehti ettepanekuid pärandi kaitsmiseks.

Inventeerimistabelid koostati üle 210 1920.-30. aastatel ehitatud uue hoone kohta. Tabelite hulka kuuluvad ka tänaseks hävinud ja Venemaa valdusesse jäänud hoonete kohta käivad ankeedid (vastavalt 34 ja 14), mis täideti väiksemamahuliselt. Uute hoonete hulka on arvatud ka mõned ümber-või juurdeehitused, põhjuseks nende dominantsus vanema hoonestuse suhtes.¹⁷¹ Inventeerimistabelisse kanti info hoone administratiivse kuuluvuse ja ehitusloo kohta: koht, ehitusaasta, projekterija (kui on teada), ümberehitused; tehnilised andmed: mahulisus (põhiplaani kuju, võimaluse korral klassiruumide ja olulisemate ruumide arv), korruselisus, materjalikasutus; säilivus ja kultuuriväärtuslikud tunnused koos ettepanekutega hoone kaitsmise suhtes. Hoonete seisukorra hinnangud lähtuvad vaatluse tulemustest ega ole ammendavad. Iga ankeedi juures on võimaluse piires kaasaegne foto ja hävinud hoonete juures ajalooline foto. Mõned ankeedid on ilma kaasaegse fotota seetõttu, et hoone tänase seisuga kohta oli info vastuoluline ja ebapiisav ning kohapealne vaatlus ei olnud vahendite piiratuse tõttu võimalik. Umbes pooltel hoonetel on tabelis ka foto põhiplaanist (üldjuhul digikujutis originaalprojektist).

Töö viimane kaitsemeetmete ja rakenduste osa lähtub programmi „Eesti 20. sajandi väärtusliku arhitektuuri kaardistamine ja analüüs“ metoodikas¹⁷² sõnastatust. Arhitekti nime ja hoone stiili kõrval väärtustatakse hoone positsiooni kohalikus ehitustraditsioonis, olulisel kohal on ka tüüpprojektide järgi ehitatud hooned. Sellistel hoonetel on kaalukas roll maa-arhitektuuri kujunemises ja paiga identiteedist. Hoonete väärtuste hindamisel olid kriteeriumiteks autentsus, ajalooline, tüpoloogiline ja kohakultuuriline väärtus. Nende määratlemisel ja lõpliku ettepaneku (RKM, registrisse arvele võtmine, dokumenteerimine) tegemisel arvestati ka hoonetüübisenist kaitstust, esinemissagedust ja hoone elujõulisust.

Tüpologiseerimise tulemuste analüüsimisel ja kultuuripärandi kontseptsiooni defineerimisel lähtuti J. Jokilehto raamatust „Arhitektuuri konserveerimise ajalugu“¹⁷³, rahvusvahelistest

¹⁷¹Töö mahukuse ja ajalise piirangu tõttu on käsitletud vaid mõningaid selliseid hooneid. Ulatuslike ümber- ja juurdeehitustega hooneid on veel. Nt Pisisaare koolimaja.

¹⁷²20. sajandi arhitektuuri kaitsmise programm. Koost. Hansar, L., Kalm, M., Lankots, E. jt 2007. <http://www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/projektid/arhitektuuri-inventeerimine> (vaadatud 08. aprill 2012).

¹⁷³Jokilehto, Jukka. Arhitektuuri konserveerimise ajalugu. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2010.

dokumentidest ja hartadest nagu Euroopa arhitektuuripärandi kaitse konventsioon¹⁷⁴, ning ICOMOSI Nara dokument (1994), mis oli abiks kaitsettepanekute tegemisel.

Töö ühe empiirilise osana uuriti ka haridussüsteemi tänast seisuga ja tulevikuvisioneid, mis aitasid prognoosida veel koolidena kasutusel olevate hoonete elujõulisust. Osaliselt sellest ja hoone arhitektuursest-ajaloolisest väärtusest lähtudes pakuti välja ka tühjalts seisvate koolihoonetele uusi funktsioone.

4.2. Tüpologiseerimise alused

Vt ka 2.7. Haridusministeeriumi korraldatud võistlused

Vt ka LISA 2 (Inventeerimistabelid)

180-st säilinud koolihoonest ülevaate saamiseks ja võrdleva analüüsi läbiviimiseks on need erinevate kategooriate järgi gruppidesse jaotatud. Tüpologiseerimisel ei ole kindlalt meetodikat, see seisneb peamiselt kvalitatiivses ja tunnetuslikus uurimuses, vaatlusel ning dokumentide uurimisel. 1920.-40. aastate koolimajade ehituses on suur tähtsus ka tüüpprojektidel, mis olid eeskujuks paljude koolihoonete ehitamisel ja projekteerimisel (vt peatükke 2.7. Haridusministeeriumide koolimajade ideevõistlus ja 2.8. Põllutöökoja Ehitustalitus). Eraldi kogumina on vaadatud uudisasunduste koolimaju, mida ei olnud mõistlik ülejäänutega sarnastel alustel võrrelda, kuivõrd need ei liigitu stilistiliselt ühessegi kategooriasse ideaalselt ja on ka mõnevõrra teistel alustel kavandatud.¹⁷⁵ Hooned on kategoriseeritud kõigepealt stilistika, siis mahu ja materjalikäsitluse, siis plaanijaotuse järgi.

Hoolimata mitmetest sarnastest joontest on enamikel juhtudel tegemist unikaalprojektidega. Nende suure koguse tõttu tundus kõige otstarbekam eristada need esmalt stilistiliselt ja seejärel leida ühised nimetajad mahus ja põhiplaanis. Arhitekturstiilide levik on 1920.-30. aastatel kõikjal maapiirkondades üsna sarnane. Esiteks võib eristada tsariaegse mõjuga minevikku suunatud stiilide: historitsismi, neoklassitsismi mõjulisi koolimaju. Teiseks rahvapärasest arhitektuurist mõjutatud traditsionalistlikud koolimaju, mis püüavad au sees

¹⁷⁴ Euroopa arhitektuuripärandi kaitse konventsioon (Granada, 3. Oktoober 1985.a., ratifitseeritud Riigikogus 23. Oktoobril 1996.a.).

¹⁷⁵ Uudisasunduste koolimajad projekteeriti Põlluministeeriumi kõrvale loodud Asundusametis ja need hoiavad ühtset stiili. Suhteliselt modernistlikes koolimajades on funktsionalismist laenatud võtteid: ümaraknad, lintakna motiiv, puhtad krohvipinnad. Kõrge kelpkatus hoiab aga traditsioonilisust.

hoida kohaliku küla arhitektuuri. Kolmas grupeering puudutab funktsionalistlikke koolimaju, mis on tihtipeale vägagi traditsionalistlikud (paljudel juhtudel on saab rääkida traditsionalistlikust koolimajast, milles on funktsionalistlikke laenvõtteid).

kategoorias eristati hooned materjalikasutuse järgi (kas puit krohvitud või kivihooned). Kivihoonete ehitamine hoogustus eriti 1930. aastate teisel poolel, kui tuleohutusseadused hakkasid üha enam reguleerima avalike hoonete arhitektuuri. Kolmas eristus seisnes konstruktiivsetes tunnustes: maht ja kuju (ühe-või kahekorruseline, L-, U-, T-, E- või ristküliku kujuline põhiplaan) või fassaadijaotuses (avade paigutuses fassaadil asümmeetriliselt või sümmeetriliselt). Tüpoloogias on käsitletud ka tüüpprojekte. Koolimajade tüüpprojektid valmisid nii arhitektuuribüroode (Põllumeeste Keskseksi Ehitustalitus, Põllutöökoja Ehitustalitus), kui ka iseseisvate arhitektide ja inseneride käe all. Nendel puhkudel saab peamiselt rääkida Haridusministeeriumi poolt korraldatud võistlustel (1921. ja 1930. aastal) osalenud projektidest.¹⁷⁶ Loodud tüpoloogiat tuleb võtta ühe võimalusena maa-algkoole struktureerida. Tüpoloogiast on välja jäetud hooned, mis on oma algupärasuse ümberehituste või põhjalike remontide tõttu kaotanud nagu näiteks Jaama koolimaja Ida-Virumaal.

4.3. Hilishistoritsistlikud koolimajad

Historitsistlikud koolihooned jagunevad stiilitunnuste järgi selgelt neoklassitsistlikeks ja historitsismi tunnustega koolimajadeks. Eraldi grupi moodustavad historitsistlikud mansardkatusega koolimajad, millel katus kui kõige dominantne osa sai tüübi loomisel määravaks.

4.3.1. Neoklassitsistlikud kivist koolimajad

Hoonetüübile on iseloomulik sümmeetriataotlus ja rõhutatud keskosa, mida ilmestab kolmnurkfrontoon. **Kaimi** koolimaja Tartumaal on silmapaistev oma laiade liseenide poolest, eenduvate tiibade vahele jääva ehistrustikaga paraadsisepääsu ja maakoolimaja kohta

¹⁷⁶ ehitatud koolimajade projektid ei pidanud kindlasti olema esikohtade väärilised. Oli ka projekte, mida sai võistlusel ostu teel omandada.

muljetavaldava mastaabi poolest. **Jõhvi** on ristküliku kujulise põhiplaaniga, rõhutatud keskosa portaali ja kolmnurk-frontooniga. Ulila on U-kujulise põhiplaaniga.

Foto 34. Kaimi (Ulila) koolimaja (1931–33). E. Tamm, T. Kimmel, 2010.

Foto 35. Jõhvi koolimaja (1929-30). L. Andrseni raamatust Eesti algkoolid.

Lisaks kuulub siia rühma ka Jõhvi Ida-Virumaal, mille eenduv kolmnurkfrontooniga keskrisaliit jõuliselt klassitsistliku üldmulje jätab.

Tüübi esindajad: **Jõhvi** Ida-Virumaal, **Kaimi** (Ulila) Tartumaal.

Ettepanek: Teha ekspertiis Kaimi koolimajale, et veenduda mälestise tunnustes, arvestada hoone elujõulisusega.

4.3.2. Klassitsismi mõjutustega puitkoolimajad

Koolimajadele on iseloomulik sümmeetriataotlus ja rõhutatud keskosa. Tavaliselt on teisel korrusel keskosal kolmnurkfrontoon. Esineb ka keskrisaliiti (Pala Tartumaal). Tüüpiline on ka pigem madalapoolne kelpkatus, kuid ühekordsetel hoonetel esineb ka traditsioonilist kõrget viilkatust.

Üldilmelt traditsionalistlik, kuid uusklassitsistlike mõjutustega on ka 1- korruseline U-kujulise põhiplaaniga Franz de Vries'i ja Erich Jacoby projekt, mis saavutas esikoha Haridusministeeriumi poolt korraldatud koolimajade projektide võistlusel (vt peatükk 2.7.). Selle järgi ehitati Saaremaale **Lõopõllu** ja hiljem ümber ehitatud **Võhma** koolimaja (1930. aastatel ehitati hoonetiivad kahekorruseliseks, nõukogudeajal ehitati korrus peale ka hoone keskosale). Kõrge kelpkatus ja tihedaruudulised aknad viitavad kohalikule rahvapärasele

arhitektuuripärandile, millele annab väljapeetud ilme klassitsistlik fassaadijaotus keskosa kohal oleva kolmnurkfrontooniga. Tagamõisa koolimaja lihtsat sümmeetrilist fassaadi ilmestab kolmnurkfrontoon. Selle tüübi hulka kuuluvatel hoonetel viitab neoklassitsismile hoone keskosa, mis on rõhutatud teise korruse väljaehitusega. Seda omakorda ilmestab kolmnurkfrontoon. See klassitsismis alguse saanud fassaadi ilmestav võte oli populaarne eelkõige 19. sajandi ja sajandivahetusel mõisate ja eeslinnaelamute juures¹⁷⁷ ja mõjub 1920. aastate koolimajade arhitektuuris küllaltki vanamoeliselt. Katus on peenetundeliselt tõstetud katuseräästaga. Akende kohal ja allservas on krohviraamistus, kusjuures projektil olid akende kohal ümarkaarne krohviraamistus ja teise korruse akende kohal lukukivimotiiv. Hoone ehitati osaliselt vana hoone peale ja tõenäoliselt matkib selle arhitektuuri. Jõgevamaal asuv **Pala** koolimaja on kaotanud oma algupärased detailid, mis viitasid historitsistlikule käsitlusele (saelõiketehnikas puitpits hoone fassaadide kolmnurkfrontooni all, teise korruse tagasihoidliku augustatud laudise allosa).

Foto 36. Franz de Vries'i ja Erich Jacoby kolmeklassilise koolimaja projekti järgi ehitatud Lõopõllu koolimaja Saaremaal (1923–24) hävis sõjamõllus. ERA f. 2528, n. 1, s. 369.

Foto 37. Franz de Vries'i ja Erich Jacoby kolmeklassilise koolimaja projekti järgi ehitatud Võhma koolimaja Saaremaal on mitmel korral ümber ehitatud ja remontimisega algilme kaotanud. <http://nagi.ee/photos/heku/13428719>, 18.02.12, 22:05.

Klassitsistliku alatooniga tüüpprojekti „Ärjam” autor oli Jaan Võsu. Selle järgi ehitatud **Lauka** ja **Käina** koolimajad on ristküliku kujulise põhiplaaniga kahe täiskorrusega koolimajad. Fassaadijaotus on klassitsistlikult sümmeetriline. Koolimajas asus kolm klassiruumi. Projekt osales Haridusministeeriumi koolimajade ideekonkursil (Vt peatükk 2.7.) Lauka koolimaja projekti muutis Wilhelm Grünbaum veidi ümber.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Silla, Maria (2010). Puitmõisad. Tüpoloogia, väärtused ja kaitse. Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise osakond. (Bakalaureusetöö). Tallinn.

¹⁷⁸ ERA f. 1108, n. 13, s. 204.

Foto 38. Pala koolimaja Jõgevamaal (1928). S. Mälk, 2011.

Foto 39. Vana-Kariste koolimaja Viljandimaal (1931-32). www.halliste.ee

Foto 40. Tagamõisa koolimaja Saaremaal (1934-37). S. Mälk, 2011.

Foto 41. Eidapere koolimaja Raplamaal (1930-32, 1930). S. Mälk, 2012.

Foto 42. Käina (Keina) koolimaja asus Hiiumaal (1932). Käina Gümnaasiumi koduleht.

Foto 43. Lauka koolimaja Hiiumaal (1938-39). Padu, T, 2007.

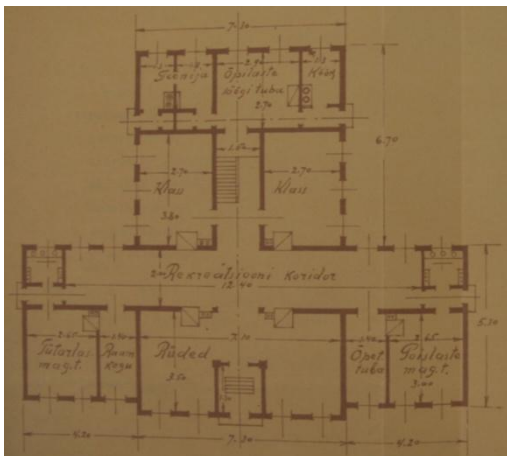

Foto 44. Värskas koolimaja (1923-24, lammutatud). Värskas Gümnaasiumi koduleht, <http://www.hot.ee/verskakool>

Foto 45. Irboska koolimaja (1923-24). Foto: L. Andresen, Algkoolid 1930-40.

Lõuna-Eestis ja Petserimaal populaarne T-kujulise põhiplaaniga koolimaja autor on teadmata. Tõenäoliselt võib see olla Haridusministeeriumi koolimajade konkursil osalenud töö. Selle järgi on ehitatud 1924-26. aastatel Põlvamaal **Värska** ja endisel Petserimaal **Košelski (Koshelki)**, **Irboska** ja **Jaaska** koolimajad. Neis on uusklassitsistlikku jäänukit (laiad pilastrid esifassaadil, fassaadi sümmeetrilisus ja keskosa rõhutamine). Hoone teine korrus ehitati tavaliselt mõne aasta pärast välja õpilaste arvu suurenemise tõttu (harilikult asusid klassiruumid I korrusel ja II korrusel saal). Hoone kahekorruselise mahu kõrval on ühekorruselised tiivad (kus asuvad tüdrukute ja poiste internaadiruumid). Hoone äratuntavateks osadeks on pilastrid esifassaadil, keskrisaliit ja kelpkatusel segmentkaarsed aknad. Hoone esimesel korrusel on kaks klassiruumi, teisel korrusel kaks klassiruumi ja käsitööklass, (teine korruse väljaehitus oli mõeldud teise ehitusjärguna). Eestis ei asu ühtegi sellist koolimaja – Värska koolimaja on hävinud ja ülejäänud asuvad Venemaal, mille säilivuse kohta info puudub.

Joonis 21. T-kujulise hoone tüüpprojekt.
ERA f. 1790, n. 1, s. 829.

Tüübi esindajad: **Pala** Tartumaal, **Ambla** Järvemaal, **Ilmjärve** Valgemaal, **Eidapere** Raplemaal, **Tagamõisa** Saaremaal, **Lauka** Hiiumaal, **Vana-Kariste** Viljandimaal, **Võhma** koolimaja Saaremaal. Lisaks hävinud Lõopõllu koolimaja Saaremaal ja Värska Põlvemaal, . Petserimaal asunud Jaaska, Irboska, Koshelki.

Ettepanek: **Vana-Kariste** koolimajale Viljandimaal võiks teha ekspertiisi.

4.3.3. Klassitsismi sugemetega sümmeetrilise fassaadiga krohvitud hooned

Ambla koolimaja fassaadil on iseloomulikud pilastrid. Hoone krohviti hiljem. Teadmata on Valgamaal asuva **Ilmjärve** koolimaja autor, mida võib seostada N. Ovtshinnikoviga, kes projekteeris historitsistliku alatooniga hooneid (Pala koolimaja, Otepää alevi algkool). Ilmjärve koolimaja on keskrisaliidiga krohvitud hoone, mis on klassitsismile omane võte. Hoonetüübi dekooririkkaim esindaja oli Otepää alevi koolimaja (hiljem krohvitud), mille kolmnurkviilu all oli dekoratiivne saelõike ornamentikaga puitpits.

Foto 46. Ambla koolimaja Järvemaal (1923). Liseenid ja keskrisaliit on hävinud). EAA 2111.1.13843.1. uusklassitsistlikud. Välja, L., 2008.

Foto 48. Ilmjärve koolimaja Valgemaal (1930). Ilmjärve Kodumajutuse kodulehelt.

Tüübi esindajad: **Ambla** Järvemaal, **Ilmjärve** Valgemaal. Lisaks hävinud Otepää koolimaja.

Ettepanek: Võtta arvele Ilmjärve koolimaja (lisada 20. sajandi arh. Inventeerimise programmi), Ambla võtta arvele (teavitada omavalitsust hoone tähtsusest).

4.3.3. Historitsistliku käsitlesega hooned

Selle grupi moodustavad historitsistliku käsitlesega vernakulaarsed hooned, mis jätkavad Esimese maailmasõja eelset ehitustraditsiooni. **Hanila** koolimajas Läänemaal on tagasihoidlikult väljendatud minevikus laialt kasutatud võtteid: puitpitsiga laudis (räästaalune saelõiketehnikas puitpits), dekoratiivsed laudiseotsad, vintskap mõlemal pool hoonet. Katuse kaldenurk on traditsiooniliselt kõrge. Hoone keskosa teise korruse väljaehitus viitab uusklassitsismile. Hoonel on paigaldatud uus plekk-katus, aknad on algupärased. Need on

1920. aastatel ehitatud lihtsa ristküliku kujulise põhiplaaniga viilkatusega hooned. Pika hoonemahuga Kõrkvere ja Aruküla koolimajade pikimal küljel on 8-11 telge (iga aken ja uks moodustab telje).¹⁷⁹ Koolimajad on viilkatusega. Selle tüübi esindajad on Lääne-Virumaal **Aruküla**, **Koikla** ja **Kõrkvere** Saaremaal ning Valgamaal **Peetri** (Põllutöökoja Ehitustalitus) koolimajad. Viimase kohta puudub info selle seisukorra kohta.

Foto 49. Ulvi koolimaja Ida-Virumaal (1921-23) on ajaloomälestis. Muinas.ee

Foto 50. Kõrkvere koolimaja Saaremaal (1927). S. Mälk, 2011.

Foto 51. Aruküla koolimaja Lääne-Virumaal (1928-29). S. Mälk, 2011.

Foto 52. Hanila koolimaja Läänemaal (1928). S. Mälk, 2011.

Foto 53. Peetri koolimaja Valgamaal (1932–33). L. Andresen, Eesti Algkoolid.

¹⁷⁹ Karine, Kadi. Vormsi hoonestuse väärtused ja kaitsmise võimalused. Magistritöö, Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise osakond, 2010. lk 52.

Tüübi esindajad: **Ulvi** Ida-Virumaal, **Kõrkvere** Saaremaal, **Aruküla** Lääne-Virumaal. **Hanila** Läänemaal. Siia kuulunuks ka **Kirepi** koolimaja, mis asus Võrumaal.

Ettepanek: Ulvi koolimaja on juba mälestisena kaitstud.

4.3.4. Mansardkatusega pikaks venitatud krohvitud fassaadiga koolimajad

Historitsistlike koolimajade hulgas leidub suur hulk mansardkatusega koolimaju. See võte viitab juugendlikule mõjutusele. Pikaks venitatud fassaadidega krohvitud koolimajade hulka kuuluv sümmeetrilise fassaadijaotusega **Kehtna** koolimaja kannab Tõnis Mihkelsoni käekirja ja mõjub temale omaselt akademistlikult meenutades mõisaarhitektuuri. Seda rõhutab sümmeetriataotlus ja esile tõstetud portaal. (vt peatükk 3.1.). T. Mihkelsoni **Kõnnu** koolimaja Harjumaal on asümmeetrilisem ja juugendliku varjundiga. Hiljem krohvitud historitsistlikus **Reola** koolimaja arhitektuuris kajastuvad samuti mõisahoonete sarnased ehitusprintsipiidid. 1928. aastal Reola mõisahoonete vundamendile rajatud koolimaja ümber on sajandite vanune park ja säilinud mõisaaegseid kõrvalhooneid. Hoonele tahetakse teha Saksa Ökopoli ja Öko-Pro abil diagnoos, põhjalik renoveerimisprojekt ja energiapass.¹⁸⁰ Majast peaks saama keskkonnasäästliku ehitamise ja renoveerimise kompetentsikeskus. Info pärineb aastast 2006, on alust arvata, et töö hoones on seiskunud. Tüübi hulka kuulub ka T. Mihkelsoni Loksa koolimaja. Selle ehitamisel on aga kasutatud mõisahoonete müüre, mistõttu see matkib mõisahoonet ega pole arhitektuurilt originaalne.

Foto 54. Reola koolimaja Tartumaal (1927). S. Mälk, 2011.

Foto 55. Kehtna koolimaja Raplumaal (1929-30). S. Mälk, 2012.

¹⁸⁰ Ehitusbörs, <http://www.eb.ee/et/constructions/19449> (vaadatud 15. aprill, 2012).

Foto 56. Loksa koolimaja Harjumaal (1927–29). S. Mälk, 2011.

Tüübi esindajad: **Kehtna** Raplamaal, **Reola** Tartumaal, **Kõnnu** ja **Loksa** Harjumaal.

Ettepanek: Võtta arvele Kõnnu ja Kehtna koolimajad.

4.3.5. Kompaktse põhiplaani ja liigendatud mahtudega mansardkatusega kivihooned

Foto. 57. Olustvere koolimaja Viljandimaal projekteeris arh. Arttur Perna mõisaansamblisse. Välia. L. 2010.

Foto. 58. Kajamaa koolimaja (1934). S. Mälk, 2011

Kompaktse põhiplaaniga mansardkatusega liigendatud mahtudega koolihooneid on vaid kaks. Üks erilise arhitektuurikeelega on arvatavalt Aleksander Vladovski projekteeritud **Kajamaa** algkool-rahvamaja Harjumaal (1934). Saalimaht on fassaadil tajutav vertikaalsetest akendest. Mõisaparki ehitatud Arhitekt Arttur Perna projekteeritud **Olustvere** koolimaja on silmapaistev historitsistlik maakoolimaja. Selle liigendatud maht ja tihedaruudulised aknad viitavad historitsistlikule käsitlusele.

Tüübi esindajad: **Kajamaa** Harjumaal, **Olustvere** Viljandimaal.

Ettepanek: Olustvere koolimaja on mälestisena kaitse all.

4.3.6. Mansardkatusega, kompakitse põhiplaaniga puidust koolimaja

Tüübi esindajatel on ilmekam osa mansardkatuse ja suhteliselt kompaktnest maht. Tegum on sümmeetrilise ülesehitusega hoonetega. **Imastu** ja **Rohu** on sarnase akendejaotusega, võib arvata, et tegu on ühe sama autori loominguaga, Imastu projekteeris ins. Ferdinand Adoff. Tüüpiliselt asub üks hoone keskteljel. Juugendliku mõjuga tõstetud katuseräästaga **Nõva** koolimaja Jõgevamaal (autor teadmata) on veidi pikema hoonekehandiga. Tagula koolimaja on põhjalikult ümberehitatud, selles oli rahvapäraseid detaile nagu dekoratiivsed ristatud unkalauaotsad. Ka erineb see eelmistest asümmeetria poolest.

Foto 59. Imastu koolimaja (1926-27) Lääne-Virumaal on ins. F. Adoffi ulatuslik juurdeehitis. Raamatust Eesti algkoolid 1920-40.

Foto 60. Rohu (arhitekt teadmata) koolimaja Lääne-Virumaal sarnaneb Imastu koolimajaga. Kalm, M. 2010.

Foto 61. Tagula koolimaja (1927) Valgamaal on tänaseks tundmatuseni ümber ehitatud. L. Andreseni raamatust Eesti algkoolid 1920-40.

Foto 62. Nõva koolimaja Jõgevamaal (1931). S. Mälk, 2012.

Tüübi esindajad: **Imastu ja Rohu** Lääne-Virumaal, **Nõva** Jõgevamaal, **Tagula** Valgamaal.

Hävinud on Piiometsa koolimaja Järvamaal.

Ettepanek: Nõva koolimaja võtta arvele ja lülitada 20. sajandi arhitektuuri inventeerimise programmi. Teha vaatlusuuringud Imastu koolimajale.

4.3.7. Erandlikult järsu kaldega mansardkatusega puithoone

1920. aastatel projekteeris Kagu- ja Lõuna-Eestisse haridusosakonna ehitustehnik Nikolai Ovtschinnikov veidi arhailise vormikeele ja stilistikaga puitkoolihooneid. Peamiselt on need uusklassitsistlike mõjutustega (nagu eelnimetatud Pala ja Otepää koolimajad), ent osa koolihooneid tema loomingus kalduvad ka uusklassitsistlike mõjutuste juures ka juugendi pärandisse. Sellised hooned on Jõgevamaal asuv **Jõgeva** (näiteks ka Peravalla kooli ümberehitus), mis on erandlikult järsu mansardkatusega puithoone. Juugendlikkust rõhutab ka tõstetud katuserääst ja fassaadi liigendatus. Jõgeva koolimaja on fassaadijaotuselt aga klassikaliselt sümmeetriline. Teise korruse mansardkatusel on kolmnurksed katuseaknad. Laudise teeb romantilisemaks vähemärgatav fassaadi ülemise osa püstlaudise puitpits-tehnikas vooder. Varikatuste uuendamisega on kaotanud algupärased puidust saelõiketehnikas varikatuse alused dekoratsioonid. Lihtsat fassaadi on liigendatud tumedamaks värvitud liseenidega, mis on klassitsistliku arhitektuuri võte. Maa- ja telliskividest sokkel on krohvimata ja dekoratiivselt viimistletud. Interjööris on maja keskne ruum nii esimesel kui ka teisel korrusel saal-võimla, mis viitab klassitsistlikule ruumijaotusprintsibile. Tartu maavalitsuse insener Johannes Lenziuse allkirjaga **Saare** koolimaja Jõgevamaal on sarnane Jõgeva koolimajaga. Selle hoone kehand pole aga nii pikk ning põhiplaan on U-kujuline.

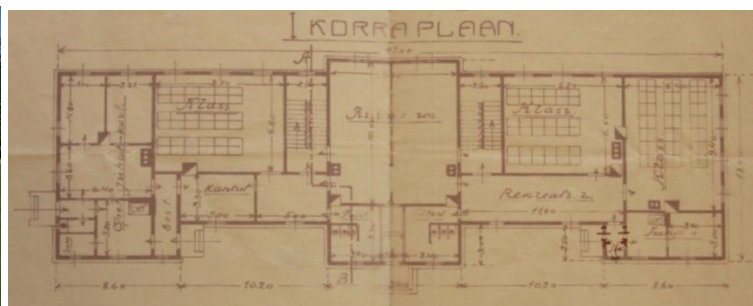

Foto 63. Jõgeva koolimaja (1929). S. Mälk, 2011. Foto 64. Jõgeva koolimaja I korrus. ERA f. 1790, n. 1, s. 836.

Foto 65. Jõgeva koolimaja sokkel. S. Foto 66. Saare koolimaja Jõgevamaal Mälk, 2011. (1928-29). Padu, T., 2008

Tüübi esindajad: Jõgevamaal **Jõgeva**, **Saare**, **Nõva**, Valgamaal **Tagula** (ü.e.?), Tartumaal **Reola**, Harjumaal **Kõnnu** ja **Kajamaa**, Raplamaal **Kehtna**, Lääne-Virumaal **Rohu** ja **Imastu**,

Ettepanek: Teha ekspertiis, et veenduda hoone vastavusest mälestise tunnustele Jõgeva ja Saare koolimajadele.

4.4. Traditsionalistlikud puitkoolimajad

Traditsioonilised puitkoolimajad moodustavad kõige suurema osa koolimajade stilistilisest jaotusest. Traditsionalistlikud koolimajad on kõigepealt jagatud mahulisel alusel, seejärel fassaadipaigutuse ja põhiplaani kuju alusel. Mitmetes hoonetes on palju funktsionalismist üle võetud tunnuseid, mis ei lase neid käsitleda täielikult traditsionalistlike hoonetena. Sellisel juhul on vaadeldud hoone dominantsemat osa, katust, mis kõrge kelpkatusega liigitub traditsiooniliste hoonete alla.

4.4.1. Ühekorruselised traditsionalistlikud koolid

4.4.1.1. Kompaktse mahuga väikesed puitkoolimajad

Ühekorruselised väljaehitatud katusekorrusega L-kujulise põhiplaaniga traditsionalistlikud koolimajad asuvad kolmes maakonnas. Pärnumaal asuva **Murru** ja Läänemaal asuva **Variku** koolihoones on kaks klassiruumi, Ida-Virumaal asuvas **Lasinurmes** aga üks. Kolm hoonet on peaaegu analoogsed, erinevused esinevad katusekujus ja plaanijaotuses. Variku on poolkelpkatusega, teised viilkatusega. Plaanijaotuse poolest on Murru koolimaja teistest

erinevalt veidi T-kujuline. Kusjuures Murru koolimaja sarnaneb väga 19. sajandi kahe klassiruumiga koolimaja tüüpprojektiga (vt peatükk 2.3). Murru koolimaja on avariilises seisukorras. Lasinurme ja Variku heas/rahuldavas seisukorras.

Foto 67. Lasinurme koolimaja Lääne-Virumaal (1929). Kalm, M., 2009.

Foto 68. Murru koolimaja Pärnumaal (1933). S. Mälk, 2011.

Foto 69. Variku koolimaja Läänemaal (1923). S. Mälk, 2011.

Tüübi esindajad: **Lasinurme** Lääne-Virumaal, **Murru** Pärnumaal ja **Variku** Läänemaal.

Ettepanek: lisada Variku koolimaja 20. Sajandi arh. inv. programmi, Lasinurme võtta arvele.

4.4.1.2. Tsentraalse sissepääsuga koolimajad, sümmeetrilise ukseava paigutusega

Üks väiksemaid koolimaju tüüpe, millel oli üldiselt üks klassiruum ja katusekorrusel juhataja korter. Neid iseloomustab sümmeetria – sissepääsud asuvad laiemal küljel ja fassaadi keskel. Iseloomulik on ka väike maht, kõrge viil- või kelpkatus. Hoone pikimal küljel on 5-7 telge. Tüübile iseloomulik on ka kelpkatus, viilkatust esineb paaril korral. Praeguseks on säilinud suur hulk selletüübilisi maju, paljuski ka seetõttu, et see oli üks kõige enam ehitatud koolimaju. Koolimajad varieeruvad katusekujus, ukse asetuses, ruumide paigutuses. Puhtamad tüübi esindajad on: Raplamaal **Ohekatku**, Läänemaal **Mõisaküla** (1 klassiruumiga) ja **Nehatu**. Mitmed väga väikest tüüpi koolimajad on 1945. aasta piirimuudatusega Venemaa territooriumile jäänud: **Imatu**, **Radoveli**, **Omuti**, **Konduši**

(viimane ilmutab klassitsitlikke stiilitunnuseid). Venemaal asuvad hooned erinevad eelmistest viilkatuse poolest, samuti ei ole sissepääs asukoht nii range ja esineb ka lühemal küljel.

Antud koolihoone tüübiga sarnaneb väga Põllutöökoja Ehitustalituse tüüpprojekt kahe klassiruumiga koolile – Saaremaa Tagavere ja Ida-Virumaa Jõuga (vt peatükk 2.8. Põllutöökoja Ehitustalitus). Saaremaal asuv **Pamma** (tõenäoliselt Põllutöökoja Ehitustalitus), Harjumaal **Triigi** (hävinud) ja Raplamaal **Ohekatku** eristuvad viilkatusega. Rahvapäraseima ehitustiiliga on August Volbergi kavandatud **Udriku** koolimaja Lääne-Virumaal. **Liivia lastekodu algkool** Pärnumaal on kõrge kelpkatuse, sümmeetrilise plaanijaotusega. Grupist eristub kahe maja küljel asetseva veranda ja majataguse terrassi poolest. Arvatavalt on see projekteeritud Põllutöökoja Ehitustalituses.

1930. aastatel projekteerisid nimekad arhitektid väga väikest hoonetüüpi kivihoone kujul, nagu Herbert Johanson Järvemaal asuv **Lõõla** ja Alar Kotli Saaremaal asuv **Simisti** (Simiste) koolimajad (vt peatükk 4.5.1). Hoonetest on mälestisena kaitse all vaid **Tagavere** Saaremaal.

Foto 70. Udriku koolimaja Lääne-Virumaal (1933). Kalm, M., 2009.

Foto 71. Ohekatku koolimaja Raplamaal (1928-29). L. Andresen.

Foto 72. Pamma koolimaja Saaremaal (1935-36). S. Mälk, 2011.

Foto 73. Mõisaküla koolimaja (1936). Karel Kelder, 2009.

Foto 74. Liivia lastekodu algkool Saaremaal (1926-28). Kalle Kiipus, 2011.

Foto 75. Triigi koolimaja Harjumaal (1927, hävinud). Erich Klaani kogu

Tüübi esindajad: Saaremaal **Pamma**, Raplamaal **Ohekatku**, Pärnumaal **Liivia**, Lääne-Virumaal **Udriku**, Läänemaal **Mõisaküla** ja **Nehatu**. Hävinud on Ida-Virumaal Oandu, Läänemaal Seljaküla, Saaremaal Karuste, Tartumaal Maramaa, Harjumaal Hirvli.

Ettepanek: Teha ekspertiis Pamma ja Liivia (viimane lisada 20. sajandi arh. inventeerimise programmi) koolimajadele.

4.4.2. Väljaehitatud katusekorrusega asümmeetrilised kompaktse mahuga koolimajad

Iseloomulik on sümmeetriline ukseava paigutus. L-kujulise põhiplaaniga katusekorrusega puithooneid projekteeriti Tartumaal **Sanglasse**, Pärnumaal **Jõõpresse** ja Jõgevamaal **Patastesse**. Tüübi modernseim esindaja on **Kogri** koolimaja Hiiumaal, see on ka arhitektuurimälestis.

Foto 76. Jõõpre koolimaja Pärnumaal (1935).

Foto 77. Sangla koolimaja Tartumaal (1933). Tamm, E., Kimmel, T., 2008.

Foto 78. Pataste koolimaja Jõgevamaal on L-kujulise põhiplaaniga (1926). S. Mälk, 2011.

Foto 79. Harju-Risti koolimaja Läänemaal (1929–32) on kaetud katteliistuga püstvoodriga. S. Mälk, 2011.

Foto 80. Laguja Tartumaal. S. Mälk

Foto 81. Kogri koolimaja (1939) Hiiumaal on arhitektuurimälestis.

Tüübi esindajad: **Jõõpre** Pärnumaal, **Sangla ja Laguja** Tartumaal, **Pataste** Jõgevamaal, **Kogri** Hiiumaal, **Harju-Risti** Läänemaal.

Ettepanek: Sangla koolimaja võtta kaitse alla. Arvele võtta Laguja koolimaja.

4.4.3. Asümmeetrilise ukseava paigutusega puitkoolimaja

Sellele hoonetüübile on omane ukseava asümmeetriline paigutus fassaadil. Tüübi hulka kuuluvates Ida-Virumaal **Pagari**, Harjumaal **Kernu** (viimane projekteeriti alguses L-kujulisena) hoonetes on selgelt kehastunud Põllutöökoja Ehitustalituse taotlused ja ideed: külakeskkonda sobiv rõhtlaudis, kõrge kelpkatus ja romantiliste väikeste ruutudega aknad. Koolimaja välisüksed pole keskteljele asetatud. Kernu koolimaja ehitati plaanist erinevalt välja, teostamata jäi tiivas asuv direktori korter. Põhikorrusel asuvat käsitööklassi sai lahtikäiva otsaseinaga kasutada lavaks. 1989. aastal muudeti hoone 9-klassiliseks ja ruumipuuduse vähendamiseks sai hoone 1995. aastal põhjaliku juurdeehituse, millega korvati 1930. aastatel raha puudusel kärbitud versiooni järgi ehitamine. Põllutöökoja Ehitustalituse L-kujulise hoonetüübist on riikliku kaitse all **Pagari** koolimaja. Teatud sarnasus on Viluvere koolimajaga, mis asus Pärnumaal. Pahkla koolimaja juurdeehitus on kõrge viilkatuse ja katteliistuga püstlaudisega traditsionalistlik. Grupi väikseim on eelmise tüübiga sarnanev, kuid moodsama ülesehitusega **Naha** koolimaja asub Põlvamaal ja on erakätes. Tõenäoliselt projekteeriti Põllutöökoja Ehitustalitudes ka Pärnumaal asuv **Surju** koolihoone, selle autorlus pole selge.

Foto 82. Arhitektuurimälestis Pagari koolimaja Ida-Virumaal (1929-33). Välja, L., 2007.

Foto 83. Kernu koolimaja Harjumaal (1933). S. Mälk, 2011.

Foto 84. Alar Kotli Naha koolimaja Põlvamaal (1937). Pärdi, Heiki, 2009.

Foto 85. Raplamaal asuv Pahkla koolimaja (1932). Karu, M., 2009.

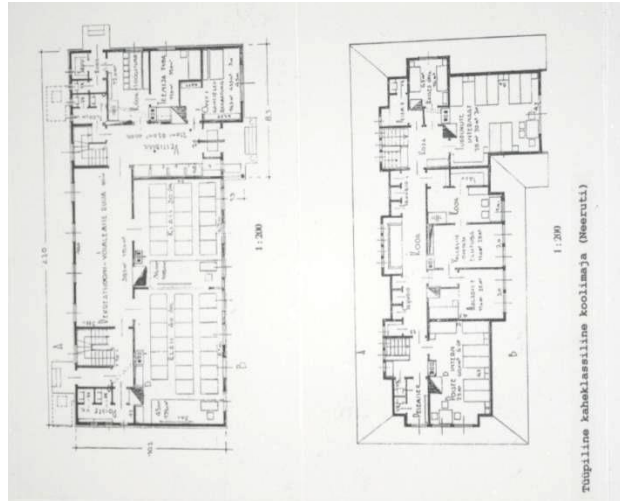
Foto 86. Viluvere koolimaja Pärnumaal (hävinud). L. Andresen.

Neeruti koolimaja Valgamaal on Põllutöökoja Ehitustalituse projekti järgi kõige lähedasemalt ehitatud¹⁸¹ ja tüübist ainukesena puidust fassaadiviimistlusega (katteliistuga püstvooder). Enamasti oli hoonetüübis saal-võimla koos teisaldatava seinaga käsitööklassi vahel ning teisel korrusel asusid õpetajate korterid. Gruppi kuulunuks ka tänaseks hävinud **Mustla** koolimaja Järvamaal. Välisilmelt tagasihoidlike hoonete projekteerimisel on eeskujuna võetud rahvapärasest ehitustraditsioonist.

¹⁸¹ Kalm, Mart. Valgamaa XX sajandi arhitektuuri inventeerimine.

Foto 87. Neeruti koolimaja Võrumaal (1934-36). Valgamaa Muuseum.

Joonis 22. Neeruti koolimaja põhiplaanid. Neeme Kooli infotahvliit.

Tüübi esindajad: **Kernu** Harjumaal, **Pagari** Ida-Virumaal, Raplamaal **Pahkla**, **Naha** Põlvamaal, **Neeruti** Võrumaal.

Ettepanek: Pagari koolimaja on juba mälestisena kaitse all, kuid sellele lisaks võiks teha ekspertiisi Neeruti koolimajale.

4.4.4. Põllumeeste Keskseltsi Ehitustalituse tüüpprojekt

VT täpsemalt peatükk 2.7. Haridusministeeriumi korraldatud võistlused

Haridusministeeriumi koolimajade konkursil 1930. aastal II auhinna saanud projekt nimega „Valgus II” töötas välja insener Richard Kasikov Põllumeeste Keskseltsi Ehitustalitus, mille alusel projekteeriti Pärnumaal **Metsapoole**, **Saulepi**, Lääne-Virumaal **Võsu** ning tänaseks hävinud koolimajad Tartumaal **Luunjal** ja Võrumaal **Urvastes**. Viimane hävis 1938. aasta alguses arusaamatutel asjaoludel. Põlenud hoone vundamendile projekteeris arhitekt Georg Saar uue kahekorruselise kivitoolimaja, mille ehitusega alustati juba samal aastal.

„Valgus II” projekti järgi ehitatud hooned tunneb ära u-kujulisest võrdsete haaradega põhiplaanist, tõstetud räästakarniisiga mansardkatusest ja välja ehitatud katusekorrusel sissepääsu kohal olevast väikesest kolmnurkfrontoonist.

Foto 88. Võsu koolimaja Lääne-Virumaal (1932). Kalm, M., 2010.

Foto 89. Metsapöole koolimaja Pärnumaal (1931). Siplane, M. 2012

Foto 90. Saulepi koolimaja (1932) Pärnumaal. Siplane, M., 2012.

Foto 91. Luunja koolimaja Tartumaal (hävinud). Eesti Ajajooarhiiv 2111.1.13827.1

Ettepanek: Teha võrdlev ekspertiis Saulepi ja Metsapöole koolimajadele, et selgitada milline hoone vastab paremini mälestise tunnustele.

4.4.5. Kahe kõrvuti asetseva ukseavaga u-kujulise põhiplaaniga koolimaja

Karl Jõgi tüüpprojekt 1920. aastate lõpus laialdast kasutust leidnud projekt (võis osaleda koolimajade esimesel konkursil). Erineva pikkusega haaradega U-kujulise põhiplaaniga, kelpkatusega hooned esinevad erinevates variatsioonides. Tüüpprojekti on kohandanud haridusministeeriumi arhitekt ja kohalikud arhitektid. Peamiselt visuaalsel vaatlusel võib oletada, et Karl Jõgi projekti järgi ehitati Pärnumaal **Lindi** ja **Aesoo**, Läänemaal **Pürksi**¹⁸², Võrumaal **Nursi** (millele tegi muudatused T. Mihkelson) (vt lähemalt peatükk 2.7).

¹⁸² T. Mihkelsoni ümberehituse projektil on näha Karl Jõe allkiri (ERA f. 1790, n. 1, s. 890).

Foto 92. Lindi koolimaja Pärnumaal (1927). Lankots, Epp, 2008.

Foto 93. Palade koolimaja Hiiumaal (1928-29). Padu, Tõnis, 2005.

Foto 94. Nursi koolimaja Võrumaal (1926-27). L. Andresen.

Karl Jõgi projektile sarnaneb haridusministeeriumi arhitektina töötanud Tõnis Mihkelsoni allkirjastatud u-kujulise mansardkatusega projekt **Tääksi** koolile. See on kohalikele ressurssidele vastavalt ehitatud telliskividest.¹⁸³ Sarnasusi leidub ka Tõnis Mihkelsoni projekteeritud **Palade** koolimajas Hiiumaal, mille teine korrus on välja ehitatud. Tõenäoliselt kasutas T. Mihkelson K. Jõgi tüüpprojekti hoone kavandamisel. Haridusministeeriumi poolt korraldatud koolide ideevõistlusel osalenud projekt „Eestika” on sarnase ülesehitusega projekt, arvatavasti on Põllutöökoja Ehitustalitus selle eeskujul projekteerinud **Rae** koolimaja¹⁸⁴. Aesoo koolimaja Pärnumaal on samuti kahe kõrvuti paikneva uksega, selle autorluses puudub selgus, tõenäoliselt on see sama tüüpprojekti järgi ehitatud.

¹⁸³ ERA f. 1790, n. 1, s. 883.

¹⁸⁴ TLA f. 930, n. 1, s. 16.

Foto 95. Harjumaal Rae (Vaskjala) koolimaja (1932–36). S. Mälk, 2011.

Foto 96. Harjumaal asuva Rae (Vaskjala) koolimaja kõrvalhooned. S. Mälk, 2011.

Tüübi esindajad: **Lindi** ja **Aesoo** Pärnumaal **Palade** Hiiumaal (kahekorruselisena ehitatud), **Vastse-Nursi** Võrumaal, **Tääksi** Viljandimaal (kivihoone näide). Hävinud Pürksi koolimaja.

Ettepanek: teha võrdlev ekspertiis Nursi ja Lindi koolimajadele.

4.4.6. keskosa teise korruse väljaehitusega või uugiga koolihooned

Hoonele on iseloomulik sümmeetriline ukseava paigutus, mille kohal on keskosa teisel korrusel välja ehitatud. Hoonetüüp on ära tuntav ristküliku kujulise põhiplaani, sümmeetrilise mahu ja fassaadijaotuse poolest. Lääne-Virumaal asuv **Koolimäe** on viilkatusega. Üldiselt asub välisuks hoone keskteljel. **Vihula** koolimaja on hoonetüübist rahvusromantilisem, mansardkatusega hoone on vooderdatud katteliistuga püstvoodriga.

Foto 97. Vihula koolimaja Lääne-Virumaal (1931). Kalm, M., 2010.

Foto 98. Koolimäe algkool Lääne-Virumaal (1923). L. Andresen, raamatust Eesti algkoolid.

Foto 99. Kilingi-Nõmme Pärnumaal (1920-23).
Andresen, L., raamatust Eesti Algkoolid.

Foto 100. Kõrgepalu Võrumaal
(1932). Pärdi, H., 2007.

Foto 101. Saue-Jõgisoo Harjumaal. Välja, L.
2009.

Tüübi esindajad: **Vihula** ja **Koolimäe** Lääne-Virumaal, **Kilingi-Nõmme** Pärnumaal, **Kõrgepalu** Võrumaal ja **Saue-Jõgisoo** Harjumaal.

Ettepanek: Teha ekspertiis Saue-Jõgisoo ja Kõrgepalu koolimajale. Kõrgepalu võiks mälestisena kaitse alla võtta.

4.4.7. pika hoonekehandiga, sümmeetrilise fassaadijaotusega puithoone

Eelmisest tüübist eristub pikema mahu poolest, iseloomulik on tihe akende rida. Poolkelpkatusel on ärklid. Pati-Ristiküla koolimajas on tajutav nn riialaste käekiri, mis väljendub ilmekamalt haritornis.

Foto 102. Samliku koolimaja Pärnumaal
(1934-37). S. Mälk, 2011.

Foto 103. Pati-Ristiküla Pärnumaal (1935-37).
L. Andresen, raamatust Eesti Algkoolid.

Tüübi esindajad: **Samliku** ja **Pati-Ristiküla** Pärnumaal.

Ettepanek: teha ekspertiis Samliku koolimajale (lisada 20. sajandi arh. invent. programmi).

4.4.8. Kahekorruselised traditsionalistlikud koolimajad

4.4.8.1. Kahe täiskorrusega kompaktsel mahuga kahekorruselised puitkoolimajad

Hooned on harilikult kergelt L-kujulise põhiplaaniga. Hoone seinapind on igast küljest vaadatuna üsna lühike. Hooned erinevad üksteisest sissepääsu asetuse, dekoratiivsuse astme ja põhiplaani ning akende kuju poolest. Peale 1930. aastat ehitatud hooned omavad kergelt modernistlikku alatooni (Rasina koolimaja akende horisontaalselt rõhutamine). Hooned on kelpkatusega (v.a. Sonda Ida-Virumaal). Harjumaal asuv **Nissi** koolimaja erineb teistest selle poolest, et hoone on kergelt U-kujuline, sissepääs asub hoovi pool ning lühemal küljel. **Vana-Kariste** koolimaja sissepääs on hoone pikimalt küljelt. Ida-Virumaal asuv **Sonda** koolimaja on katusekuju ja fassaadi kujunduse poolest vanem variant. Vanamoeliselt mõjuvad akende ümber olevad laiad raamid. Võrumaale ehitatud hooned on kompaktsel mahuga. Insener Hans Kõll projekteeris **Kurenurme** ja **Vastse-Roosa** koolimajad. Hooned on kelpkatusega, ukse asetus on hoonetel erinev (Vastse-Roosal on kaks sissepääsu kõrvuti).

Foto 104. Nissi koolimaja Harjumaal (1932-33). S. Mälk, 2011.

Foto 105. Põlendmaa koolimaja Pärnumaal (1937-39). Lankots, E., 2008.

Foto 106. Sonda koolimaja Ida-Virumaal (1922). S. Mälk, 2011.

Foto 107. Lasva koolimaja Võrumaal (1936). S. Mälk, 2011.

Foto 108. Kurenurme koolimaja Võrumaal (1932-33). Karu, M., 2009.

Foto 109. Vastse-Roosa koolimaja Võrumaal (1934-35). Vastse-Roosa külaselts, 2010?

Foto 110. Rasina koolimaja Põlvamaal (1934-35). Ruudi, I. 2009.

Foto 111. Põlula koolimaja Lääne-Virumaal. Kalm, M. 2009.

Tüübi esindajad: **Nissi, Varangu, Taali-Põlendmaa, Sonda** koolimajad. **Kurenurme, Lasva** (Põllutöökoja Ehitustalitus), **Vastse-Roosa, Rasina** Põlvamaal ja **Põlula** Lääne-Virumaal.

Ettepanek: teha ekspertiis Põlula koolimajale.

4.4.8.2. Eenduva keskrisaliidiga tsentraalse sissepääsuga koolimaja

Foto 112. Hullo koolimaja Vormsil (projekt 1933). Pärdi, H., 2008,

Foto 113. Kärkla koolimaja Hiiumaal (1930). Muinas.ee.

Jaan Võsu projekteeritud Kärkla koolimaja erineb insener Wilhelm Grünbaumi Vormsi asuvast **Hullo** koolimajast laiema keskrisaliidi ja vertikaalsete akende poolest. Esimeses koolis paiknes 7 klassiruumi, Hullo aga 4. Ka on hoovi peale eenduva mahuna toodud trepp, mis teisel asetseb hoone põhimahus. **Hullo** ja **Kärkla** koolimajadel on sissepääs hoone pikimalt küljelt ja asub keskteljel. Kärkla koolimaja on kaitse all.

Tüübi esindajad: **Hullo** Vormsi saarel ja **Kärkla** Hiiumaal.

Ettepanek: Kärkla koolimaja on mälestisena kaitse all.

4.4.8.3. Jaan Võsu kahe täiskorrusega L-kujulise põhiplaaniga koolimajad

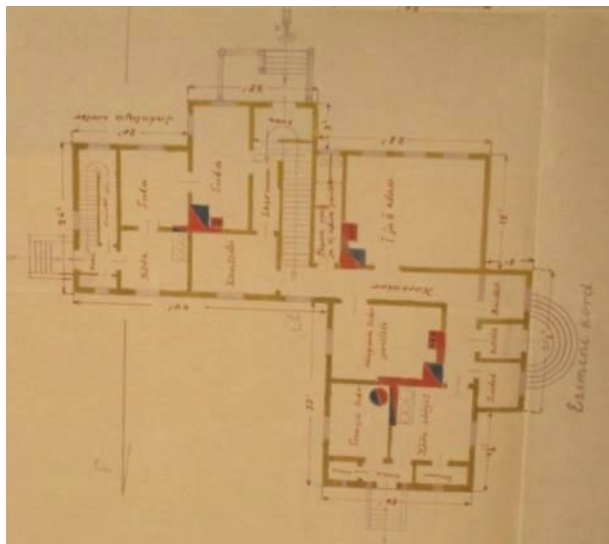
Foto 114. Malvaste koolimaja Hiiumaal (1929–30). Padu, T., 2007.

Foto 115. Nurtu koolimaja Raplamaal (1927–28). Pärdi, Heiki, 2007.

Arhitekt Jaan Võsu projekteeritud hoonetele on iseloomulik katusekuju, mis on tõstetud katuseräästaga. Sissepääsud asuvad kolmel küljel. Kaks peamist sissepääsuala on risaliidi ja

kolmnurkfrontooniga välja toodud. Koolihoones oli kaks klassiruumi kahele liitklassile. Kahest ehitatud hoonest on Raplamaal asuv **Nurtu** avariilises olukorras. Tuleks kaaluda Hiiumaal asuva **Malvaste** koolimaja kaitse alla võtmist (tüübi esindajana).

Joonis 23. Jaan Võsu kahe täiskorrusega L-kujulise põhiplaaniga koolihoone tüüpprojekt. ERA f. 1790, n. 1, s. 875

Ettepanek: Võtta kaitse alla Malvaste koolimaja.

4.4.8.4. kivitrepikojaga traditsioonilised risküliku kujulise põhiplaaniga 2 täiskorrusega koolimajad

Tuleohutuse mõttes ehitati kivihoone alternatiivina puithoonele kivitrepikoda, mis oli kivihoonest odavam lahendus ja tagas ohutuse. Hiiumaal on **Leisu** koolimaja 1920.-40. aastatel ehitatud koolimajadest ainuke hoone, mis pole üleni puidust ehitatud. See on ühtlasi ka arhitektuurimälestis. Võrumaal asuv **Miku** koolihoone on müügis.

Foto 116. Leisu koolimaja Hiiumaal (1934). Andresen, L., raamatust Eesti algkoolid.

Foto 117. Miku (Varstu) koolimaja Võrumaal (1924-25). Karu, M., 2009.

Ettepanek: Leisu koolimaja on juba mälestis.

4.4.8.5. U-kujulised koolimajad

Hoone kehend on pikaks venitatud. Iseloomulik on teise ja esimese korruse akende maht – ülemisel korrusel on aknad väiksemad. Teine korrus on oluliselt madalam kui esimene. Kihlepa koolimaja arhitekti pole teada, tõenäoliselt on see Põllutöökoja Ehitustalituse projekti järgi valminud nagu ka Võipere koolihoone projekt.

Foto 118. Kihlepa koolimaja Pärnumaal (1928-29). Foto 119. Võipere koolimaja Lääne-Virumaal (1928-29).
Audru valla koduleht, 2011. Kalm, M., 2009

Ettepanek: Võtta Kihlepa kultuurimälestiste registrisse arvele.

4.4.8.6. Esinduslik T-kujulise põhiplaaniga hoone

Hoone on kõrge kelpkatusega, domineeriv osa on keskosa rõhutamine. Sümmeetrilised fassaadide keskosa rõhutamisest viitavad uusklassitsismile ja hooned mõjuvad konservatiivselt. Võrumaal asuv **Luhamaa** on heas seisukorras, **Karaski** koolimaja Põlvamaal on aga põhjalikult euroremonditud.

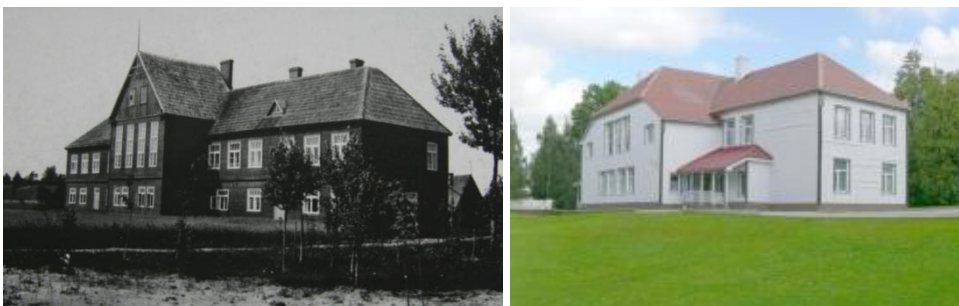

Foto 120. Luhamaa koolimaja Võrumaal (1925-26). Andresen, L. raamatust Eesti käigus algse ilme kaotanud. Karaski Kodumajutuse

Ettepanek: Luhamaa võtta kultuurimälestiste registrisse arvele, võiks teha ekspertiisi.

4.4.8.7. Traditsionalistlikud ristküliku kujulise põhiplaaniga kahe täiskorrusega koolimajad

Hooned on äratuntavad lihtsa arhitektuurikeele poolest. Kahte täiskorrusega mahtu katab kelpkatus. Tüüpi kuuluvad Tartumaal **Valguta** ja Lääne-Virumaal **Rakke** koolimajad, mis on sarnaselt pika ehituskehandiga, ukсед paiknevad fassaadi suhtes sümmeetriliselt. Esimesel on nõukogudeajal liitunud vana mahuga sarnanev juurdeehitus. Hooned mõjuvad oma lihtsuses vernakulaarselt.

Foto 122. Valguta koolimaja Tartumaal (1931). S. Mälk, 2011.

Foto 123. Rakke koolimaja Lääne-Virumaal (1924-30). S. Mälk, 2011.

Ettepanek: -

4.4.8.8. Hoone põhikehandist erineva kõrgusega hoonetiivadega kahekorruseline hoone

Foto 124. Viinistu koolimaja Harjumaal (1927). S. Mälk, 2011.

Foto 125. Viimsi koolimaja Harjumaal (1926). S. Mälk, 2011.

Ristkülikulise põhiplaaniga hoonete dominantsem osa on liigendatus, kahekorruselise keskmise kehandi kõrval on ühekorruselised mahud. Kunstiteadlane Mart Kalm on **Viimsi ja Viinistu** koolimajad stiiliajalos asetanud traditsionalismi ja akademismi vahepeale.¹⁸⁵

¹⁸⁵ Sealsamas, lk 282.

Mõlemad hooned on modernistlikult tihedate akenderidadega. Viimsi on kasutusel muuseumina, Viinistu aga on pikemat aega müügis. Teatud sarnasusi võib leida ka **Soeva** koolimajas Pärnumaal, mille keskne maht on ühekorruseline, tiivad aga kahekorruselised. Saue-Jõgisoo

Foto. 126. Soeva koolimaja Pärnumaal (1936). L. Andreseni raamatust. Eesti algkoolid.

Tüübi esindaja: **Soeva** Pärnumaal, **Viinistu** ja **Viimsi** Harjumaal.

Ettepanek: teha ekspertiis Viimsi koolimajale, Võtta Soeva arvele (Lisada 20. Sajandi arh. Inventeerimise programmi).

4.4.8.9. Suured E-kujulise põhiplaaniga traditsioonilised puitkoolimajad

1920. aastatel ehitati enamik suuri koolimaju puidust selle odavuse tõttu. 1920. aastatel andsid tooni historitsistlikud võtted. Ka küllaltki traditsioonilise ilmega ja kõrge kelpkatusega hoonel tunneb ära viiteid uusklassitsismile. See väljendub antud kategoorias kõige selgemini Läänemaal **Taebla** koolimajas, mille keskrisaliidiga esifassaadi ilmestavad klassikalist kiviarkitektuuri interpreteerivad puitliseenid. Märgata on ilminguid ka teistest stiilidest. **Osula** ja Taebla koolimajadel on *heimat* likult väikesed aknaruudud. Siiski on hooned üldilmelt traditsioonilised ning minevikku suunatud mõisaarkitektuuri interpreteerivad taotlused on tagasihoidlikud (arvestades hoonete suurt mahtu oleks seda enam võinud rõhutada).

Foto 127. Osula koolimaja Võrumaal (1925). Karu, M., 2009.

Foto 128. Peru koolimaja Läänemaal (1929, hävinud). Foto väljaandest Koolihoonete plaanimajandus, 1937.

Foto 129. Taebla koolimaja Läänemaal (1928-30). S. Mälk, 2011.

Ettepanek: teha ekspertiis Taebla koolimajale.

4.5. Traditsionalistlikud kivitoolimajad

4.5.1. Tsentraalse sissepääsuga väike kivist maakoolimaja, kõrge kelpkatus

Analoogne puidust sümmeetrilise väikese koolimajaga tüübiga. Tegemist on risküliku

kujulise põhiplaaniga ühekorruselise väljehitatud katusekorrusega hoonega. Ukse asend on Järvemaal asuva **Lõõla** ja Harjumaal asuva **Neeme** (Põllutöökoja Ehitustalitus) koolimajal keskel, kuid Saaremaal **Simiste** koolimajal on arhitekt Alar Kotlilikut sümmeetriat välditud ja sissepääs hoone küljele viidud. Simiste koolimaja on küll asümmeetrilise plaanijaotusega, kuid mahult sarnaneb Neeme ja Lõõla koolimajadele. Kõik kolm hoonet on heas seisukorras. Simiste on nopsa-süsteemis ehitatud hoone.

Foto 130. Neeme koolimaja traditsionalistlikule stiilikäsitlusele annab moodsat aktsenti juurde suur tihedaruuduline koridori aken. S. Mälk, 2011.

Foto 131. August Volbergi projekteeritud Neeme koolimaja Harjumaal (1934-36). S. Mälk, 2011.

Foto 132. H. Johanson Lõõla koolimaja Järvemaal (1939-42). Välja, L. 2009.

Foto 133. Simiste koolimaja Saaremaal (1933-34). S. Mälk, 2011.

Tüübi esindajad: **Lõõla** Järvemaal, **Neeme** Harjumaal, **Simiste** Saaremaal.

Ettepanek: teha ekspertiis Neeme ja Simiste koolimajadele.

4.5.2. Asümmeetrilise ukseava paigutusega kivikoolimajad, kergelt L-kujuline maht

1, 5 korruselistel kivikoolimajadel on kõrge viil- või kelpkatus, maht on enamasti kergelt L-kujuline. **Kuru** koolimaja Ida-Virumaal on euroremondiga oma algupärase ilme kaotanud. Kolme klassiruumiga Harjumaal **Ranna** (Rannamõisa) on historitsistlikku alatooni (vt peatükk 2.8.) ja mõjub tüübist esinduslikumaina. Põllutöökoja Ehitustalituse projekti järgi valmisid ka **Tumala** koolimaja Saaremaal, **Ristemäe** Võrumaal ning tüübi funktsionalistlikum **Lagedi** koolimaja Harjumaal. Lagedi koolimajal on ümaraken ja nurgaakent imiteeriv krohviviimistlus. L-kujulises pikemas hoonetiivas asus tavaliselt saaliosa. Koolimajades oli kaks klassiruumi (v.a. Ranna, kus oli 3). Järva maainsener Leonhard Vösobergi¹⁸⁶ **Lehtmetsa-Risti** koolimaja seisukorra kohta puudub täpsem info.

Foto 134. Ranna koolimaja Harjumaal (1932–36). S. Mälk, 2011.

Foto 135. Kuru koolimaja Ida-Virumaal (1938) on euroremonditud. SA Virumaa Muuseumid, 105: 401

Foto 136. Lehtmetsa-Risti koolimaja Järvamaal (1934). Järvamaa Muuseum, PM, F 3429:22

Foto 137. Võrumaal asuv Ristemäe koolimaja. Eesti Filmiarhiiv.

¹⁸⁶ ERA f. 2532, n. 1, s. 249

Tüübi esindajad: **Lehtmetsa-Risti** Järvamaal, **Kuru** Ida-Virumaal, **Lagedi** ja **Ranna** Harjumaal, **Tumala** Saaremaal, **Ristemäe** Võrumaal.

Ettepanek: võtta arvele Lagedi koolimaja, teha ekspertiis Ristemäe koolimajale.

4.5.3. pikaks venitatud hoonekehand, asümmeetriline fassaadijaotus

Foto 138. A. Volbergi Käsukonna koolimaja Järvamaal (1933-35). Välja, L, 2008.

Foto 139. Villevere koolimaja Järvamaal (1935). Välja, L., 2009.

Tüübile omaselt on hooned krohvitud ja pikema hoonekehandiga. Ehitustalituse projekti järgi ehitati dekoreeritud ehistrustikas portaaliga **Käsukonna** koolimaja Järvamaal. Viljandi maainseneri Jaan Maasiku Villevere koolimaja on samuti dekoreeritud portaaliga.

Tüübi esindajad: **Villevere** ja **Käsukonna** Järvamaal.

Ettepanek: Võtta Käsukonna kultuurimälestiste registrisse arvele.

4.5.4. pikaks venitatud hoonekehand, sümmeetriline fassaadijaotus

Tüübi esindajad on pika hoonekehandiga, katusekorrus on väljaehitatud. Sissepääs asub hoone pikimal küljel fassaadi keskel. Järvamaal asuv **Rutikvere** koolimaja on hiljem ümberehitatud¹⁸⁷ ja ristkülikulise põhiplaani asemel on see nüüd L-kujuline. Juurdehituse on saanud ka Saaremaal asuv **Randvere** koolimaja. Georg Saare Ala on tüübi historitsistlikum esindaja, mida väljendab murdkelpkatus.

¹⁸⁷ suusõnalised andmed Ründo Mülsilt.

Foto 140. Roman Koolmari tüüpprojekti alusel ehitatud Mustjala koolimaja (1937–39). S. Mälk, juuli 2011.

Foto 141. Ala koolimaja Valgamaal (1935-38). Kalm, M. 2009.

Foto 142. Rutikvere koolimaja Järvamaal (1938-39). S. Mälk, 2011

Foto 143. Randvere koolimaja Saaremaal (1938). S. Mälk, 2011.

Grupi erilisem esindaja on R. Koolmari arendatava algkoolimaja projekti järgi ehitatud maakoolimaja. Haridusministeerium võttis vastu tüüpprojektidena kasutatavaid projekte ka ilma võistluste korraldamiseta¹⁸⁸. Siin võib näha vahendit ärgitamaks arhitekite loovaid lahendusi välja mõtlema võistlustest sõltumata. Arhitekt Roman Koolmari¹⁸⁹ uuendusliku lahendusega koolimaja projekt, mis poleks sündinud ilma võistlustöödeta ja iseseisvusajal saadud eelnevate kogemusteta koolihoonete projekteerimisel¹⁹⁰ on **1-, 2-, 3-, 4-klassikomplektiga arendatava algkoolimaja eelprojekt**¹⁹¹, mis võeti Haridusministeeriumi ja Sotsiaalministeeriumis vastu 1936. aastal. Edasiarendamise võimalusega projekt lubas hoone mahuga mängida ja tegi otsustamise kohalikele omavalitsustele lihtsamaks: kui esialgu polnud koolil vajadust saali järele, siis sai selle alati probleemideta juurde ehitada; kui õpilaste arv kasvas, ehitati koolile etteantud juurdeehitusega paras arv klassiruumi juurde. Teisest küljest oli see ka hea võimalus ehitusega mitmes järgus edasi minna. Koolimajade

¹⁸⁸Hallas-Murula, Karin. Albumitäis algkoolimaju. – Sirp, 23. märts, 2007.

¹⁸⁹R. Koolmar oli 1930. aastatel Teedeministeeriumi Maanteede ja Ehituse osakonna Ehituse ameti juhataja.

¹⁹⁰Projekteerimise aluseks oli võetud Maanteede ja ehituse osakonnas kasutada olevad algkoolide projektid, Avalikkude algkoolide hoonete määrus, tuleohutusnõuded ja sama üledande varemad eeltööd. Tähelepanuta pole jäetud maavalitsuste erisoove.

¹⁹¹ERA 4858.1.239. Koolidest ja rahvaharidusest. Lk 172

Ehitusfondist¹⁹² jagatud laenusumma ei olnud esimestel vabariigi aastatel tihtipeale kooskõlas tehtavate kulutustega, sest ehitus võis erinevatel asjaoludel venida ning rahaväärtus langeda.
193

Roman Koolmari eesmärgiks oli koostada projekt, mis: „.../ aitaks kõrvaldada seniseid takistavaid asjaolusid maa-alkkoolide ehitusarengus.”¹⁹⁴. Projekt oli igas mõttes paindlik. See andis võimaluse seda laialt kasutada – klassiruumid ja eluruumid olid ilmakaarte suhtes paigutatud nii, et projekti oli võimalik ka peegelpildis kasutada. Arhitekt kirjutab seletuskirjas, et tegemist on: „.../ konstruktiivselt lihtsa, arendatava katusekorrusega.”¹⁹⁵

Selles oli ühendatud mitu nutikat lahendust, milleni oli 1930. aastate keskpaigaks maakoolide projekteerimisel jõutud:

1. klassiruumide vahele oli projekteeritud lahtikäiv sein
2. nelja klassiruumiga projekt andis võimaluse käsitööklassi kasutada näitelavana.
3. kolme ja nelja klassiruumiga variandis on internaadi ruumid kahest küljest akendega, mis andis võimaluse neid hästi ventileerida.

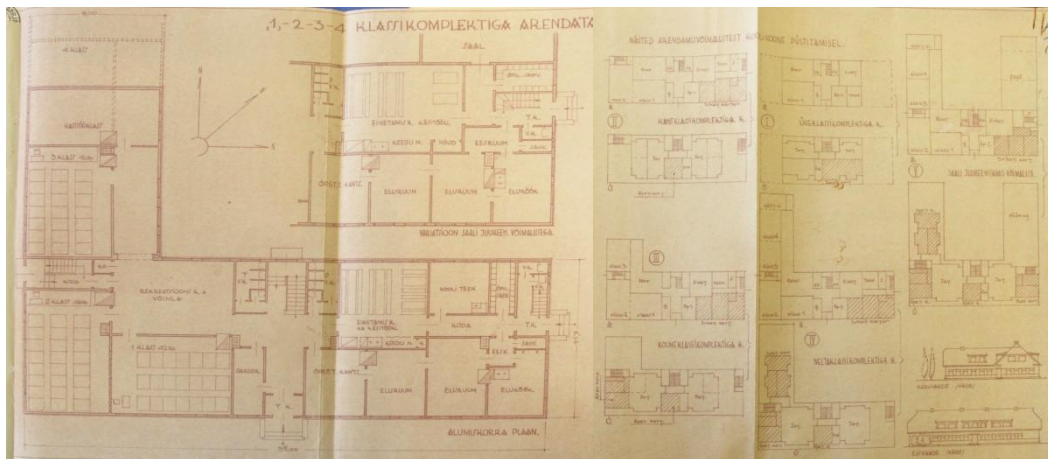
Siselahenduses on samuti otsitud funktsionaalsust. Peasissepääs avanes kesksesse eesruumi, kust pääses õpetajate tuppa ja riiehooidu, õpilaste einetamiseruumi ja jalutusruumi, millest viis tee edasi klassidesse. Juurdeehitusena sai kavandada majja eraldiseisva saali. Selline säästlik viis võis tuleneda 1930. aastate esimese poolel süvenenud majanduskriisist.

¹⁹²Koolihoonete ehitamise plaanimajandus. Ülevaade senistest tulemustest ja kavatsused. Haridusministeerium: 1937, lk 5

¹⁹³Tiirimetsa algkooli ehitus venis 15 aasta peale, sest alguses ei saadud ehitusmaterjali kivimurrust kätte ning laenuraha väärtus oli langenud. – ERA f. 2013, n. 1, s. 363.

¹⁹⁴ERA, f. 4858, n. 1, s. 239, l. 172. Kirjavahetus Viljandi Maavalitsuse ga, valla koolidega ja teistega koolide kulude-tuludega koolikohustuse täitmise, koolimajade remondi ja muus asjus.

¹⁹⁵ERA f. 4858, n. 1, s. 239.

Joonis 24. Roman Koolmari projekteeritud arendatava koolimaja põhiplaan ja variant. ERA f. 4858, n. 1, s. 239.

Autorile teadaolevalt on R. Koolmari projekti järgi ehitatud vaid üks koolimaja - **Mustjala** Saaremaal. See ehitati kolme klassiruumiga. Algse projektiga võrreldes mõningate muudatustega projektil on insener Jevgeni (Eugen) Kobõlini allkiri. Siin on kasutatud peegelpildis projekteeritud varianti, et tagada klassiruumides õige valgustus.

Tüübi esindajad: Saaremaal **Mustjala** ja **Randvere**, Valgamaal **Ala** ja Järvamaal **Rutikvere** koolimajad.

Ettepanek: võtta registrisse arvele Mustjala koolimaja.

4.5.5. Kõrge kelpkatusega sümmeetrilise fassaadiga koolimaja

Tüübile on omane kahekorruseline maht, mida katab kelpkatus. Sümmeetrilisel fassaadil asub peasissepääs hoone keskteljel. Üldjuhul ei rõhutata sissepääsu vertikaalselt (v.a Põlgaste ja Urvaste).

Võru maakonna arhitekt **Henn Kuvasto** projekteeris 1930. aastatel analoogsed moodsad koolimajad Võrumaale **Kääpasse** ja **Pikakannu** ning Põlvamaale **Kanepisse**. Projekt pole säilinud. Kahekorruselise sümmeetrilise fassaadijaotusega kuupja hoone iseloomulik osa on kaarduva seinaga ukseportaal. Aknad on moodsalt rõhutatud horisontaalsusega (kõige enam Kanepi koolimajal).

Hooned ehitati ajal, kui seadus nõudis tulekindlast materjalist koolihoonete ehitamist. Seetõttu ehitati välisseinad *nopsa*-süsteemis.¹⁹⁶ Enamasti valmistati tsementkivid seinad ja katuse jaoks kohapeal. Pikakannu koolimaja on kolmest originaalsemal kujul säilinud. Jaagup Linnakivi tüüpprojekti järgi on ehitatud **Kadila** ja **Porkuni** koolimajad, milles on aimata funktsionalismist üle võetud laenvõtteid (ümaraknad), aga kõrge viilkatus hoiab üldmulje traditsionalistliku. Tüübi kõige esinduslikum on **Keila** koolimaja, mis on ka riikliku kaitse all. Petserimaale ehitatud Pelska koolimaja kuulunuks samuti sellesse gruppi.

Foto 144. Pikakannu koolimaja Võrumaal (1937–39). Pikakannu Kooli koduleht.

Foto 145. Rahkla koolimaja Lääne-Võrumaal (projekt 1936). S. Mälk, 2011.

Selles jaotuses on meelevaldselt ühesse kategooriasse pandud historitsistlike tunnustega Liivi koolimaja ja Võõpste koolimaja, mida on kõige õigem kirjeldada stiilisuundumuselt kui esindustraditsionalistlik, kuid antud juhul tundus kompaktuse mõttes otstarbekam need ühise nimetaja, mahuliste tunnuste, all kokku tuua. Hoonete rõhutatud karniisid ja ehistrustika portaali ümber viitavad esindustraditsionalismile. (vt peatükk 3. Koolimajade arhitektuursed stiilisuundumused). Võrumaal asuv **Urvaste** koolimaja on keskteljelise plaanijaotusega, hoone lihtsale mahule annab esinduslikkust kiviraamistusega portikus. Muhumaal Tamse koolimaja kesktelge rõhutab tõstetud karniisiosa. Veidi teise ülesehitusega on Tõnis Mihkelsoni **Haimre** koolimaja Raplamaal, mille sissepääs asub lühemal küljel. Adolf Viilu projekti järgi on ehitatud **Õisu** (Paistu) ja **Anni** koolimajad, mis on oma minimalismis ja silekrohvitud fassaadiga funktsionalistlikud, kuid sümmeetrilisus, tihedaruudulised ja suhteliselt kõrge kelpkatus laseb neil mõjuda vanamoeliselt. Need on grupi ainukesed U-kujulise põhiplaani hooned. Kompaktuse tõttu liigituvad need siinsesse gruppi, mitte järgmisse.

¹⁹⁶Seina läbilõige: tsementkivi-õhuvähe-telliskivi-turbamullaga täidetud õhuvähe-telliskivi.

Foto 146.Liivi koolimaja Läänemaal (1934-35). S. Mälk, 2011.

Foto 147.Urvaste koolimaja Võrumaal (1938-40). Välja, L. 2010.

Foto 148.Võõpste koolimaja Tartumaal (1934-35). Tamm, E., Kimmel, T., 2009.

Foto 149.Paistu koolimaja Viljandimaal (1939). S. Mälk, 2011.

Foto 150.Kadila koolimaja Lääne-Virumaal (1937-38). S. Mälk, 2011.

Foto. 151. Keila koolimaja on ajaloomälestis (1929-30). Siplane, M. 2012.

Foto 152.Tamse koolimaja Muhumaal (1938). S. Mälk, 2011.

Foto 153. Arnold Matteuse Põlgaste koolimaja Põlvamaal (1939). S. Mälk, 2011.

Tüübi esindajad: **Pikakannu** ja **Kääpa** Võrumaal, **Põlgaste** ja **Kanepi** Põlvamaal, **Rahkla** Lääne-Virumaal, **Liivi** Läänemaal, **Õisu** ja **Anni** Viljandimaal, Võrumaal **Urvaste**, **Tamse** Muhumaal, **Võõpste** Tartumaal, Harjumaal **Keila**, Lääne-Virumaal **Kadila** ja **Porkuni**.

Ettepanek: teha ekspertiis Pikakannu koolimajale, võtta kaitse alla **Põlgaste** koolimaja.

4.5.6. U-kujulise põhiplaaniga koolimajad

Koolimajadel on sissepääs toodud niiõelda U-kujulise põhiplaani siseküljele (Puka koolimajal on sissepääs hoone lühemal küljel. Hoone üldmuljet kujundavad tiibehitised. U-kujulise põhiplaaniga kelpkatusega hoonetüübi pikimal küljel on 9-15 telge. Hooned on kelpkatusega. Grupist on riikliku kaitse all **Puka** koolimaja Viljandimaal. **Tapa** koolimaja, mis pääses isegi kogumikku 20. aastat ehitamist Eestis¹⁹⁷, on täna unustuse hõlma vajunud ja seisab avariilisena. Tihedaruudulised aknad ja krohvikaaristus akende kohal annavad hoonele konservatiivse ilme.

Foto 153. Puka koolimaja Viljandimaal (1937-39) on arhitektuurimälestis. Muinas.ee

Foto 154. T. Mihkelsoni Tapa alevi algkool (1923) laguneb. Kalm, M., 2009.

Foto 155. Puhja koolimaja Tartumaal (1937). Tamm, E., Kimmel, T., 2008.

Tüübi esindajad: **Puka** Viljandimaal, **Puhja** Tartumaal, Lääne-Virumaal **Tapa**.

Ettepanek: teha ekspertiis Puhja koolimaja, et selgitada välja mälestisele vastavus.

¹⁹⁷20. aastat ehitamist Eestis. 1918-38. Teedeministeeriumi Ehitusosakond. 1938. Illustratsioon 77.

4.4.7. Erandlikud kivitoolimajad

Sellesse hoonete gruppi kuuluvad hooned on arhitektuurselt eriilmelised. Nendel puuduvad otseselt ühised nimetajad. **Kiviõli** koolimaja Ida-Virumaal on jõuliselt liigendatud põhiplaaniga, mis on omane funktsionalismile. Hoones on funktsionalistlikud võtted kombineeritud neoklassitsistlikega (kolmnurkviilud, vertikaalsus). Massiivse **Kiviõli** koolimaja personaliruumid on jaotatud hoone otstes, mistõttu läbi maja keskele jääb pika koridoriga klasside plokk, juurde ehitatud saaliruum liigendab mahtusid. Paekivist kahekorruseline (osal. kolmekorruseline) **Püssi** algkool Ida-Virumaal on arhitektuurselt stiilisuundumuselt klassitsistlike motiividega, esinduslikkust lisavad akende ümber olevad krohviraamistused, millest aimub art *déco* d. Püssi koolimaja oli Eesti Vabariigi alguses rajatud üks esinduslikemaid koolimaju. Püssi koolimaja on samuti arhitektuurimälestisena kaitse all. Jõuliselt liigendatud fassaadid meenutavad Karl Burmani mängulisust, materjalikasutus on ebatavaline – paas ja terrasiitkrohviga detailid.

Huvitava kontekstiga suhtestuva arhitektuuriga on vanasse mõisaansambliisse kuuluv tahatud maakividest **Laekvere** koolimaja Lääne-Virumaal, mis on A.R.T. Põllumajandusliidu Ehitustalituses projekteeritu kohta ebatavaliselt historitsistlik. Katuse räästa all on hammaskarniis, kahe korruse piir on markeeritud samuti hammaskarniisiga, aknaid on rõhutatud krohviraamistusega, nurgakvaadrid tsementkividest. Hoone on ajaloomälestisena kaitse all. **Loosi** koolimaja on funktsionalismi mõjutustega (mängulised väikesed aknad trepikojatsoonis), kuid kõrge viilkatus mõjub traditsiooniliselt. Suure-Jaani koolimaja on funktsionalistliku mõjuga (asümmeetriline fassaadipaigutus), aknaavade ümber olevad ehisraamistused, saaliakende vertikaalne rõhutus ja kelpkatus laseb mõjuda sel esindustraditsionalistlikult.

Foto 156. Sammasportikusega Rapla koolimaja Raplamaal (1926-27). S. Mälk, 2012.

Foto 157. Püssi algkool (1924-26). S. Mälk, 2012.

Foto 158. Suure-Jaani koolimaja Viljandimaal (1939-40). Jüriado, M. 2012. Foto 159. Kiviõli koolimaja Ida-Virumaal on üks esinduslikemaid funktsionalistlikke maakoole (1936-38), arhitektuurimälestis. S. Mälk, 2011.

Foto 160. Loosi koolimaja Võrumaal (1933-49?). Peedo, K., 2012.

Erandliku arhitektuuriga kivitoolimajad: **Kiviõli** ja **Püssi** Ida-Virumaal, **Rapla** Raplemaal, **Laekvere** ja **Väike-Maarja** Lääne-Virumaal, **Suure-Jaani** Viljandimaal.

Ettepanek: võtta kultuurimälestiste registrisse arvele Suure-Jaani, Loosi ja Rapla koolimajad.

4.6. Funktsionalistlikud koolimajad

Funktsionalistlikud jooned jäävad moodsates maakoolimajades tagasihoidlikuks. Üks võtteid oli ümar trepikoda, mis ilmus isegi maakoolidele, kus nad jäid küll sageli keskteljele (ins. H. Wiekmann, Kadrina algkool, 1939) ja esinesid isegi kõrge kelpkatuse sees (A. Matteus, Põlgaste algkool, 1938).¹⁹⁸

4.6.1. Sümmeetrilise fassaadiga kahekorruselised kivihooned

Hooneid iseloomustab madalakaldeline katus ning hästi kitsas räästas ja räästakarniis (funktsionalismile iseloomulikku lamekatust ja karniisi puudumist koolimajade juures praktiliselt ei esine). Palju esineb kesktelje rõhutamist, enamasti vertikaale trepikoja akna näol. Enamik hoonetest on L-kujulise põhiplaaniga. Ristkülikulise põhiplaaniga on **Laeva**, **Pööravere** ja **Viira** koolimajad.

Foto 161. Kehra koolimaja Harjumaal (1938-39). S. Mälk, 2011.

Foto 162. Aravete koolimaja Järvamaal (1939-40). Välja, L. 2008.

Foto 163. Insenerfunktsionalismi esindav Võhma koolimaja Viljandimaal (1936). Lankots, E., 2008.

Foto 164. Tiirimetsa koolimaja Saaremaal on arhitektuurimälestis (1936). S. Mälk, 2011.

¹⁹⁸Kalm, Mart (koost.). Eesti Kunsti ajalugu. 5, 1900-1940. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2010. Lk 357.

Enge-Pööravere on kolmest Märt Merivälja Pärnumaale projekteeritud maakoolimajast konservatiivseim – sümmeetriataotlus fassaadil ja trepikojatsooni rõhutatud vertikaalse krohviraamistusega. Grupist minevikuühingulisemana esindab see moodsa lähenemise kõrval ka saksapärasest traditsionalismi. *Art déco*-like detailidega on ka Herman Bergi **Viira** koolimaja, mis võis M. Meriväljale eeskujuks olla. M. Merivälja projekteeris Häädemeeste uue koolimaja 1938. aastal, kuid seda ei jõutud ehitada. Madala plekk-katusega siledate krohvipindadega **Erra** koolimaja on funktsionalistlik, veidi esindustraditsionalismi väljendab lühemal küljel asuv ehisrustikaga portaal.

Põllutöökoja Ehitustalituse projekti kohta on tavatult modernistlik ka **Lihula** koolimaja Läänemaal, mis on siiski küllalt erandlik tühjade seinapindade poolest. Arhitektuurimälestisena kaitse allolevas **Tiirimetsa** koolimaja Saaremaal on selged funktsionalistlikud tunnused – liidetud mahud, madalakaldeline katus (mida rõhutab parapeti kasutamine), valged krohvseinad. Koolimajade ruumid on otstarbekohaselt jaotatud. Klassiruumid on jagatud ühte pikemasse hoonetiiba, milles klassiruumid jäid valgemale lõunaküljele ja koridor-rekreatsiooniruum hämaramasse. Teises, harilikult lühikeses hoonetiivas olid eluruumid eraldi sissepääsu ja trepikojaga, et eristada need täielikult õpperuumidest.

Saaremaale ehitati 1930. aastatel kahekorruselised u-kujulise põhiplaani kivikoolimajad. Selle projekti järgi on valminud **Kaali**, **Torgu-Iide** (hävinud), **Uue-Lõve** (Kallemäe) ja **Kahtla** koolimajad. Projektidel on insener Heinrich Kukkuri allkiri. Kahtla koolimaja on peegelpildis ja sellel on ins. Nikolai Jürissoni allkiri, kuid arvatavalt tegi ta mõned väiksemad muudatused H. Kukkuri projektile.¹⁹⁹ Kahtla koolimaja on kolmest säilinud hooneist ajastutruuma väljanägemisega.

Hoone on sümmeetrilise fassaadijaotusega ja madala kelpkatusega. Fassaadid on funktsionalistlikult puhtad ja heleda silekrohviga kaetud. Kolm klassiruumi asusid esimesel korrusel. Saal ja käsitööklass olid üksteisest eraldatud teisaldatava vaheseinaga. Teisel korrusel asusid kolm õpetaja korterit ja internaadiruumid. Pikemas ühekorruselises hoonetiivas asus saal-võimla.

¹⁹⁹ ERA f. 2013, n. 1, s. 998.

Foto 165. Torgu-lide koolimaja (1938–39). Torgu Valla Leht, veebruar 2008, nr 2, 12.

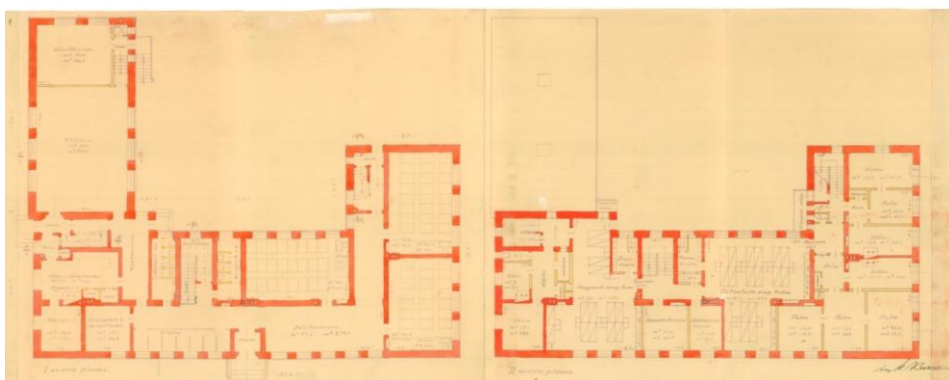
Foto 166. Kaali koolimaja (1936–38). Kaali Põhikooli koduleht.

Foto 167. Kahtla koolimaja Saaremaal (projekt 1936). S. Mälk, 2011.

Foto 168. Kahtla koolimaja tagakülg. S. Mälk, 2011.

Joonis 25. Heinrich Kukkuri Uue-Lõve koolimaja projekt. EAM f. 2, n. 5, s. 8.

Foto 169. M. Merivälja Enge-Pööravere koolimaja Pärnumaal (1938-39). S. Mälk, 2011.

Foto 170. Arhitekt Herman Bergi Viira koolimaja Pärnumaal (1934-35). Viira Kool.

Foto 171. Erra koolimaja Ida-Virumaal (1935-36). S. Mälk, 2011.

Foto 172. Erra koolimaja Ida-Virumaal hoovi poolne külj. S. Mälk, 2011.

Foto 173. Laeva koolimajal Tartumaal (1932-34). S. Mälk, 2011.

Tüübi esindajad: **Märjamaa** ja **Seli-Hagudi** Raplumaal, **Kehra** Harjumaal, **Pööravere** ja **Viira** Pärnumaal, **Laeva** Tartumaal, **Kaali**, **Kahtla** ja **Kallemäe** Saaremaal (lisaks hävinud Torgu-lide) ja **Tiirimetsa**, Viljandimaal **Võhma**, **Lahu** ja **Kadrina** Lääne-Virumaal, **Aravete** Järvamaal, **Erra** Ida-Virumaal, **Lihula** Läänemaal.

Ettepanek: teha ekspertiis Pööravere, Laeva ja Kahtla koolimajale.

4.6.2. Laia räästakarniisiga sümmeetriline hoone

Laia räästakarniisiga funktsionalistlikke koolimaju esineb vaid kahel korral – Lehmja ja Ardu koolimajad. Lehmja on T-kujulise põhiplaaniga hoone, milles on üks iseloomulikumaid osasid rõdud (vt LISA 2 inventeerimistabel, Lehmja koolimaja põhiplaan). Mõlemad hooned on põhjalikult remonditud. Hooned on modernistlikult puhta fassaadipinnaga.

Foto 174. Lehmja koolimaja Harjumaal (projekt 1936). S. Mälk, 2011.

Foto 175. Ardu koolimaja Harjumaal (1938). S. Mälk, 2011.

Tüübi esindajad: **Lehmja** ja **Ardu** Harjumaal.

Ettepanek: -

4.6.3. Asümmeetrilise fassaadiga L-kujulise põhiplaaniga koolimajad

Liidetud mahtudega, väga madala kelpkatusega, valge lubjavärviga ülevõõbatud **Laatre** koolimaja Viljandimaal on üks puhtamaid funktsionalistlikke algkoolihooneid maapiirkonnas. Teatud alahoidlikkus ilmneb veel väikestes akendes, kuid nende vaba paiknemine ja korrapäratus suuruses viitab läänest tulnud uutele tuuletele. Laatre asub inimasutusest eemal ja hoone jätkusuutlikkus on küsimärgi all, hoonele on uut funktsiooni keerukas leida. Funktsionalistlikke ideid veidi vähem peegeldavam **Audru** koolimaja Pärnumaal on põhjalikult ümberehitatud ja minetanud oma algupärasuse. Rudolf Siiman on projekteerinud ka küllaltki funktsionalistliku käsitlusega Tori Kodumajapidamiskooli Pärnumaale.²⁰⁰ Harjumaal asuv **Nabala** koolimaja on remontimiste käigus kaotanud oma algupärasuse. Sutlepa koolimaja Läänemaal on raamatukoguna kasutusele võetud.

Foto 176. Laatre koolimaja Viljandimaal (1936-39). ERA f. 2255, n. 1, s. 282.

Foto 177. Sutlepa koolimaja Läänemaal (1938-39). S. Mälk, 2011.

²⁰⁰ 20. aastat ehitamist Eestis. 1918-38. Teedeministeeriumi Ehitusosakond. 1938. Illustratsioon 90.

Foto 178. Käravete koolimaja Järvamaal (1939). Välja, L, 2009.

Tüübi esindajad: **Sutlepa** Läänemaal, **Nabala** Harjumaal, **Käravete** Järvamaal, **Laatre** Viljandimaal.

Ettepanek: teha ekspertiis Sutlepa koolimajale.

4.6.4. Liigendatud põhiplaani ja fassaadidega koolimajad

Funktsionalismi ideed manifesteeruvad Märt Merivälja Pärnumaa kivikoolimajades liidetud mahtudes (eelnimetatud Pööravere vähem), tumendatud krohviviimistlusega akende vahedes, mis viitavad lintaknale (eriti rohkelt esineb seda Massiaru koolimajal – nt vertikaalselt tumedaks krohvitud trepikojatsoon), madalas kelpkatuses ja asümmeetrias. **Massiaru** ja eelnimetatud Enge-Pööravere puhul seisneb puhta materjali väljenduse printsiip viimistlemata silikaatkivivoodris. Eesti funktsionalistlik arhitektuur oli tugevalt *art déco* mõjuline²⁰¹ ja esinduslikkust ja väarikust lisavate dekoratiivsete elementide kasutamine M. Merivälja hoonetel pole midagi tavatut. Massiaru koolimajal on saaliakende kohal kasutatud kontrastseid *art déco*’likke detaile ja räästaalust kaunistab hammaskarniis. **Sauga** koolimaja on M. Merivälja kolmest koolihoonest kõige funktsionalistlikum.

Foto 179. Kose koolimaja Harjumaal (1937-38). S. Mälk. 2011.

Foto 180. Massiaru koolimaja Pärnumaal (1937-38). Siplane, M. 2012.

²⁰¹Kalm, Mart. 1930. aastate funktsionalism Eestis: meie ise moodsas maailmas. – Toisin. Funktsionalism ja neofunktsionalism Eesti Arhitektuuris. Eesti Arhitektuurimuuseumi väljaanne. 1993, lk 5.

Foto 181. Sauga koolimaja Pärnumaal (1937-38). Välja, L., 2008

Tüübi esindajad: **Sauga** ja **Massiaru** Pärnumaal, **Järva-Jaani** Järvamaal, Harjumaal **Kose**.

Ettepanek: võtta Massiaru riikliku kaitse alla.

4.7. Uudisasunduste koolimajad

Kui 1919. aasta maareformiga²⁰² riigistatud mõisamaad kruntideks jagati ning pikaajalise laenuga peaaesjalikult Vabadussõjas osavõtnule anti ei jagunud maad siiski kõigile soovijaile. 1929. aastal võeti vastu uus määrus²⁰³, mis puudutas seekord mõisamaadest üle jäänud riigitagavaramaid, millel olid enamasti sood ja võsastunud heinamaad. Sinna asusid enamasti rahvarikastest maakondadest pärit noored pered, kel polnud võimalik maad osta.²⁰⁴ Uudismaade hoonestuse arendamise võttis enda peale Põllutööministeeriumi kõrvale rajatud Asunduskomisjon (1935. aastast Asundusamet), mille eesotsas olnud arhitekt August Esopi õlul lasus vastutus uudiskülade arhitektuurse lahenduse eest.²⁰⁵ Enne ehituse algust kuivendati sood, rajati teed ja langetati mets ning maa jagati kruntideks. Suuremates uudisasundustes kasutati selleks kas noorte või kinnipeetavate abi. Pillapalus tegutsesid uue asunduse valmimise nimel 90 noort vanuses 16–20.²⁰⁶

Foto 182. Kändude juurimine Foto 183. Võiduküla peakraavi kaevamine. Eesti Pillapalu asunduses. Eesti Põllumajandusmuuseum FP 122:94/n Põllumajandusmuuseum FP 122:50/n

Asundusi rajati ligikaudu sada, tuntumad neist on Harjumaal Pillapalu ja Pikavere²⁰⁷, Virumaal Peressaare ning Pärnumaal Lepplaane ja Võiduküla.²⁰⁸ Suurematesse asundustesse kavandati korruga üle saja talu, mille ümber kavandati toimiv taristu koos koolimajade, meiereide, kaupluste ja muu vajalikuga. Paraku ei jõutud riigivõimu lõppemisega plaane täies ulatuses realiseerida.

²⁰²http://et.wikipedia.org/wiki/1919._aasta_maareform (vaadatud 10. aprill 2012)

²⁰³ Lutsepp, Elo. Pätsu moodi kinnisvaraarendus. – Äripäev 13. september 2012.

²⁰⁴ Peressaare asunduses olid maasaajateks Viru-, Petseri, Võru- ja Tartumaalt pärit asunikud.

²⁰⁵ Lutsepp, Elo. Uudisasundused – 1930. aastate sotsiaalpoliitika ja arhitektuuri kohtumisi – magistritöö. EKA, 2006. Lk 23.

²⁰⁶ Postimees. – 04. august 1938.

²⁰⁷ Muuhulgas tehti Pikavere mõisahoonete 1939. aastal ümberehitus, et sinna kool sisse mahutada.

²⁰⁸ Lutsepp, Elo. Uudisasundused – 1930. aastate sotsiaalpoliitika ja arhitektuuri kohtumisi – magistritöö. EKA, 2006. Lk 7.

Asunduste planeeringu väljatöötamise ülesanne oli enamjaolt arhitekt Erika Nõval. Hoonete, sh koolimajade, projektide koostamisel oli August Esopile ja Erika Nõvale abiks Johannes Ilmas²⁰⁹. Soomaadele planeerimine nõudis erilist lähenemist, sest arvestada tuli kuivendamise tõttu tekkinud kraavidele sildade ehitamise ja optimaalse paigutusega.

Kui esimesed talude projektid olid traditsioonilist ehituspärandid austavalt enamasti puidust, siis 1930. aastate esimesest poolest hakati juba järjekindlalt kasutama ehituses tulekindlaid materjale, enamjaolt tsementkive²¹⁰ (nn *nopsa*-süsteemis ehitatud ehk kolmekihiliselt tsementkividest laotud seintega), mida krohvi ja valge lubivärviga viimistleti. Ühiskondlikud hooned, mida hakati ehitama peale esimeste talude valmimist, olid juba kivihooned.

Foto 184. Pillalpu koolimaja Harjumaal. EAM f. 22, n. 5, s. 8.

Foto 185. Peressaare koolimaja Virumaal. SA Virumaa Muuseumid, 105:400.

Foto 186. Vöiduküla asunduse algkool Pärnumaal. Silla ehitamine maakuivendamise tõttu rajatud Timmkanalile, u 1936. Eesti Ajalooarhiiv, f. 2111, n. 1, s. 15467.

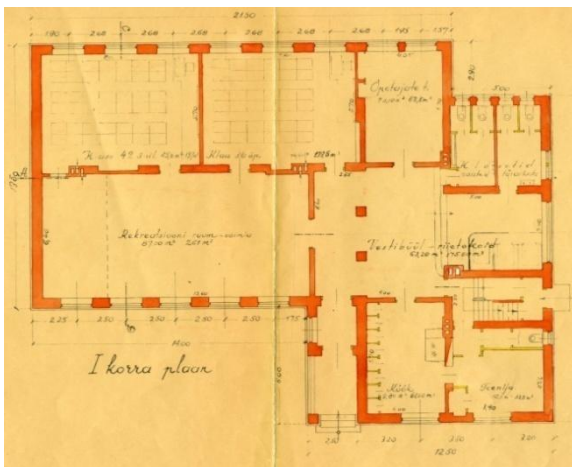

Foto 187. Lepplaane koolimaja Pärnumaal. Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseum, F54129-4.

²⁰⁹ Lepplaane ja Pillalpu koolimaja projektidel figureerib J. Ilmase allkiri, Peressaare ja Vöiduküla koolimajad on projekteeritud E. Nõva poolt.

²¹⁰ Lutsepp, Elo. Uudisasundused – 1930. aastate sotsiaalpoliitika ja arhitektuuri kohtumisi – magistritöö. EKA, 2006. Lk 25.

Vaatamata modernsele esteetikale, lõi asundustes välja rehielamule viitav rahvapärane ehitise stiil, milles oli tunda lihtsust ja arhailist vormi.²¹¹ Uudisasunduste rajamise kõrgeaeg jäi 1930. aastate teise poole, kui liberaalne riigikord vahetus autoritaarsega ja sellega kaasnes suurem tähelepanu rahvuslusele, mida andis arhitektuuris hästi väljendada. Rahvuslusele viitas näiteks üldjoontelt modernse **Lepplaane** koolimaja traditsiooniline diagonaallaudises uks. Mahult traditsioonilised ja tavapäraselt kõrge kelpkatusega koolimajad asuvad Harjumaal **Pillapalus**, Virumaal **Peressaares** ja Pärnumaal **Lepplaanes** ja **Võidukülas (Sooküla)**. Traditsioonilise ilmega koolimajades on üle võetud funktsionalistlikke võtteid: esineb ümarakent (Peressaare, Pillapalu), aknad on tumendatud akendevahega ühendatud lindiks, maja on viimistletud moodsa valge krohvviimistlusega. Võiduküla ja Lepplaane koolimajadel on soliidsed krohviraamistused akende ümber. Uudisasundustesse rajatud talude ehitamiseks koostati tüüpprojekte, kuid koolimajad ja avalikud hooned olid asundustes üldiselt originaallahendusega. Siiski on neil palju ühist: koolimajad on kahe klassiruumiga (v.a. kolme klassiruumiga Peressaare) ja L-kujulise põhiplaaniga. Üldiselt asusid klassiruumid pikemas hoonetiivas üksteise kõrval, teise tiiba jäid õpetajate tuba, teenijatuba ja vajalikud olmeruumid. Peressaare koolimajas asusid klassiruumid koos saaliga teisel korrusel.²¹²

Joonis 26. Lepplaane koolimaja pikemas tiivas asusid kaks klassiruumi ja saal-võimla. Vestibüülis asusid tugipostid, mis tegid ruumi avaramaks. Projekt Arti Soosaare omanduses.

²¹¹Elo Lutsepp, Uudisasundused – 1930. aastate sotsiaalpoliitika ja arhitektuuri kohtumisi. Magistritöö: Eesti Kunstiakadeemia (juhendaja Mart Kalm). Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2006, lk 8.

²¹² ERA f. 1108, n. 13, s. 851.

Pillapalu asundus on küll taluhoonestuse puhul säilitanud nii mõndagi algupärast, aga koolimaja on paraku varemeis. 2002. aastal olid hoonest alles vaid raudkividest alusmüüridele ehitatud kolmekordsed kiviseinad (välis- ja keskmine seiniosa on tsementkividest, sisemine tellistest), raudbetoonist karniis, sissepääsude trepid, varikatused, trepikoda, raudbetoonist keldrilagi,²¹³ koolihoone seisab tänagi veel varemeis. Palju parem pole olukord ka Peressaares.

Võiduküla koolimaja on väheses kasutuses ja laguneb. Üks põhjusi võib olla selles, et Võiduküla asundus asub suurematest asutustest ja teedest eemal. Seetõttu on küla elujõulisus kahtluse all. Uudisasunduste koolimajadest on kõige paremas olukorras Lepplaane koolimaja. Hoone on teadliku omaniku käes, kes korrastab seda perele elamuks. Vesise pinna tõttu esineb aga aeg-ajalt probleeme, sest suurvee ajal koguneb vesi keldrisse. Kahjuks ei ole küla ansambli tervikus nii heas korras, kuid uudisasunduse koolitüübina on Lepplaane koolimaja asunduste koolimajadest kõige elujõulisem.

Foto 188. Võiduküla kooli malelauamustris põrandaplaadid. Hoone on vesise pinnase tõttu vajunud, trepikodades on vajumisjäljed. L. Välja, 2009.

Foto 189. Lepplaane koolimaja korrastatakse ja seatakse elamuks sisse. S. Mälk, 2011.

Foto 190. Peressaare koolimaja kunagisest hiilgusest on vähe järel. L. Välja, 2009.

²¹³Lainoja, Arvo. Pillapalu asundusküla algkoolihoone varemed. Restaureerimiskooli täiendkoolituse lõputöö. Tallinn, 2002.

Foto. 191. Võiduküla koolimaja Pärnumaal seisab suurema osa ajast tühjana. L. Välja, 2009.

Foto. 192. Rahvapärasest ehitustraditsioonist üle võetud detail – diagonaallaudisega uks Lepplaane koolimajas. S. Mälk, 2011.

Foto. 193. Pillapalu koolimaja varemed Harjumaal (1930. aastad). Miidla, Ants, 2001.

5. EESTI MAA-ALGKOOLOIDE PROBLEMAATIKA

5.1. Maa-alkoolide püsimumist ohustavad tegurid

5.1.1. Regionaalsed põhjused

Maakoolimajad on tähelepanu pälvinud kahel viisil. Ühelt poolt on viimastel aastatel tähelepanu pööratud maa-arhitektuuri kaitsmise vajadusele.²¹⁴ Teisalt räägitakse üha enam maakoolide ebaotstarbekusest, mis küll väga ühekülgse seisukohana meedia poolt aktiivselt võimendamist leiab. Maakoolide olukord on problemaatiline ja ebamäärane, nende olukord ja perspektiiv sõltub paljuski regionaalpoliitikast. Kui Eesti Vabariigi esimesel perioodil sai külakoolide rajamisel määravaks nende asukoht ja kaugus õpilastest, siis tänapäeval ei ole see enam piisav argument (pikemate vahemaade jaoks on käiku pandud koolibussid) ja sellest olulisemaks väärtuseks peetakse kvaliteeti, mida võimaldavad suuremad koolid. Oluline koht on ka majanduslikul efektiivsusel, mida väikekoolid ei suuda alati pakkuda. Sellise hoiaku tõttu on ja jääb kasutuseta kümneid koolimaju.

Regionaalpoliitika soosib piirkondi, mis on juba jätkusuutlikud. Meedias paljukajastatud teemast nähtub, et mitte ainult erasektoris vaid ka riigitasandil välditakse investeerimist piirkondadesse ja objektidesse, mille tuleviku suhtes ollakse kahtlevalt meelestatud. Kasutuseta jäänud hooned jäävad arendajate huviorbiidist välja, kuna need asuvad maapiirkondades ja mõnel puhul ka raskesti ligipääsetavates paikades.

Jätkusuutlikke koolihooneid on koolivõrgu regionaalse arengu seisukohalt vähe, sest laste arv maal väheneb. 2000. aastal oli kuni 15-aastasi rahvastikust 18,3%, aga aastaks 2006. langes see 15,1% - ni. Valdade vastav näitaja oli 16,6%.²¹⁵ Väikekoolide säilimine on ohus ja sellega koos ka elu võimalikkus maal. Pidevaks probleemiks on linna- ja maakoolide vastandamine, ühe eelistamine, samuti maakoolide taseme negatiivne kuvand. Kohaliku kogukonna ja kooli koostöös tegutsemist käsitletakse kui külaelu säilimise võtit.²¹⁶

Parimal juhul leitakse tühjalt seisvale koolimajale kohe uus funktsioon nagu Tartumaal Võõpste koolimajale, kuid ka see pole ideaalne lahendus:

²¹⁴ Maa-arhitektuur ja –maastik. Uurimine ja hoidmine. Valdkonna arengukava 2007-2010. Eesti Vabariigi Kultuuriministeerium. Tallinn, 2006.

²¹⁵ Eesti maaelu arengukava 2007-2013, lk 11.

²¹⁶ Minu Eesti mõttetalgude Mõttekoja teemapunkt 2009. aastal.

„Mäksa vald pani Võõpste kooli kinni 2001. aastal, nüüd on suure koolimaja teisel korrusel vaid raamatukogu. «Maal on nii, et mis kinni pannakse, seda siin enam lahti ei tehta,» ütleb endistes klassiruumides toimetav raamatukogu juhataja Tiina Arike”.²¹⁷

Ühisotstarbelistel ehitistel on külaarhitektuuris läbi aegade olnud oluline roll kanda. Tänapäev leiub mitmeid näiteid endistes koolimajades töötavatest raamatukogudest (nt Pärnumaal Pööravere, Läänemaal Sutlepa ja Ida-Virumaal Sonda). Paraku raskendab nende toimetulekut 2008. aastal vastu võetud määrus²¹⁸, millega raamatukogudele eraldatud raha võeti 25% võrra vähemaks.²¹⁹

Foto. 194. Pikakannu koolimaja Foto. 195. Murru koolimaja Pärnumaal on Võrumaal suletakse 2012. aasta juulis eraomandis ja laguneb. S. Mälk, 2011. õpilaste vähesuse tõttu. Peedo, K. 2012.

Suurimaid probleeme on oma algse funktsiooni kaotanud koolihoonetele kohase funktsiooni leidmises. Sageli jäetakse majad tühjalt seisma ja sellest moodustavad valdava enamuse just erakätesse läinud hooned. Hoone säilimises ja kasutuses mängib omaniku teadlikkus kultuuriväärtusest ja rahaliste võimaluste kõrval rolli ka küla jätkusuutlikkus. Osa hooneid on liiga suured ja kõrgete ülalpidamiskuludega, et hoonet kodu või suvekoduna kasutada, aga funktsiooni ettevõtteks (nt majutusasutusena) on keeruline leida. Seetõttu seisab hulk hooned tühjalt, ilma hoolduseta ei pea maja (eriti puithoone) kaua vastu. Hooldamatuses tekib rida uusi probleeme, mis viivad hoone täieliku lagunemiseni. Lammutamise oht ei ohusta kirjutajale teadaolevalt hetkel ühtegi käsitletavat hoonet, kuid avariilises seisus ja lagunemas on rohkem kui 10% töös vaadeldud hoonetest. Murettekitavalt palju on nende seas puithooneid. Kui kivist hooned peavad ka hoolduseta suhteliselt kaua vastu, siis puit laguneb kiiresti. Vandaalitsemise vältimiseks on igal tühjalt seisval majal soovitatav katkised aknad ja lahtised ukseid sulgeda vineertahvlite või lattidega.

²¹⁷ Vilja Kohler. Kas riik tõesti lahkub maalt? – Tartu Postimees. 24. märts, 2012.

²¹⁸ Sealsamas.

²¹⁹ 1920-30. aastatel valminud koolimajadest on üle 20 hoone praegu kas osaliselt või täielikult kasutusel raamatukogudena.

5.1.2. Hooldamatus ja levinumad kahjustused

Hoone vähene hooldus on osaliselt tingitud ka teadmatusest. Vähesest hooldamatusest tekkinud kahjustusi on mitmeid. Näiteks vihmaveesüsteemi puudulikkuse tõttu on tugevaid veekahjustusi Ranna, Jõuga, Kose, Taali-Põlendmaa koolimajal. Mõned levinumad hooldamatusest tekkinud probleemid on siin nimetatud:

1. 80 aasta jooksul on kooliaeda istutatud puud suureks kasvanud ja seetõttu esineb probleeme sadevetesüsteemiga, mida ummistavad vihmaveetorudesse langenud lehed. Vee loomulik äravool on takistatud ja leiab oma tee üle renni ääre seintele. See pealtnäha süütu probleem on tekitanud tõsiseid kahjustusi Kose koolimaja seintele, kus seinakonstruktsioonini imbunud vesi on esimese korruse krohviviimistluse paiguti maha koorinud ja seinte sisse on kogunenud niiskus, mis koos sooladega ajapikku välja tuleb. Seda probleemi aitaks vältida regulaarne katuse ja vihmaveerennide puhastus.

Foto. 196. Kose koolimaja puuduliku sadevetesüsteemi tulemus. S. Mälk, 2011. Foto. 197 ja 198. Kose koolimaja sisevaated.

2. Probleemsed sadevetesüsteemid. Kui katus on altpoolt halvasti ventileeritud, siis võib vihmaveetorusid hakata lõhkuma jää. Vihmaveetorudes tekivad ummistused, sest altpoolt halvasti ventileeritud katus soojeneb talvel siseõhu toimetel ja katusele kogunenud lume alumised kihid hakkavad sulama. Vihmaveerennini jõudnud vesi muutub seal jääks ja lõhub renne ja torusid. Sulamisega takistab rennis olev jäämass sulavee äravoolu, mistõttu võib see valguda seinakonstruktsiooni või üle renni ääre seinapinnale.

3. Uue välisvoodri puhul on ignoreeritud traditsioonilisi ehitusvõtteid – soklit kaitsev veelaud ja akna juures olev vihmaveeplekk on liiga madala kaldenurgaga (hea oleks vähemalt 15 kraadine kaldenurk), sellest tingituna voolab vesi voodrile, selle alla ja lõpuks seinakonstruktsioonini. See teeb puitosad vastuvõtlikuks mädanikule (levinuimad on pruunmädanik – puidust kaob tselluloos ja järele jäävad tahukakujulised ligniinitükid; ning

valgemädanik – seente lagundamise toimetel kaob puidust ligniin ja järele jääb valkjast selluloos). Nissi koolimaja uue voodri paigaldamisel on vihmaveepleki ja laudise ühenduskohad liiga lähestikku, mistõttu imbub vesi plekilt laudisele. Sealt võib vesi pääseda voodri alla seinakonstruktsioonideni.

Siinjuures tuleb mõista, et puithooned vajavad enam tähelepanu, kui kivist. 34 hävinud hoonest on 33 puithooned. Ulatuslike seenkahjustuste tõttu on taasiseseisvunud Eestis lammutatud näiteks Are ja Nõo koolimajad.

4. Uued avatäited ei ole kooskõlas vana hoonega. Plastikaknad esinevad mitmel koolimajal. Kui kivimajade puhul saame rääkida pigem maja esteetiliselt ja algse arhitektuurse ilme minetamisest, mis tervisele ohtu ei kujuta, siis puithoone puhul võib tihe plastikaken sisekliimat tugevasti muuta ning niiskuse tõusu tõttu võib tubades levima hakata erinevad hallitusseened. Uute akende vahetusel tasub kriitilise pilguga hinnata nende olukorda ja mõelda taastamisele, kui aga tarind on tugevate kahjustustega (ulatuslikud mardik-, seenkahjustused), siis võiks need autentsusele rõhudes asendada koopiatega või siis nende kalliduse tõttu sarnase ruudujaotusega puitaknaga.

5.1.3. Kinnisvaraarenduse mõjud ja remontimised

Maakoolimajad ei ole kaitstud kinnisvaraarendusest, mis kasumlikkuse mõttes vana hoonestust vähetähtsaks peab. Vana hoonet võib ähvardada lammutamine või täielik ümberehitamine. Väärtusliku objekti kaitsmine sõltub omavalitsuse otsusest, sest riikliku muinsuskaitseta hoone säilitamine on jäetud ehitusseaduse järgi kohalikul tasandil otsustada, mis määrab ehitisele arhitektuursed ja ehituslikud lisatingimused²²⁰. Seetõttu ei ole seadusandlikul viisil tagatud ühegi koolimaja arhitektuurne säilimine, kui tegu pole just miljööalal oleva, arhitektuuri- või ajalooväärtusega hoonega.

Eelnevast tulenevalt esineb palju hoone ajaloolist materiat mitteaustavat remontimist omanike käe läbi, kes pole teadlikud kultuuriväärtustest. Paljudel koolihoonetele on rajatud juurdeehitusi, mis õnneks on enamikel juhtudel väikesed ja vajadusel kergesti eemaldatavad. Näiteks Tartumaal Laguja ja Läänemaal Sutlepa koolimajadel on hoone külge ehitatud puidust kuurid.

²²⁰ ehitusseadus § 19 lg 4 p 1.

Foto. 199. Suttlepa koolimaja puidust juurdeehitus on kergesti eemaldatav. S. Mälk, 2011.

Halvemal juhul on tegu mastaapsete juurdeehitustega, mis varjutavad vana hoonet ja mõningal juhul on ka suuremad, kui algupärane hoone (nt Aravete ja Vihula koolimajad). Suureulatuslikud juurdeehitused koolimajade külge leidsid aset nõukogudeajal ja viimastel aastakümnetel seda ei ole esinenud. Huvitav näide on siinjuures Lagedi koolimaja, mille külge ehitatud neljakorruseline silikaatkividest maja lammutati 2011. aastal ning asemele ehitatakse vana hoonega sarnanev maht.²²¹ Üldjuhul puudutavad maakoolide juurde ehitatavad laiaulatuslikud juurdeehitused toimiva kooli edasiarendamist.

Foto. 200. Lagedi koolimajaga ühenduses olnud silikaatkividest hoone lammutati 2011. aastal. S. Mälk, 2011.

Foto. 201. Lagedi koolimaja juurde ehitatav uus hooneplakk. S. Mälk, 2012.

Eraldi teema, mis puudutab üldjuhul eraomanike tegevusi, on problemaatilised remondiviisid, mille ulatuste tõttu võib kaotsi minna suur osa algupärasest ilmast. Sellised ehitused pole tagasipööratava loomuga. Halvimal juhul ei vahetata mitte ainult vanad avatäited uute vastu, vaid paigaldatakse majale välissoojustus ja uus algsest erinev laudis, mistõttu kannab hoone algupära pöördumatuid kahjustusi. Üldjuhul paigaldatakse uus välisvooder hoonele nii, et aknaid soojustuse paksuse võrra edasi ei tõsteta. Sellisel juhul jäävad aknad sügavale seinasse, mis mõjub võõralt ja kohmakalt. Uue välissoojustuse on saanud Kanepi, Kuru, Karaski ja Jaama koolimajad.

²²¹ Suulised andmed Lagedi endiselt õppealajuhatajalt Riina Noorilt.

Foto. 202. Kuru koolimaja uute akendeavadega ja ruudujaotuseta aknad, profiilplekk-katus ning välissoojustus on kaotanud hoone algupära (vt ka foto 10). S. Mälk, 2011.

Foto. 203. Jaama koolimaja uus välissoojustus ei haaku ajaloolise ilmega. Illuka Varjupaigataotlejate Vastuvõtukeskus.

5.2. Koolimaja hääbuvas maa-asulas. Väikese maakoolimaja roll tänapäeval ja uue funktsiooni leidmine

Maakoolimajade sulgemine ja mitme kooli ühendamise on viimasel aastakümnel väga aktuaalne. Maapiirkondades valitsev tööpuudus on tekitanud situatsiooni, kus maaelanikkond suundub tööd otsides linnadesse ja suurematesse alevikesse. Peale selle mõjutab maaelu rahvastiku arvu kahanemisega langenud kooliskäijate arv. Ümberasumine linnadesse jätab koolihooned tühjaks, millele mitte alati ei leita uut funktsiooni.²²² Riigitasandil ollakse väikeste maa-alkoolide suhtes nende kõrgete ülalpidamiskulude tõttu skeptilised, püüeldakse selle poole, et optimeerida maakoolidele suunatud kulutusi. Maakoolis käivate õpilaste õpetamiskulutused on kõrged õpilaste arvuga mittesobiva hoone ülalpidamise (suures hoones on tühjalt seisvaid ruume, klassiruumid on liiga suured või vastupidi²²³) ja transpordikulude tõttu. Kuigi reeglina muutuvad need kooli sulgemisega veelgi suuremaks. Omavalitsused panustavad alevites asuvatele suurtele koolimajadele ning kodulähedaste alg- ja põhikoolide säilitamine on maapiirkonnas vaeslapse rolli jäänud.²²⁴ 1995. aastal tegutses Eestis 200 algkooli, 2010. aastal vaid 75.²²⁵

²²² Peale kooli sulgemist kasutatakse Tartumaal asuvat Laguja koolimaja suvitus- ja laagripaigana.

²²³ Nissi Põhikool ehitas 2007. aastal vana koolihoone kõrvale uue, sest õpilaste arv ületas kahekordselt mahutatavuse.

²²⁴ Simmer, Enn. Kas maakoolil on tulevikku? – Õpetajate Leht, 09. august, 2002, nr 28.

²²⁵ Eesti inimarengu aruanne. Inimarengu Balti rajad: muutuste kaks aastakümnet. 2010/11. Lk 103.

Maakoolimajade sulgemine on küladele valuline teema, nii piirkonna identiteeti, kui ka edasist arengut silmas pidades. Kool on küla kultuuriliseks ja funktsionaalseks keskuseks. Kooli on peetud traditsiooniliselt küla elujõu sümboliks.²²⁶

Õiguskantslerina töötanud Allar Jõks uuris 2001. aastast koolide sulgemise mõju haridusele ning leidis, et koolivõrgu optimeerimisega ei lähe kulutused märgatavalt väiksemaks, vaid omavalitsused peavad looma uusi transpordiliine ja neid käigus hoidma. Küll aga on kohaliku kooli sulgemisel mitmed pöördumatud tagajärjed, millega kulude optimeerimise tuhinas sageli arvestada ei osata:

„Kaasneda võivad ka elanike lahkumisega seotud tulumaksu laekumise vähenemine jne. Üldteada on, et maakoolide sulgemine kiirendab külaelu hääbumist, sest koos kooliga kaob külast üldjuhul ka noorem elanikkond – tänapäeval ei valita elukohta tihtipeale enam töökoha järgi, vaid selle järgi, kui turvaline on last kooli saata. Sellise nurga alt vaadates on väikeste maakoolide jäämine kasulik uute maksumaksjate ligitõmbajana ja sealtkaudu piirkonna majandusliku edendajana.”²²⁷

Eesti haridusstrateegia 2012-2020 projektis on tuleviku üks sihte koolitranspordisüsteemi väljaarendamine, millega oleks tagatud toimiv põhikoolide ja gümnaasiumide koolivõrk:

„Kõigile lastele luuakse riiklikult tagatud võimalused alushariduse omandamiseks. Riigi ja omavalitsuste koostöös tuleb lõpule viia kodulähedaste põhikoolide (ja nendega integreeritud alusharidusasutuste) ning suuremates keskustes asuvate ja mitmeid valikuvõimalusi pakkuvate gümnaasiumite üle-eestilise võrgustiku kujundamine koos vastava koolitranspordisüsteemi väljaarendamisega. Põhikool ja gümnaasium lahutatakse.”²²⁸

Tõenäoliselt võib see lähimas tulevikus tähendada veelgi mitme kõrgete ülalpidamiskuludega maakooli sulgemist. Palju kära tekitanud Pühajärve Põhikooli lugu illustreerib maapiirkonnas toimuvat hästi. Kooli, kus käib 2012. aasta esimesel poolaastal 90 õpilast ähvardab juba aastaid sulgemisoht.²²⁹ Soomes on süsteem teistsugune, seal reguleeritakse kooli õpetajate arvuga. Kui külakoolis õpib rohkem kui 35 õpilast, tohib koolis õpetada 3 õpetajat, kui

²²⁶Antila, Heli. Turvallista ja itsetuntoavahvistavaaakoulunkäyntiä - kyläkouluoppimiskokemuksena. ProGradu - tutkielma. Kasvatustieteenlaitos. Tampereen yliopisto, 2008. Lk 41.

²²⁷Jõks, Allar. Kuidas saab sulgeda kooli? – Õpetajate Leht. 27. Jaanuar 2012. nr. 21.

²²⁸Eesti hariduse viis väljakutset. Eesti haridusstrateegia 2012-2020 projekt. http://www.elu5x.ee/public/documents/materjalid/Haridusstrateegia_PROJEKT_8_lk.pdf (vaadatud 1.04.2012)

²²⁹Raudvere, Rein. Pühajärve kool pääses taas. – Maaleht, 01. märts, 2012.

külakoolis on vähem õpilasi, töötab koolis 2 õpetajat, kes viivad õppetööd läbi liitklassides. Selle järgi töötavad Soomes alla 35 õpilasega külakoolid ilma sulgemise ohuta.²³⁰

Kooli algse funktsiooni hoidmine keerukas, rääkimata selle taastamisest. Algse funktsiooni tagamine sõltub Haridusministeeriumi otsustest tagada koolide toimimine väiksemates asulates. Sõltuvalt olemasolevast hoonestusest ning külade tegevusvaldkonnast tuleks tühjalts seisvale hoonele leida optimaalne kasutus.

1920.-30. aastatel ehitatud maakoolimajadest on peale kooli likvideerimist valdav enamus koolihooneid leidunud uue funktsiooni. Rohkem kui 160 hoonest (need tänaseks alles olevad maa-alkkoolid) tegutseb haridusasutusena umbes 60 koolimaja (kas põhikooli, lasteaia või lasteaed-alkkoolina). Kuigi maakoolide olukord üldises valguses on mannetu, tegutseb haridusasutus mitmetes omariikluse ajal püstitatud koolimajades nii väikestes (Neeme Harjumaal), kui ka suuremates koolihoonetes (Püssi Ida-Virumaal). Seal on hoone maht ja õpilaste arv on säilitanud tasakaalu.²³¹ Enamasti on endised koolimajad kasutusel seltsimajadena. Paremaks toimetulekuks on koolimajas ühendatud mitu otstarvet (Ida-Virumaal Erras on koos lasteaed, raamatukogu ja seltsimaja). Üle 20 hoone seisab Eestis siiski paraku kasutuseta. Arvestatav hulk maju on vaid pooleldi kasutuses (Järvemaal Rutikvere ja Lääne-Virumaal Aruküla koolimaja). Tasub kaaluda, kas ja kus oleks võimalik leida hoonele uus või sarnaselt toimiv funktsioon. Et ilma kultuuriväärtustest teadliku omanikuta ei suuda riikliku kultuurimälestisena kaitse alla võtmine hoonet jätkusuutlikuna hoida, tuleks mõelda hoonete funktsiooni taastamise või asendamise võimalusele.

Foto. 204. Püssi koolimaja Ida-Virumaal tegutseb Lüganuse Keskkoolina. S. Mälk, 2011.

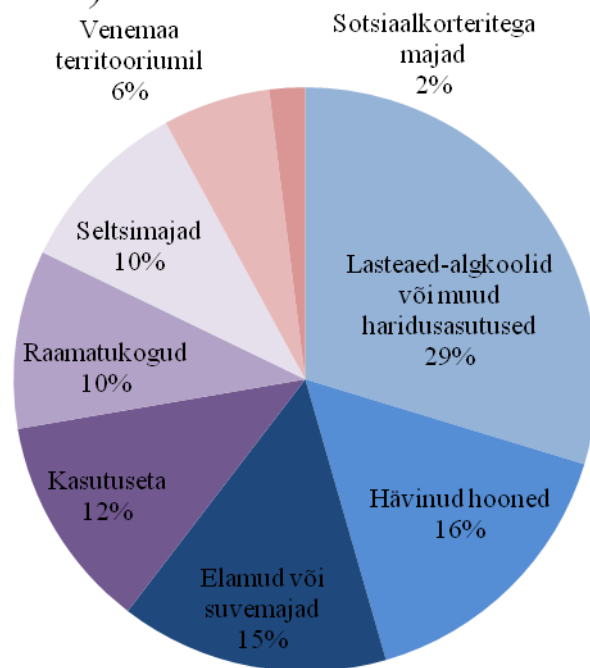

Foto. 205. Aruküla koolimaja Ida-Virumaal. Hoone ühes otsas on korter. Teine majapool seisab tühjana. S. Mälk, 2011.

²³⁰ Antila, Heli. Turvallista ja itsetuntoavahvistavaakoulunkäyntiä - *kyläkoulu*oppimiskokemuksena. ProGradu - tutkielma. Kasvatustieteenlaitos. Tampereen yliopisto, 2008.

²³¹ Koolimajad on Neeme, Viira, Viluste Tartumaal?, Kahtla, Kaali, Kallimäe, Rapla, Keila, Laekvere, Lagedi, Kajamaa jpt.

1920.-30. aastatel ehitatud koolihoonete (üle 210) kasutus 2012. aasta seisuga

Vaata LISA 5 (koolihoonete kasutus 2011/2012 seisuga).

Vana koolimaja taas koolina kasutusele võtmine on mõeldav ehk vaid suuremates linnalähedastes valdades, kus elanike arv kasvab ja lastele võiks alternatiivina pakkuda looduslähedast õpikeskkonda. Eriti puudutab see lapsi, kes vajavad eripedagoogilist lähenemist, on keskendumisraskustega või logopeediliste probleemidega. Sellised lapsed vajavad rohkem tähelepanu, kui suured klassid võimaldavad pakkuda. Seepärast ei tohiks väikeste maakoolide väärtust alahinnata. Nende allesjäämine on vajalik nii pedagoogilises kui sotsiaalsest aspektist, eriti arvestades kasvavat tendentsi elanike linna kolimises. Pideva linnastumisega kaasnevaid sotsiaalseid muutusi saab tasakaalustada linnade ümbruses oleva küla või aleviku kooliga. Koolipsühholoogid üle Eesti on ühte meelt, et õpingutes hätta jäänud laps saab väikeses koolis piisavalt tuge ja tähelepanu, et õppekavaga stabiilselt edasi minna.²³² Õpiraskustega lapsed, kes linnasaginas ja ülekoormatud klassides õppimisega hätta jäävad, vajavad rahulikku ja privaatset keskkonda, mida saab väikse kollektiiviga kool hästi pakkuda. Sellise suunitlusega on Harjumaal asuv Kajamaa Kool. Rakke Gümnaasiumi direktor Arvo Sakjas peab maakoolide tugevuseks seda, et klassid on väikesed, õpetaja jõuab iga õpilaseni

²³²Postimees – Psühholoogid: õpiraskustega lapsi saaks aidata väikekoolid, 05. September 2010.

ning koolitransport tagab turvalise kodutee, koolivägivalda on kergem tuvastada ja ära hoida. Erilist tähelepanu pöörab ta aga maakoolis käiva lapse suhtele maaga, millel on koolis suur roll ja mida toetatakse kooliaias toimuva tegevusega.²³³ On leitud, et õues toimuval koolitööl ja mängimisel on rahustav mõju lastele ning see parandab väikestes lastes ka motoorset arengut. Soomes tahetakse läbi viia reformi, et igas vallas võiks pakkuda keskendumisraskuste või kõnedefektiga lastele erivajadustega kooli.²³⁴

Foto. 206. Kajamaa Kooli kasvandikud vahetunnis. S. Mälk, 2011.

Koolide taastamisest kergemini teostatav lahendus on kooliruumide andmine kohalikele seltsile, kes seda oma tegevuseks kasutaks. Kuna osa koolihooneid ehitati algupäraselt koolirahvamajadeks, on igati sobilik seda traditsiooni jätkata ja kohandada funktsiooni külades, kus seltsimaja hoone puudub, kuid tahe ühistevuse järgi on olemas. Seltsimajade loomist soodustavad toetussüsteemid on viimasel aastakümnel ärgitanud aktiivsematel kohalikel külaseltse looma, millest paljud tegutsevad just endistes koolimajades.²³⁵ Külade arenguks jagab Põllumajanduse Registrite ja Informatsiooni Amet aastatel 2007-2013 toetust.²³⁶ Meetme 3.2 (külade uuendamise ja arendamise investeringutoetus) eesmärgiks on maapiirkonna kultuuripärandi säilitamine, taastamine ja kvaliteedi parandamine (sh külade ja põllumajandusmaastike ilme parandamine ja korrastamine), külade elukeskkonna säilitamine, taastamine ja kvaliteedi parandamine ja sotsiaalse infrastruktuuri arendamine. Meede on suunatud seltsimaja, kultuurimaja, spordisaali vms avalikuks kasutamiseks määratud hoone või selle osa ehitamise või parendamise, sinna sisustuse ostmiseks. Sellest toetusest on abi saanud Läänemaal endises Liivi algkoolis tegutsev selts, kes rekonstrueeris alumise korruse

²³³Klaas, Eva. Väikesel maakoolil on omad eelised. – Postimees, 09. märts, 2012.

²³⁴Antila, Heli. Turvallista ja itsetuntoavahvistavaakoulunkäyntiä - *kyläkoulu*oppimiskokemuksena. ProGradu - tutkielma. Kasvatustieteenlaitos. Tampereen yliopisto, 2008. Lk 30.

²³⁵Nt Leisu koolimajas Hiiu maal tegutseb MTÜ Agapäeotsa Selts, Viljandimaal Vana-Karistes tegutseb MTÜ Vana-Kariste Külaselts.

²³⁶www.pria.ee/et/toetused/meede/kulade_uuendamise_ja_arendamise_investeeringutoetus_meede_3_2__2009_2010/ (vaadatud 30. märts, 2012)

ning soetas uue köögimööbli.²³⁷ Niisamuti sai 2011. aastal toetust Pärnumaal tegutsev Lindi Külaselts ja Saaremaal Tagavere endises koolimajas tegutsev MTÜ Tagavere Optimistid, kes remondivad hoone esimest korrust. Saaremaal on veel pooleli Võhma seltsimaja ehitustööd. 2007. aastal sai Ida-Virumaal Oonurme Külaselts ruumide ja Saaremaal Pamma koolis tegutsev külaselts katuse renoveerimiseks toetust. Nimekiri pole lõplik.

Foto. 207. Saaremaal Pamma koolimajas tegutsev külaselts sai PRIA-st toetust katuse renoveerimiseks. S. Mälk, 2011.

Kodanikualgatusena on rajatud mitmeid kohalikku kultuuripärandit toetavaid ühinguid ja külaliikumisi. Harjumaal Harku vallas tegutseb Külade Edendamise Selts, mille eesmärkide hulka kuulub ajaloo- ja kultuuriväärtuste kaitsele ning nende rekonstrueerimisele ja renoveerimisele kaasaaitamine.²³⁸ Külade arengukava koostamise käsiraamat aitab tõhustada külade ressurside ja nende kasutuse planeerimist ning on küla vallavanemaid teinud teadlikumaks pakutavatest võimalustest ja toetustest. Selles on nähtud ka ärgitajat külarahval kokku tulla ning arutada, mis on külas säilitamist väärt ja kuidas küla harmooniliselt edasi arendada. Kõik see aitab säilida ka ajaloolistel koolihoonetel.

Kohaliku omavalitsuse huvi on kohtadel erinev ja ei sõltu alati valla rahalistest võimalustest. Harjumaal Rae vallas asuv Rae koolimaja on hetkel osaliselt korter- ja seltsimaja, kuid vald kavatses selle täielikult ära osta, et see seltsimaja käsutusse anda.²³⁹ Harjumaa teises osas asuva Harku valla Ranna koolimaja on sotsiaalkorteritena kasutuses, ent vald näitab maja hooldamiseks vähe huvi üles (kulus aastaid, enne kui lekkiv katus välja vahetati. Kahjuks tegid ehitajad seda lohakalt).²⁴⁰ Sotsiaalmajad on suuremate koolimajade säilimise mõttes hea variant, kuivõrd see on vallaomanduses, mis tähendab ka ühtset remontimist. Samas on

²³⁷<http://liivinaisselts.blogspot.com/p/selts.html> (vaadatud 30. märts, 2012)

²³⁸<http://www.kyladeselts.ee/kyladeselts/KES.html> (vaadatud 30. märts, 2012)

²³⁹Info pärineb end. Rae koolimajas asuva korteri omanikult.

²⁴⁰Info pärineb end. Ranna koolimajas asuva korteri elanikult.

sotsiaalmajade kontingent nii mõnigi kord ohuks hoone säilimisele. Paraku ilmneb ka, et sellised majad ei ole alati omavalitsuste huvisfääris.²⁴¹

Foto. 208. Vaskjala külas asuva end. Rae koolimaja ostab vald täielikult endale, et anda see seltsimaja käsutusse. S. Mälk, 2011.

Vana hoone vaatevinklist on raamatukogude ja seltsiruumide paigutamine koolimajja sobiv ja hoonet säästev lahendus. Sellisel puhul pole üldiselt ruumijaotuses vaja suuri muudatusi teha, avarad klassiruumid sobivad raamaturiiulite jaoks ideaalselt. Ka ei pea hooned nii rangetele euronõuetele vastama, kui näiteks lasteaedade puhul. Koolihoonele parim funktsioon algupärase kõrval oleks selline, millega oleks võimalik säilitada hoone algupärane ruumijaotus ja interjöörikuju. Head näited on Harjumaal Neeme ja Tartumaal Sangla koolimajad (säilinud on teisaldatava seinaga näitelava, vineertahveldused koridorides, kumervõlvid, trepp). Raamatukogu või seltsina kasutusele võetud hoone on ka külade sotsiaalse infrastruktuuri parandamise seisukohalt hea (23 maakoolimaja kasutatakse peaaesjalikult seltsimajana). Samaväärne lahendus oleks koolimaju valla muuseumi või õppeasutusena kasutada. Jõgevamaal Saare koolimajas on Kalevipoja Muuseum end edukalt sisse seadnud.

Foto. 209. Sonda endises koolimajas tegutseb raamatukogu ja muuseum. S. Mälk, 2011.

Foto. 210. Raamatukogu Sonda koolimajas I korrusel. S. Mälk, 2011.

Foto. 211. Muuseum Sonda koolimaja II korrusel. S. Mälk, 2011.

²⁴¹Harjumaal asuva sotsiaalkorteritega maja elanikud pidid ootama 3 aastat, et majas remonti tehtaks.

Lasteaedade ja algkooli ühendamist leidub pea igas maakonnas. Raskusi tekitab hoonete euronormidele vastavaks kohandamine, mille tulemusena algupärane hoonekehand ja interjäär saavad kahjustatud, ventilatsioonisüsteemide sissetoomine lõhub ning hävitab algse ilme. Nii on juhtunud näiteks Tartumaal Valguta lasteaed-alkoolis. Samas on tänapäevastele sanitaarnormidele vastamine möödapääsmatu. Ent tihti on rohkem teadmatusest, kui rahapuudusest mindud lihtsama vastupanu teed ning ignoreeritud hoone algupära. Seinad kaetakse seest ja väljast uue vooderduse, lõhutakse välja algne interjöörikuju ja tarindid.

Foto. 212. Karaski koolimaja Põlvamaal (1930-32). L. Andreseni raamatust Eesti algkoolid 1920-40.

Foto. 213. Karaski koolimaja Põlvamaal (1930-32) on uue voodri ja akendega oma algupärasuse kaotanud. Karaski Keskuse kodulehelt.

Foto. 214. Lehmja koolimaja Harjumaal on saanud uue välisvoodri. Lasteaiana tegutseva hoone euronõuded on täidetud, algupärasust on aga raske tajuda. S. Mälk, 2011.

Foto. 215. Tartumaal Valguta koolimajas tegutseb lasteaed-alkool. Hoone on euronormidega vastavuses. S. Mälk, 2011.

Koolihoonele sobivaks funktsiooniks võiks olla ka kodu või suvekodu. Paraku heidutab inimesi vanade hoonete maksumus ja hoonesse investeerimise vajadus. Aga küllap tundub ka mõte kodust koolimajas esialgu võõrastav. Seetõttu on paljud koolihooned aastaid müügis (nt Võrumaal Kõrgepalu ja Osula, Harjumaal Viinistu). Hoone vajab aga kasutamist ja hooldamist. Väiksemaid puitkoolihooneid (nt Pärnumaal Murru) on kompaktse mahu tõttu hea suvemajana pidada (nt Variku koolimaja Läänemaal, Koolimäe koolimaja Lääne-Virumaal). Suvemajana või elamuna on kasutusel ligi 30 koolihoonet. Põhjanaanabrite juures

Soomes on endiste koolimajade kasutamine elamutena küllalt populaarne ja paljud ajaloolised hooned on kodudena pälvinud ka sisustusajakirjade tähelepanu Põhjanaanabrite juures Soomes on endiste koolimajade kasutamine elamutena küllalt populaarne ja paljud ajaloolised hooned on kodudena pälvinud ka sisustusajakirjade tähelepanu.²⁴²

Omaavalitsus saaks hoone säilimisele kaasa aidata näiteks sellega, et anda hoone uutele omanikele esialgu tasuta hoonestusõigusena, mis pööratakse omandiks peale hoone korrastamist. Vastasel juhul läheks aga hoone omaavalitsusele tagasi. See tagaks hoone jätkusuutlikkuse ja oleks igati kohaliku arengu huvides. Sellise hoiaku on võtnud Võrumaa Lasva vald Pikakannu koolimaja suhtes. Koolihoone antakse peale kooli sulgemist kohalikule seltsile tasuta kasutamiseks. See tagab hoone säilimise ja lihtsustab vana hoone ülalpidamist. Paraku ei ole see alati võimalik, sest enamik lagunevaist hooneist on jõutud juba erakättesse müüa ja omaavalitsustel puudub nende üle mõjuvõim. Näiteks Võrumaal asuv Kurenurme koolimaja kuulub pankrotistunud ettevõtjale.²⁴³ Teisest küljest asub Kurenurmes kohalikke, kes sooviksid hoonele rakenduse leida. Välja on käidud ideid seal majutusteenuseid pakkuda või lükata käima käsitööring.²⁴⁴ Kohalikud näitasid isegi üles valmisolekut lagunev hoone väikese summa eest omandada, kuid omanik pole sellest huvitatud. Võrumaal asuv Sõmerpalu Osula koolimaja on samuti erakätes ja seisab kasutuseta. Võib-olla võiksid sellistel juhtudel mängu tulla omaavalitsused, kes pakuksid kultuuriväärtuslikule hoone omanikule võimaluse korral välja ideid, kuidas paremini hoonet kasutusse võtta. Mõnel juhul ärgitaksid ka müüma?

Eraomanduses oleva koolimaja korrastamiseks puuduvad kahjuks rahalise toetuse võimalused, kui ei kaasata just külaseltse ja avalikku funktsiooni – see võimaldaks erasektori ja kolmanda sektori koostöös ligipääsu just viimastele mõeldud toetusrahadele.

Maakoolimajade hoonetüüpidest on kõige enam problemaatilised suuremad kahe täiskorrusega koolimajad (Harjumaal Nissi, Pärnumaal Põlendmaa, Lääne-Virumaal Varangu, Põlvamaal Erastvere-Suureküla). Nendele on kohast funktsiooni keeruline leida. Ainuüksi seltsimajana kasutamiseks on need liiga suured, eramuks samuti. Sarnane situatsioon on Harjumaal Viinistu koolimajaga, mis on mitmendat aastat müügis. Kooliealisi lapsi on külas

²⁴²<http://www.museo24.fi/?action=INavigation::viewArticle%2811001%29> (vaadatud 10. aprill, 2012).

²⁴³<http://www.eesti.ca/index.php?op=article&articleid=33083> (vaadatud , 17. aprill 2012).

²⁴⁴Sealsamas.

vaid kümne ringis,²⁴⁵ seetõttu pole kooli taastamine võimalik. Seltsimajaks ei ole tarvidust, sest külas juba töötab üks selline, kuhu lähiajal plaanitakse paigutada ka raamatukogu ning laste päevahoid. Ainuke reaalsem lahendus oleks Viinistu koolimajale pakkuda hooajaliselt majutusteenuseid, mis vajab aga suuri ressursse ja sihikindlat arendust. Lisaks on ka see funktsioon juba toimiva suurema hotelli näol kaetud. Hea oleks suurele hoonele leida funktsioon, mis tagaks aastaringse kasutuse. Samas on see pigem hooajalise eluga silma paistvas külas enam kui keeruline. Eelnimetatud Kõrgepalu koolimajja võiks selle soodsa asupaiga tõttu kaaluda majutusasutuste või puhkebaasi loomist (nagu Samliku Matkamaja Pärnumaal, mis pakub laagripaika looduskaunis kohas). Nii saab tutvustada kohalikku loodus- ja kultuuripärandit. See on oluline võimalus maapiirkonnas ettevõtluse mitmekesistamiseks ja töökohtade loomiseks.

Foto. 216. Põlendmaa koolimaja Pärnumaal on kasutuseta. Lankots, E., 2009.

Foto. 217. Nissi vanale koolimajale pole uut funktsiooni leitud. S. Mälk, 2010.

Foto. 218. Varangu koolimaja Lääne-Virumaal (1930) laguneb. Koov, H. 2007.

Üldiselt on kasutusel olevatel koolimajadel mitu erinevat funktsiooni, mis on küla seisukohast praktiline ja hästi toimiv tulemus. Erras tegutseb näiteks lasteaed, seltsimaja ja raamatukogu ühes majas.

Foto. 219. Samliku end. koolimajas tegutseb matkamaja. S. Mälk, 2011.

Foto. 220. Pärnumaal asuva Samliku koolimaja välisvaade. S. Mälk, 2011

²⁴⁵Viinistu küla arengukava 2009-2013. http://www.kuusalu.ee/file_storage/2318/203848 (vaadatud, 19. aprill, 2012)

6. MAA-ALGKOOLOIDE KAITSEETTEPANEKUD

6.1. Maa-alkkooli väärtus

Maakoolimajade arhitektuurne tase tõusis 1920.-30. aastatel märgatavalt ja sageli olid need maakeskkonna arhitektuurse ilme arendamisel oluliseks eeskujuks. Maakoolimajad on tugeva kohaliku väärtusega ja osa ühtsest külastruktuurist. Väiksemates asulates on avar koolimaja traditsiooniliselt ikka veel külakeskuseks (nt Tartumaal Laguja, Saaremaal Tiirimetsa, Hiiumaal Leisu koolimaja). Hoonel on sotsiaalne väärtus ja suur osa kohalikust identiteedist, mis aitab tagada kultuuri järjepidevust. Kooli roll küla tegevuse arenguga on olnud mitmekesine. Koolimajade ehitamine on vallale olnud suur ülesanne, millest võttis küla aktiivselt osa.²⁴⁶ Seepärast on külakoolil ka suur kohalooline väärtus.

Miks tõsta esile kohaloolist väärtust? Maa-alkkoolide arhitektuuri puhul ei saa alati rääkida selle erakordsest kunstilisest saavutusest, mis on oluline argument kultuuripärandi defineerimises²⁴⁷ ja mida omistatakse nn kõrgarhitektuurile.²⁴⁸ Selliste kriteeriumidega ei saa konkureerida tugeva kohaliku väärtusega objekt, mis ei pruugi oma arhitektuurselt väljenduselt maailmamastaabis rabav olla. Koolimajade puhul on enamjaolt tegu argiarhitektuuriga, mis tähendab, et sel on kandev roll kohaidentiteedi määramises. Seda saab hinnata teistel alustel, kui silmapaistva arhitektuuriga hoonet. Kohalikust ehitustraditsioonist väljakasvanud vernakulaarne arhitektuur on piirkonnale omane ja esteetilise väärtuse kõrval on sel ka suur mõjuvõim piltlikustada tollase ajaetapi igapäevasust.²⁴⁹ Kohalikule identiteedile annavad tooni ühiskondlike hoonete arhitektuurne keel, mis samastub maapiirkonnas olemasoleva arhitektuuriga. Enamik töös käsitletud koolimaju on traditsioonilised koolimajad, millel on suur osa rahvuslikus identiteedis. Rahvuslik arhitektuur on olemuselt lihtne, looduslähedane, traditsiooniline ja vähemuutuv.²⁵⁰ Eriti on põimunud paiga eripära

²⁴⁶ Enamike koolimajade ehitamise juures oli rakendatud küüdikohustust, st külarahvas transportis kooli jaoks ehitusmaterjali kohale.

²⁴⁷ <http://whc.unesco.org/en/list/733> (vaadatud 21. aprill, 2012)

²⁴⁸ Cameron, Christina. Conservation in changing societies: World heritage indicators. – Conservation in Changing Societies: Heritage and Development, eds. Teresa Patricio, Koen van Balenand Krista DeJonge (Leuven: Raymond Lemaire International Centre for Conservation, 2006)

²⁴⁹ G. Battaini-Dragoni, The rural vernacular habitat, a heritage in our landscape. – Futuropa: A council of Europe Magazine, 1/2008, lk 3.

²⁵⁰ Maa-arhitektuur ja –maastik. Uurimine ja hoidmine. Valdkonna arengukava 2007-2010. Eesti Vabariigi Kultuuriministeerium. Tallinn, 2006. lk 7.

<http://www.kul.ee/index.php?path=0x214x1280> (vaadatud 29. märts, 2012)

puitkoolimajades, need sobituvad külahoonestusega. Oluline on hoonet vaadata kohalikust aspektist.

Kohaliku tähtsuse alahindamine on olnud teema viimasel kümnendil. Globaalse ja kohaliku väärtuse vahel ühendust otsides tulid 2003. aastal Amsterdavis kokku rahvusvahelised eksperdid.²⁵¹ Selle mõtte oli Maailmapärandi nimistusse kuuluvate objektide valimisel enam arvestada selle kogukondliku väärtusega.²⁵² Diskussioone on tekitanud ka universaalse tähendusrikkuse mõiste kultuuripärandis, mille J. Jokilehto seletab lahti kui arusaama, et iga kunstiteos on ühe kindla kunstniku või kogukonna loomingulise tahte unikaalne väljendus ja mis esindab ka asjaomast kultuurikonteksti.²⁵³ Järelikult tuleb kultuuripärandi väärtust mõista selle lokaalses tähenduses. Just ebaselgus universaalse tähendusrikkuse mõistes ja pärandi defineerimises viisid²⁵⁴ Nara dokumendi loomiseni 1994. aastal. Selle üks eesmärke oli suurendada kultuurilise ja pärandilise mitmekesisust konserveerimispraktikas.²⁵⁵

Tüüpprojektide järgi ehitatud koolimajade väärtus seisneb nende võimes piltlikustada tollast mõttemaailma. Juhani Pallasmaa on kirjutanud, et tehisobjektidel on omadus säilitada möödunud ja need annavad võimaluse kultuuri ja traditsiooni järjekestvusest osa saada.²⁵⁶ Vana hoone võib kunstilistelt taotlustelt olla tagasihoidlik, kuid oma algse mahu, detailikäsitluse poolest viitab terviklikult ehitusaegse ajajärgi esteetikale, mis aitab meil tänapäeval mõista tolleaegset kultuuri ja eluolu maapiirkonnas. Kuigi vaatajale võib tunduda hoone kunstiliselt väheväärtuslik on sellel tuleviku seisukohalt ja kohalikul tasandil oluline väärtus. Nara dokumendi meede 11 sätestab, kuidas tuleks hinnata hoone väärtuseid ja selle ajaloolist identiteeti:

„Kõik otsused kultuuriomandile omistatud väärtuste kohta, kui ka asjasse puutuvate 'informatsiooni allikate' usutavuse kohta võivad erineda kultuuriti ja koguni sama kultuuri piires. Seetõttu pole võimalik seada autentsuse- ja väärtushinnangud mingitele kindlatele

²⁵¹Cameron, Christina. Conservation in changing societies: World heritage indicators. – Conservation in Changing Societies: Heritage and Development, eds. Teresa Patricio, Koen van Balenand Krista DeJonge (Leuven: Raymond Lemaire International Centre for Conservation, 2006, lk 45.

²⁵² Sealsamas, lk 45.

²⁵³Jokilehto, Jukka. Arhitektuuri konserveerimise ajalugu. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2010.

²⁵⁴Cameron, Christina. Conservation in changing societies: World heritage indicators. – Conservation in Changing Societies: Heritage and Development, eds. Teresa Patricio, Koen van Balenand Krista DeJonge Leuven: Raymond Lemaire International Centre for Conservation, 2006, lk 42.

²⁵⁵Nara dokument, § 1. (vastu võetud 1994)

²⁵⁶Pallasmaa, Juhani. Space, Memory and Imagination: The Temporal Dimension of Existential Space. – Nordic architects write. New York: Routledge, 2008, Lk 17.

*kriteeriumidele, vastupidi, austus kõikide kultuuride vastu teeb vajalikuks, et pärandi omadusi arvestada ja hinnata seespool seda kultuurikonteksti, millesse nad kuuluvad. Seega on äärmiselt tähtis ja hädavajalik, et iga kultuuri sees kooskõlastataks tunnustus pärandiväärtuse enese eripäraga ning 'informatsiooni allikatega' seotud usutavuse ja tõepärasusega.*²⁵⁷

Eelnevat korrates tuleb seda eriti silmas pidada maa-koolimajade puhul, mis kajastavad kohalikust ehitustraditsioonist ja kohalikest ressurssidest sõltuvat ehitust (nt puit, ilmastikust tingitud suured katusekalded)²⁵⁸ ning omavad kohakultuurilist väärtust.

Maa-alkoolid on osa traditsioonilisest asustuspildist, mida tuleb kaitsta, eriti sellisel kiirel ajal, kus väärtuslik vana hoonestus võib planeerimisprotsessides kannatada, kui pole teadvustatud selle väärtust.

6.2. Hetkeolukord 1920.-30. aastatel ehitatud maa-alkoolide kaitstes

20. sajandi uuemale maa-arhitektuuri kaitsmisele on viimastel aastatel üha enam tähelepanu pööratud. 2007. aastal Kultuuriministeeriumi arengukavas „Maa-arhitektuur ja –maastik. Uurimine ja hoidmine. Valdkonna arengukava 2007-2010” toonitatakse viimase 150 aasta vältel välja kujunenud “moodsa” rahvaliku maaehituspärandi ülevaate vajadust. Selle kohta olevat info kõige lünklikum.²⁵⁹

Tänase seisuga on maa-alkoolidest riikliku kaitse all 13 ehitismälestist²⁶⁰ (ajaloo- ja arhitektuurimälestised), mis moodustab 1920.-30. aastatel ehitatud ja tänaseks säilinud koolimajadest väga väikese osa (u 160 koolihoonest). Kaitstavate hoonete valikul ei ole senilähtunud tüpoloogias. Peamiseks aluseks on olnud hoone positsioon kohalikus

²⁵⁷ Nara dokument (vastu võetud 1994).

²⁵⁸ Prieto, Valeria. Vernacular architecture and their setting vulnerability: One example of recovering heritage and setting. www.international.icomos.org/xian2005/papers/2-31.pdf (vaadatud 20. aprill, 2012).

²⁵⁹ Maa-arhitektuur ja –maastik. Uurimine ja hoidmine. Valdkonna arengukava 2007-2010. Tallinn: Eesti Vabariigi Kultuuriministeerium, 2006, lk 15. lk 13

²⁶⁰ Miljööväärtuslikule alale kuuluvaid hooneid ei ole.

külaarhitektuuris (Tagavere) või üksikhoone silmapaistvus ajastu arhitektuuris (Püssi). Oluline argument on algse kasutuse säilimine.²⁶¹

Kaitse võiks hõlmata ka tüpoloogiliselt olulisi objekte, mis on koolihoonete tervikut vaadates silmapaistvad. Samas on näha ka aktiivsemat kaitset teatud maakondades nagu Saaremaal, Hiiumaal, Ida-Virumaal, kus on kaitse all vähemalt kaks hoonet. Tekib küsimus, kas piirkonniti on inspektorid aktiivsemalt ettepanekuid teinud ja lähtunud pigem hoone ohustatusest, sest silmapaistvaid hooneid paikneb teisteski maakondades. (vt peatükk 6.4. ettepanekud). Kultuuriväärtuslike koolimajade valik võib olla ebavõrdne, mis on lähtunud regioonist, ajaperioodist ja teemast, aga mitte tüpoloogias. Riikliku kaitse all on Hiiumaal Leisu, Kärkla ja Kogri, Saaremaal Tagavere ja Tiirimetsa, Lääne-Virumaal Laekvere, Harjumaal Keila (ajaloomälestis), Viljandimaal Puka ja Olustvere, Ida-Virumaal Kiviõli, Ulvi, Püssi ja Pagari. Koolihoonete tüüpidest esindavad Pagari ja Tagavere koolimajad Põllutöökoja Ehitustalituse traditsioonilisi koolimaju, Tiirimetsa ja Kiviõli funktsionalistlikke maa-algkoole.

Võrreldes Lätiga on koolimajade kaitstes olukord parem. Lätis on arhitektuurimälestisena kaitse all vaid 3 1920.-30. aastatel ehitatud algkoolihooneist.²⁶² Üks neist on 1937. aastal ehitatud funktsionalistlik Galgauskas Pamatskola. Selles hoones töötab ka praegu kool.

²⁶¹ MKA, Ettepanekud kultuuriväärtuslike objektide riikliku kaitse alla võtmiseks, A-5800.

²⁶² www.mantojums.lv (vaadatud 22.veebr.,2012)

6.3. Maa-alkkoolide kaitse ja võimalused

20. sajandi arhitektuuri inventeerimise programmis hoonete kaitsmiseks välja pakutud neljast kategooriast²⁶³ lähtub ka töö autor. Tabelites on antud ettepanekute lahtris igale hoonetele väärtus. See on provisoorne ega ole kindel tõde, vaid üks võimalikest ettepanekutest.

1. Riiklik muinsuskaitse (kultuurimälestiseks tunnistamine). Rakendada kõige olulisemate ja paremas korras olevate unikaal- ja tüüpehitiste puhul. Muinsuskaitseamet koostab juhised ja uuringud elamualade ja hoonete kaitsmiseks.

2. Kohaliku omavalitsuse miljööväärtuslikud hoonestusalad. Miljööväärtuslike hoonestustalade kategooriat puudutatakse töös kõige vähem. Tuleks luua kohaliku omavalitsuse miljööväärtuslikud hoonestusalad, kuhu raamesse kuuluks ka koolimaja. Paljusid alevi- ja külakeskuseid on vorminud eestiaegsed vernakulaarset arhitektuuri esindavad hooned ja need väärksid miljööväärtuslike aladena omavalitsuse kaitset.²⁶⁴ Sellisel juhul oleks võimalik tagada nende muutumatus mahus ja plaanistruktuuris (saab säilitada kruntide suuruse, hoonete paigutus krundil ning teede-tänava suhtes, katusekalded ja arhitektuuritraditsioonid). Uue miljööala loomine oleks mõeldav uudisasunduste küladesse, mis hõlmaks kogu küla tervikuna. Paraku on aga kõigis neljas külas (Lepplaane, Peressaare, Pillapalu, Võiduküla) probleeme kas elujõulisusega või algupärase hoonestusstruktuuri kadumisega. Mõeldav oleks miljöö-ala laiendamine haarates enda alla koolimaja koos ansambliga. Seda võiks rakendada Ambla koolimajale Järvamaal ning Lihula koolimajale Lihulas Tallinna mnt ääres.

3. Andmebaasis (Kultuurimälestiste riiklik register) arvel olevad ehitised ja rajatised. Hooned on arvel riiklikus Kultuurimälestiste registris ja kui neid miski ohustab, on võimalik kaaluda nende kaitset.

Osa vernakulaarsetest hoonetest pole arhitektuurselt sellisel määralsilmapaistvad, et neid arhitektuurimälestisena kohe kaitse alla võtta või nende väärtus on veel väljaselgitamisel.

²⁶³Eesti 20. sajandi arhitektuuri kaitsmise programm. Koost. Hansar, L., Kalm, M., Lankots, E. jt 2007.

²⁶⁴Hansar, Lilian. 20. sajandi arhitektuuri inventeerimine. 2008. Muinsuskaitseameti arhiiv A-8014. Lk 4.

Hooned, millel on säilinud algupäraseid tunnuseid ja need on kohaliku ning ajaloolise väärtusega, kuid mille elujõulisus ja säilimisperspektiiv on küsitavad tuleks kultuurimälestiste registris arvele võtta, et siis ohustatuse korral saaks asjakohase dokumentatsiooni ette valmistada võimalikult kiiresti.²⁶⁵ Sellisel juhul on võimalik ära hoida väärtuslike hoonete moonutamine, lagunemine ning lammutamine. Ülemaailmse kultuuri- ja looduspärandi kaitse konventsiooni artikkel 11, punkt 4 ütleb:²⁶⁶:

Nimestikku võidakse arvata ainult niisugused kultuuri- ja looduspärandi väärtused, mida ähvardavad tõsised ja konkreetsed ohud, näiteks kadumisoht progresseeruva hävinemise tagajärjel, suurte ühiskondlike või eratööde teostamise projektid, linnade ja turismi kiire areng, purunemine seoses otstarbe või maa omandiõiguse muutumisega, tõsised kahjustused väljaselgitamata põhjusel, hüljatus mingitel põhjustel /.../.

4. Dokumenteerimine.

Kui väärtuslikku hoone säilimisperspektiiv on küsitav, siis tuleb ehitist kirjeldada, dokumenteerida, inventeerida. 1920.–30. aastatel ehitatud koolimajad on ajaloolise väärtusega.

Kui tegu on arhitektuurimälestisega või hoone on plaanis kaitse alla võtta, siis selle algse funktsiooni säilimine ei ole omaette kohustus. Sellisel juhul tuleb leida hoonele kohane kasutus, et tagada hoone säilivus nagu määrab Euroopa arhitektuuripärandi konventsioon²⁶⁷:

Tingimusel, et pärandi arhitektuursele ja ajaloolisele küljele on osutatud piisavalt tähelepanu, kohustub iga pool kaasa aitama: kaitstavate varade kasutamisele tänapäeva elu vajadustest lähtudes; kus võimalik, vanade ehitiste uue kasutuse andmisele.

Koolihoone riikliku kaitse alla võtmises tuleb arvestada selle elujõulisusega. Tuleb teada olemasolevaid ressursse, et tagada hoonele kohane kasutus, vastasel juhul juhtub sama, mis 25% täna mälestisena kaitse alla olevatel hoonetega, mis on avariilises või halvas seisus. Oma esialgse funktsiooni kaotanud mälestised seisavad sageli lagunedes, kuna ei teata, mida

²⁶⁵ Euroopa arhitektuuripärandi kaitse konventsioon, artikkel 2. (vastu võetud 02.10.1985)

²⁶⁶ Ülemaailmse kultuuri- ja looduspärandi kaitse konventsioon artikkel 11, punkt 4. (vastu võetud 15.11.1972).

²⁶⁷ Euroopa arhitektuuripärandi kaitse konventsioon, artikkel 11 (vastu võetud 02.10.1985)

nendega peale hakata.²⁶⁸ Oluline on aga silmas pidada, et vana hoone on väärtuslik seni kuni selle autentsus²⁶⁹ on säilinud.

Kooli või seltsimajana töötava hoone ohustatus on suhteliselt väike, sest omanikud on teadlikud hoone kultuurilisest ja sotsiaalsest väärtusest. Üldiselt mõistetakse, et selline hoone teeb meid kultuuriliselt, sotsiaalselt ja majanduslikult tugevamaks, iseteadvamaks. Elamu või suvemajana kasutusena võetud hoonete jaoks oleks tarvis omanikku teavitada hoone väärtustest ja nende hoidmise viisidest, kui mitte võtta kasutusele muid meetmeid (kaitse alla võtmine).

²⁶⁸Kultuuriministeeriumi strateegiline arengukava 2011-14. Lk 19.

²⁶⁹Nära dokumendi kohaselt tähendab autentsus seda, kui asjassepuutuvaid informatsiooniallikaid saab võtta usutavate ja õigeteena.

6.4. Maa-alkkoolide kaitsettepanekud

Peamiseks aluseks ettepanekute tegemisel on olnud hoone erandlikkus või just tüüpne hoone maakoolimajade arhitektuuris või üksikhoone silmapaistvus ajastu arhitektuuris. Hoonete valikul arvestati nende algupära, tehnilist seisukorda (kus oli see võimalik) ja elujõulisust.

Inventeerimistabelites (VT LISA 2) on lisaks ettepanekud hoone dokumenteerimiseks või Kultuurimälestiste registrisse arvele võtmiseks, mis sõltuvad hoonele omistatud väärtuskategooriast.²⁷⁰ Lisaks sellele peetakse silmas hoone asetust koolimajade tüpoloogias. Näiteks kui on tegemist levinud tüüpprojektiga, siis tuleb kaaluda nendest paremini säilinud ja täpsemini projekti järgi valmis ehitatud hoone kaitsmist. Sellised hooned annavad aimu ajastu arhitektuurimõttest. Sellistele hoonetele lisandub väärtuskategooriatele (esteetiline, arhitektuurne, kohakultuuriline ja ajalooline) tüpoloogiline väärtus. Hoonete kaitsmisel tuleb arvestada nende ansambllisusega, kõrvalhooned vajavad terviklikkuse mõttes samuti kaitset. Lisaks selgitatakse välja hooned, mis vajavad edasist dokumenteerimist.

Käesoleva töö lisades on esitatud hoonete inventeerimise tabelid, milles on toodud antud hoonete väärtus ning millest lähtuvalt tehakse ettepanekuid riikliku kaitse alla võtmiseks.

Foto. 221. Kõrvalhooned on koolimajade lahutamatu osa. Need olid enamasti kasutusel puukuurina. Pamma koolimaja kõrvalhoone S. Mälk, 2011

Foto. 222. Seli-Hagudi koolimaja kõrvalhoone. S. Mälk, 2012.

²⁷⁰<http://www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/projektid/arhitektuuri-inventeerimine> (vaadatud 21. aprill, 2012)

Foto. 223. Simiste koolimaja II korruse idapoolne aken originaalkreemoonide, haakide, klaasidega. S. Mälk, 2011

Foto. 224. Saulepi koolimaja dekoratiivne ukselink. Siplane, M. 2012.

Lisaks autori tehtud välitöödele toetatakse 20. sajandi arhitektuuri inventeerimise programmis maakondades läbi viidud välitöödele ja nende hinnangule, et käesoleva töö järel dustena teostada ekspertiis ja kaaluda arhitektuurimälestisena riikliku kaitse alla võtmist järgnevatele maa-alkkoolidele²⁷¹:

Massiaru Pärnumaal – kõrgetasemeline funktsionalistlik originaalmahus säilinud koolihoone. Liigendatud mahtudega funktsionalistlik koolimaja, millele lisavad originaalsust sissepääsu rõhutav vertikaalselt tumedaks krohvitud trepikojatsoon ja akende ehisdetailid. Autoriks silmapaistev Pärnus tegutsenud arhitekt Märt Merivälja, kelle looming seni pigem alaväärtustatud. Hoone seisab kasutuseta.

Liivia algkool Pärnumaal (või võtta arvele, ei ole otseselt ohustatud) – väga väike traditsionalistlik puitkoolihoone tüüp. Säilitanud autentse ilme.

Saulepi Pärnumaal – levinud tüüpprojekti Valgus II originaalkujul säilinud näide (Võsu, Metsapoolle). Projekteeritud Põllumeeste Keskseltsi Ehitustalitusel insener Richard Kasikovi

²⁷¹ Autori ettepanekud ei pruugi olla tõesed, neid võib vaadelda ühe võimaliku variandina. Enamik ettepanekuid on kooskõlas 20. sajandi arhitektuuri inventeerimise programmis tehtud ettepanekutega. Mõnel juhul on tüpoloogiline väärtus tõstnud hoone väärtust ja autor on selle teadmiselega pakkunud programmist erinevaid lahendusi.

poolt. Hea esindaja 1930. aastate vernakulaarsest maakoolimajast. Mansardkatusega hoone on säilinud algne maht (u-kujuline põhiplaan), katteliistuga püstvooder, tihedaruudulised aknad. Võiks teha võrdleva ekspertiisi Metsapoolse koolimajaga. Otseselt ei ole ohustatud (Saulepi rahvamaja). Tüpoloogiline, arhitektuurne, ajalooline, kohalooline väärtus.

Võiduküla Pärnumaal – kõige autentsemalt säilinud uudisasunduste koolimaja (projekti autor Erika Nõva). Ei ole eriti elujõuline. Koostada ekspertiis, mis tagaks vähemalt korraliku dokumentatsiooni säilimise.

Simiste Muhumaal – Traditsionalistlik kivikoolimaja. Algne maht säilinud, palju algupäraseid detaile (ukseligid, II k aknad, ukсед, trepp piiretega, keskküttesüsteem, mis enam ei tööta, aga on alles, õhulõõrid, teisaldatava vaheseina postid). Nimeka arhitekti Alar Kotli looming, kohaliku kultuuriloolise tähtsusega, näide tehnoloogilisest saavutusest (I keskküttega koolimaja Saaremaal). Tegelikult seal on teadlik omanik, aga maja käib üle jõu. Hoone võiks esindada ka nopsasüsteemi kasutust, mida seni on vähe esindatud.

Pikakannu Võrumaal – Võrumaal levinud Henn Kuvasto tüüpprojekti järgi ehitatud funktsionalistliku alatooniga traditsionalistlik kivihoone. 20. sajandi arhitektuuri inventeerimise programmis on soovitatud Võrumaal asuv Kääpa koolimaja kaitse alla võtta, see on juurdeehitustega, soovitatav oleks tüübi esindajana võtta kaitse alla Pikakannu.

Neeme Harjumaal – väikese moodsa kivist külakoolimaja näide Põllutöökoja Ehitustalituse loomingu, majas on säilinud palju originaalseid detaile.

Viimsi Harjumaal – nimeka arhitekti Karl Tarvase projekteeritud puithoone, mis esindab 1920. aastate koolimajade traditsionalistlikku arhitektuuri (põhjamaiselt romantiline, arvestab kohaliku ehituspärandiga). traditsiooniliste taotlustega maakoolimajad kajastavad kohaliku identiteeti. Viinistu koolimaja arhitektuur viitab põhjamaisele romantismile ning on ka traditsiooniline, mis on ranna-aladele omane.

Jõgeva Jõgeva linnas – historitsistlike tunnustega maakoolimaja tüüp (kultuurilooliselt oluline hoone). Erandlikult järsu kaldega mansardkatusega puithoone.

Taebla Läänemaal – suuremaid traditsionalistlikepuitkoolimaju (säilitanud algse mahu, enamus tarindeid ja paljud detailid interjööris). Ajaloolise, arhitektuurse väärtusega hoone, nimeka arhitekti Artur Perna looming.

Laeva Tartumaal – funktsionalismi mõjutustega ja esindustraditsionalismile kalduv kivikoolimaja. On erandlik materjalikasutuse poolest – ainus tellisfassaadiga koolimaja sellest

perioodist. Sümmeetrilise fassaadiga kahekorruselistest kivihoonetest kohaspetsiifiliseim (kohalikus Vaimaotsa tellisevabrikus valmistatud toodangust ehitatud).

Kaimi Tartumaal – neoklassitsistlik kivikoolimaja tüüp, arhitektuurne, ajalooline väärtus. Neoklassitsistlik kivikoolimaja tüüp.

Puhja Tartumaal – U-kujuline traditsionalistlik kivikoolimaja tüüp, hoonetiivad moodustavad iseloomulikuma osa. Saaliosa modernistlikult suuremate akendega. Projekteerimisel osales Hugo Laur, arvatav autor on Nikolai Kusmin.

Tamme (Sangla) Tartumaal – väikese traditsionalistliku puitkoolimaja näide. Arhitekt David Roos.

Neeruti Valgamaal – Põllutöökoja Ehitustalituse üsna projektilähedaselt ehitatud L-kujulise koolimaja tüüp. Hea näide vernakulaarsest katusekorruse väljaehitusega maakoolimajast. Säilitanud algupärase mahu, ilme (katteliistuga püstvooder säilinud). Kasutusel kortermajana.

Vana-Kariste Viljandimaal – kahe täiskorrusega klassitsismi mõjutustega puitkoolimaja tüüp. Iseloomulik on sümmeetriataotlus ja rõhutatud keskosa, mis väljendub ukse kohal teisel korrusel olevast kolmnurkfrontoonist. Ajalooline, arhitektuurne ja tüpoloogiline väärtus. Säilitanud algupärasuse. (puudub info interjööri kohta, vaja teha vaatlusuuringud).

Pahkla (juurdeehitus) Harjumaal – Põllutöökoja Ehitustalituse autentsel kujul säilinud traditsionalistlik koolihoone. Säilitanud algupärasuse, katteliistuga püstvoodri, aknad. Hea näide vernakulaarsest koolihoonest maapiirkonnas. Tüübilt sarnaneb Neeruti koolimajaga Valgamaal. Kaaluda kas võtta arvele.

Malvaste Hiiumaal on nimetatud 20. sajandi arh. inventeerimise programmis miljööväärtuslikuks. Selle võiks võtta riikliku kaitse alla. Hoone on Jaan Võsu tüüpprojekti järgi ehitatud traditsionalistliku puitkoolimaja tüüp. Algupärase üldilme säilitanud kahekorruseline koolimaja Hiiumaal (mahus, interjööris, aknad). Väheesenend projekti hästisäilinud näide. (Samasugune hoone asub Läänemaal Nurtu külas) Lokaalse, tüpoloogilise, arhitektuurse väärtusega.

Põlgaste Põlvamaal – nimeka arhitekti Arnold Matteuse projekteeritud funktsionalistlike tunnustega kivikoolimaja. Iseloomuliku sümmeetrilise fassaadijaotusega, mida ilmestab vertikaalsust rõhutav trepikojatsoon.

Pamma Saaremaal – väikese traditsionalistliku puitkoolimaja tüüp (võib olla Põllutöökoja Ehitustalituse looming). Oluline on väärtustada koos kõrvalhoonega. Kasutatakse seltsimajana.

Nursi Võrumaal – Karl Jõgi populaarse tüüpprojekti järgi ehitatud hoone (T. Mihkelsoni muudatustega), arhitektuurne, ajalooline väärtus. Autentsel kujul säilinud. Nursi koolimaja kaitsega on esindatud Lindi, Palade (kuigi see on ulatuslik ü.e.) koolimajad.

Põlula Lääne-Virumaal – funktsionalistlike ilmingutega puidust maakoolimaja, haruldane maakoolimajade seas.

Sutlepa Läänemaal (interjööri kohta puudub info). Funktsionalistlik maakoolimaja, mille projekteeris arhitekt Rein Raidna. Võiks kaaluda riikliku mälestisena kaitse alla võtmist. Asümmeetrilise plaanijaotusega koolimaja.

Põlgaste Põlvamaal – funktsionalistlike ilmingute sümmeetrilise plaanijaotusega mahukas koolimaja, mis on traditsionalistlike koolimajade seas üks modernistlikemaid.

Samliku Pärnumaal – traditsionalistlik pikaks venitatud hoonekehandiga koolimaja tüüp.

Lisaks vajavad täiendavaid uuringuid järgnevad koolimajad (enamasti interjööri osas), enne kui pakkuda välja hoone riikliku kaitse alla võtmist. Võiks lülitada 20. sajandi arhitektuuri inventeerimise programmi ja võtta kultuurimälestiste registrisse arvele:

Mustjala Saaremaal – Roman Koolmari tüüpprojekti esindaja. Võtta arvele ja lülitada 20. sajandi arh. inventeerimise programmi.

Saue-Jõgisoo Harjumaal – keskosa väljaehitusega puidust traditsionalistlik maakoolimaja, mille projekti autoriks oli Põllutöökoja Ehitustalitus.

Kahtla Saaremaal – Saaremaa levinum funktsionalistliku sümmeetrilise fassaadilahendusega koolimaja tüüpprojekt (ei ole kursis interjööri). Projekti autor on ins. Heinrich Kukkur. Võtta arvele ja lülitada 20. sajandi arhitektuuri kaitsmise programmi.

Ristemäe Võrumaal – Põllutöökoja Ehitustalituse kivikoolimaja tüüpi hoone L-kujulise põhiplaani hoone. Erandlik materjalikasutuse poolest (tellistest hoone). Vaja teha vaatlusuuringud. Lülitada 20. sajandi arhitektuuri inventeerimise programmi

Pööravere Pärnumaal – Esinduslik funktsionalistlike sugemetega kivist maakoolimaja (M. Merivälja loomine). Välisilme on säilinud. Võtta arvele, teha ekspertiis (ei ole kursis interjööri) ja lülitada 20. sajandi arh. kaitsmise programmi.

Pati-Ristiküla Pärnumaal (puudub täpsem info hoone seisukorra ja autentsuse kohta) – traditsionalistlik riia koolkonna käekirjaga puitkoolimaja.

Imastu Lääne-Virumaal (puudub täpsem info hoone seisukorra ja autentsuse kohta). Mansardkatusega koolihoone tüüp.

Nehatu Läänemaal – autoril puudub info selle seisukorra kohta. Väikese sümmeetrilise fassaadijaotusega puitkoolimaja näide.

Luhamaa Võrumaal – kahekorruselise traditsionalistliku puitkoolimaja tüüp.

Laguja Tartumaal võiks võtta arvele (interjööris säilinud algupäraseid detaile). Traditsionalistlik L-kujuline väljaehitatud katusekorrusega maakoolimaja. Hoone on kasutusel suvelaagrite jaoks, aeg-ajalt küla midagi toimetab, lisaks elab üks hoone väärtusest teadlik perekond ühes hoonetiivas. Hoones pole suuresti põhjalikku remonti tehtud (korteri kohta info puudub, tõenäoliselt on korralik remont tehtud). Koolipoolses osas on vahetatud osa aknaid välja (juba kas 1990ndatel või isegi varem). Säilinud on originaalahjusid, põrandalauad, tüüpilised seinapaneelid.

Kõrgepalu Võrumaal – mõisahoone vundamendile ehitatud traditsionalistlik puitkoolimaja, on historitsistlike tunnustega (interjööri kohta puudub info).

Rae (Vaskjala) Harjumaal - koos kõrvalhoonega võiks võtta arvele ja lülitada 20. sajandi arhitektuuri kaitsmise programmi. Traditsionalistlik maakoolimaja, mis on säilitanud suuresti oma algse ilme (avatäited on osaliselt uued). Karl Jõgi tüüpprojektis tegi Põllutöökoja Ehitustalitus muudatusi.

7. KOKKUVÕTE

Külarahvale suunatud koolihoonete arhitektuurile hakati üldisemalt keskenduma 19. sajandi teisel poolel, kui võeti avalikult sõna koolihoonete halva seisukorra pärast. Oluline muutus maapiirkondade koolielus sai alguse Eesti Vabariigi esimese perioodi algusega, kui riik korraldas koolihoonete ideevõistlusi arhitektuurse taseme tõstmiseks. Seadusega rakendati meetmeid hoonete kaasajastamiseks, ministriumide juurde loodi maa-arhitektuuriga tegelevad asutused, kes võtsid enda peale vastutuse ka koolimajade arhitektuurse lahenduse eest. Ulatuslike plaanide elluviimise võtmesõnadeks kujunes tüüpprojekterimine. Selliste oluliste muudatuste perioodil valminud koolihooned kannavad oma ajastu tunnuseid, peegeldades ühelt poolt värskeid ideid, kuid osutades tihti ka igipõlisele konfliktile soovide ja reaalsete võimaluste vahel.

Maakoolimajade ehituste ulatus ja tüüpprojektide kasutus näitab ära tollal valitseva olukorra. Mõndagi majanduslikust olukorrast ja hoonete ehitusetappidest räägib 1930. aastate lõpus Roman Koolmari poolt koostatud ühe kuni nelja klassiruumiga arendatava koolimaja projekt, mis andis võimaluse majanduslikult kosudes ehitada hoonele vajaduse korral võimla või klassiruumi juurde.

Maale ehitatud uued koolimajad arvestasid valdavalt kohaliku ehitustraditsiooniga

Koolimajade ehitamine oli noore riigi kultuurilise identiteedi seisukohast oluline ettevõtmine. Plaanide ellu viimiseks rajati kahe kümnendi jooksul mitmeid optimaalseid võimalusi.

- Kandev osa oli maakoolimajade projektide standardiseerimises. Tüüpprojektide lai kasutus oli populaarne kogu vabariigi ajal. Selleks korraldas Haridusministeerium kaks koolimajade ideekonkurssi aastail 1921-22 ja 1929-30. Neist populaarsemateks projektideks olid ühekorruseliste puitkoolimajade.
- Aktiivsemalt tegutses maakoolimajade projektide koostamisega Põllutöökoja Ehitustalitus (projekteeris üle 30 koolihoone, enamasti talustraditsionalismist mõjutatud).
- 1930. aastatel kujunes välja täiesti uus koolihoone tüüp, uudisasunduste koolimaja. 1929. aasta maareformiga eraldati soovijatele riigitagavaramaadest uued krundid, millele riik ehitas uued külastruktuurid. Harilikult soodesse ja võsastunud

heinamaadesse rajatud talude kõrvale ehitati ka ühiskondlikusse kasutusse antud hooned. Uued koolihooned jõuti rajada (sõda katkestas plaanid) nelja asundusse – Pillapalu, Peressaare, Lepplaane ja Võiduküla asundustesse, millest kaks esimest on avariilises seisukorras. Töös tehti ettepanek kaaluda mälestisena kaitse alla võtta Võiduküla ja kultuurimälestiste registrisse arvele kanda Lepplaane koolimajad.

Algkoolihoonete ehitamine oli 1920.-30. aastatel maapiirkondades väga laiahaardeline. võttis Riik võttis põhjalikult ette vanade koolihoonete moderniseerimise. Töö tulemusena selgus, et igasse maakonda ehitati 7-22 uut koolihoonet, kokku üle 210 koolimaja (arv pole täpne, kuna loetelus on mõned ümber- ja juurdeehitatud koolimajad). Selgus, et tänaseni on säilinud üle 160 uusehitise (koos mõnede ulatuslike juurdeehitusega). Haridusasutustena tegutseb umbes 60 hoonet ja hävinud on üle 30 ning kasutuseta seisab üle 20 hoone. See arv on algsest oletusest positiivsem.

Silmapaistvamate ja autentsemate koolihoonete säilimine tuleks tagada riiklikul tasandil. Hoonete käsitlemiseks prooviti hooned kategoriseerida, et lihtsustada selle tulemuseni jõudmist. Hooned jagunesid stiilitunnuste järgi historitsistlikeks, traditsionalistlikeks ja funktsionalistlikeks. Selgus, et stiilitunnuste järgi esines kõige enam traditsionalistlike koolihooneid, mis tulenes arvestamisest kohaliku ehituspärandiga (nii arhitektide kui ka inseneride käekirjast). Siinjuures oli suur roll Põllutöökoja Ehitustalitusel. Maal oli 1920. aastatel tunda veel historitsismi ja uusklassitsismi mõju. 1930. aastatel kujunes selgemalt välja traditsioonilist rahvapärast arhitektuuri viljelevate töökodade ja arhitektide kõrval funktsionalistlike laenvõtetega koolimajad. Maakonniti avaldus kohalike maa-arhitektide ja inseneride maitsemeel. Näiteks Pärnumaal on rohkem funktsionalismi maa-arhitekt Märt Merivälja mõjutusel. Petserimaal oldi truud ühele klassitsistliku alatooniga traditsionalistlikule tüüpprojektile.

Oluline on jäädvustada valimik stiililiselt tähendusrikkamatest hoonetest. Seda on võimalik reguleerida kaitsetingimuste rakendamiseega. Umbes 165 säilinud maa-algkoolist on kaitse all vaid 12 hoonet, mis on murettekitavalt väike arv. Piirkonniti jagunevad kaitse all olevad hooned ka ebavõrdselt. Kaitstavate hoonete hulgas on erandliku arhitektuuriga kivikoolimaju (Kiviõli, Püssi), aga ka funktsionalistlike (Tiirimetsa) ja traditsioonilisi (Tagavere), kuid viimast on selle sagedasest esinemisest hoolimata eaproportsionaalselt vähe kaitse all. Kaitseta hoonete hulgas on nii euroremontimiste ja ümberehituste käigus algilme kaotanud,

avariilises seisukorras hooneid kui ka suur hulk originaalseid koolimaju, mis vääriwad mälestisena riiklikku kaitset. Sellised hooned on peaaegu igas andmete käsitlemiseks lihtsustamiseks loodud hoonetüüpide kategoorias. Kaitse-ettepanekud on tehtud 23 koolimajale, lisaks on soovitatud 12 hoonele teha täiendavaid uuringuid, mille kohta (interjööri osas) puudub piisav info, et ettepanekus veenduda.

Väikese paikkonna koolimajal on külastruktuuris kandev roll, seda nii kultuurilises mõttes kui kohalike elanike seisukohast. Hoida üleval küla sotsiaalset infrastruktuuri on paljude maakoolimajade peamisi väärtusi. Koolihoone mahtu ja endist funktsiooni arvestades pakuti töös välja üheks jätkusuutlikuks tulevikuvariandiks paigutada vanadesse koolimajadesse seltsimaju, mis on kooli või lasteaiana kasutamise kõrval hoonetüübi levinuim rakendus. Seltsidele kuuluvate hoonete jaoks on riiklikul tasandil mitmeid toetusmeetmeid. Väärtuslikes hoonetes saab kaitsetingimuste abil ehitustegevust reguleerida, et väärtused ei kaoks.

Töö tulemusi on võimalik rakendada programmi „Eesti 20. sajandi väärtusliku arhitektuuri kaardistamine ja analüüs“ raames. Tulemusi on paralleelselt võrreldud seal tehtud järeldustega. Ka selgus, et mõned ettepanekud kattuvad tüübis, st ettepanekuid on tehtud maakonna siseselt hoomamata üle Eesti paiknevaid hooneid, et seal võiks mõni sarnane hoone (ja kultuuripärandina kaitse all olev hoone) olla. Selles osas on loodud tüpologia heaks aluseks analüüsimiseks ja annab edasiseks tegevuseks (ekspertiisid ja dokumenteerimine) selgemad piirid.

8. KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad:

Eesti Arhitektuurimuuseum (EAM)

1920.–1930. aastate arhitektuur. Haridus- ja teadusasutused. f. 2, n. 5.

Leo Gensi kartoteek, f. 46.

Naha koolimaja projekt f. 23, n. 1, s. 33

Võiduküla koolimaja projekt f. 22, n. 1, s. 27

Eesti Riigiarhiiv (ERA)

Haridusministeerium. Kooliharidus. Algharidus. F. 1108, n. 13.

Koolihoonete võistlusprojekte ja hindamiskomisjoni koosoleku protokollid katkend ja koolimajade plaane. F. 1108, n. 1, s. 615.

Maakoolimajade ehitamise plaanid ja protokollid. f. 1790, n. 1.

Kirjavahetus Pärnumaa koolimajade ehitamise ning projektide kinnitamise asjus. F. 2218, n. 1, s. 95.

Kirjavahetus Haridusministeeriumi kooliosakonnale. Koolihoonete ülevaatusaktid. F. 884, n. 4, s. 836.

Kirjavahetus koolimajade ehitamise kohta. Pärnu Maavalitsuse Haridusosakonna kirjakogu f. 1097, n. 1, s. 2468.

Võistlusel osalenud algkoolide plaanid 1921-22. f. 2966, n. 4.

Audru koolimaja projekt f. 3798, n.1, s. 83.

Erra koolimaja projekt. f. 2004, n. 1, s. 236.

Puka koolimaja projekt f. 4743, n. 1, s. 18

Koolidest ja rahvaharidusest. F. 4858, n. 1, s. 239.

Kirjavahetus Lääne Maakoolivalitsusega Läänemaa avalike algkoolide võrgu

korraldamise asjus; koolivõrgu kavand. f. 1108, n. 3, s. 855

Pärsama vallavolikogu koosolekute protokollid Koikla Pamma algkooli hoone ehitamiseks Koolimajade Ehituslaenu Fondist laenu taotlemise küsimuses. Koikla valla algkoolihoone kavand ja kooli krundi skits. f. 1790, n. 1, s. 902.

Tallinna Linnaarhiiv (TLA)

Kirjavahetus Rapla vallavalitsusega Seli-Hagudi algkoolimaja ehitamisest. Kavandid. F. 884, n, 4, s. 932.

TLA f. 930, n. 1, s. 16.

TLA. Kirjavahetus Haridusministeeriumi Kooliosakonna ja vallavalitsusega. Koolihoonete ülevaatuse aktid.1938-1939. F. 884, n. 4, s. 836.

Eesti Ajalooarhiiv

Sonda koolimaja plaan. f. 622, n. 1, s. 121.

Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseumi (EPAM)

Eesti Haridusseltside Aastaraamat 1. Tartus, 1909. fond R 17257.

Suulised allikad:

Otepää vallavanem Andres Visnapuu, november, 2011.

Sõmerpalu vallavalitsus, 04. aprill, 2012

Lasva vallavalitsus, 11.oktoober, 2011.

Vestlus Surju valla maanõunikuga, 20. aprill, 2012.

Ründo Müls, 20. september, 2012.

Internet:

Eesti 20. sajandi arhitektuuri inventeerimise projekti tulemused. Koost. Hansar, L., Kalm, M., Lankots, E. jt 2007.<http://www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/projektid/arhitektuuri-inventeerimine> (vaadatud 08. aprill 2012).

http://www.international.icomos.org/charters/nara_e.htm, (vaadatud 24. märts, 2012).

<http://www.eesti.ca/index.php?op=article&articleid=33083> (vaadatud , 17. aprill 2012).

<http://whc.unesco.org/en/list/733> (vaadatud 21. aprill, 2012)

Maa-arhitektuur ja –maastik. Uurimine ja hoidmine. Valdkonna arengukava 2007-2010. Eesti Vabariigi Kultuuriministeerium. Tallinn, 2006.
<http://www.kul.ee/index.php?path=0x214x1280> (vaadatud 29. märts, 2012)

Maa-ameti kaardirakendus.<http://xgis.maaamet.ee/xGIS/XGis>

Museo 24, <http://www.museo24.fi/?action=INavigation::viewArticle%2810994%29>
(vaadatud 20. aprill, 2012)

Läti kultuurimälestiste riiklik register, www.mantojums.lv (vaadatud 20. okt., 2011)

www.pria.ee/et/toetused/meede/kulade_uuendamise_ja_arendamise_investeeringutoetus_meede_3_2__2009_2010/ (vaadatud 30. märts, 2012)

Prieto, Valeria. Vernaculararchitecture and their setting vulnerability: One example of recoveringheritage and setting. www.international.icomos.org/xian2005/papers/2-31.pdf
(vaadatud 20. aprill, 2012).

Eesti hariduse viis väljakutset. Eesti haridusstrateegia 2012-2020 projekt.
http://www.elu5x.ee/public/documents/materjalid/Haridusstrateegia_PROJEKT_8_lk.pdf
(vaadatud 1.04.2012)

Tumala mõisapargi rekonstrueerimise põhiprojekt
http://www.sulevnurme.org/works_1/tumala/15KP10_Tumala_park_seletuskiri.pdf
(vaadatud 03.aprill, 2012)

Viinistu küla arengukava 2009-2013. http://www.kuusalu.ee/file_storage/2318/203848
(vaadatud, 19. aprill, 2012)

<http://www.nissikool.ee> (vaadatud 27. veebruar, 2010).

<http://liivinaisselts.blogspot.com/p/selts.html> (vaadatud 30. märts, 2012)

<http://www.kyladeselts.ee/kyladeselts/KES.html> (vaadatud 30. märts, 2012)

Kultuuriministeeriumi strateegiline arengukava 2011-14.
http://www.kul.ee/webeditor/files/arengukavad/LISA_100318_KuM_arengukava_2011-2014_muudetud_ja_kinnitatud.pdf (vaadatud 11. aprill, 2012).

Normdokumendid:

Koolimajade ehitusfondi seadus (Riigi Teataja 1922, nr 60/61).

Avalikkude algkoolide hoonete ehitamise määrus (RT 1936, nr 36).

Avalikkude algkoolide seadus (RT, 1931, nr 46)

Avalikkude algkoolide seadus (RT 1919, nr 70)

Avalikkude algkoolide seadus (RT 1920, nr 75/76)

Ehitusseadus (RT 2002 nr 47/15)

Publitseerimata materjal:

Gens, Leo. Artur Perna monograafia. Käsikiri Arhitektuurimuuseumis arvele võtmata (pagineerimata).

Lutsepp, Elo Uudisasundused – 1930. aastate sotsiaalpoliitika ja arhitektuuri kohtumisi (Magistritöö). Eesti Kunstiakadeemia kunstiteaduse osakond, Tallinn, 2006.

Kadi Karine. Vormsi hoonestuse väärtused ja kaitsmise võimalused. (magistritöö), Tallinn, 2011.

Silla, Maria. Puitmõisad. Tüpoloogia, väärtused ja kaitse (Bakalaureusetöö). Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise osakond. Tallinn, 2010.

Poolma, Karin. Lepplaane uudismaa-asunduse lugu: moodsast projektist ääremaaks (Uurimistöö). Are Põhikool. Pärivere, 2009.

Soosaar, Rain. Valga koolimajad 1920-40 (avaldamata käsikiri).

Lainoja, Arvo. Pillapalu asundusküla algkoolihoone varemed. Restaureerimiskooli täiendkoolituse lõputöö. Tallinn, 2002.

Kirjandus:

20. aastat ehitamist Eestis. 1918-38. Teedeministeeriumi Ehitusosakond. 1938.

Andresen, Lembit. Eesti kooli ajalugu: algusest kuni aastani 1940. Tallinn: Avita, 2003.

Andresen, L. Eesti algkoolid. Ülesvõtteid aastatest 1930–1940. Tallinn: Avita, 2007.

Antila, Heli. Turvallista ja itsetuntoa vahvistavaa koulunkäyntiä *kyläkoulu* oppimis kokemuksena. ProGradu-tutkielma. Kasvatustieteenlaitos. Tampereen yliopisto, 2008.

Börlau, Konstantin. Koolimajade ehitustehnilistest puudustest. – Eesti kool, 1935. Tallinn: Haridus- ja sotsiaalministeeriumi väljaanne. Tallinn. 1935. Lk 111-113.

Eesti Arkitektide Almanak. Toim. K. Börlau, A. Kotli, E. Kuusik. Tallinn: Eesti Arkitektide Ühing, 1934.

Grauen, A., Alver, V. Tulekindel ehitusviis "NOPSA". Tallinn: J. Roosileht, 1936.

Hallas-Murula, Karin. Albumitais algkoolimaju. - Sirp, 2007, 23.03.

Jokilehto, Jukka. Arhitektuuri konserveerimise ajalugu. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2010.

Jõks, Allar. Kuidas saab sulgeda kooli? – Õpetajate Leht. 27. Jaanuar 2012. nr. 21.

Kalm, Mart. Eesti 20. sajandi arhitektuur. Tallinn: Sild, 2002.

- Kalm, M. (koost.). Eesti Kunsti ajalugu. 5, 1900-1940. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2010. Lk 279.
- Kalm, M. 1930. aastate funktsionalism Eestis: meie ise moodsas maailmas. – Toisin. Funktsionalism ja neofunktsionalism Eesti Arhitektuuris. EAM, 1993, lk 4-9.
- Kann, Tõnu. Ääremaal võib kohata ilusaid maalähedasi hooneid. – Pärnu Postimees, 2009, 24.01.
- Kits, Aino. Tallinna Haridusasutused A. Veiderma ametiajal. – Kooliuuenduslane, 1998, nr 3.
- Koolihoonete ehitamise plaanimajandus. Ülevaade senistest tulemustest ja kavatsused. Tallinn: Haridusministeerium. 1937.
- Kuut, A. Uusi koolimaju 1939. aastal. – Eesti Kool, 1940, nr 5. Lk 320-326.
- Laherand, Meri-Liis. Kvalitatiivne uurimisviis. Tallinn: Infotrükk, 2008.
- Lankots, Epp. Mitmekesine funktsionalism. – Sirp, 24. november, 2011.
- Mälk, S. Koolimaju kerkis nagu seeni pärast vihma. – Õpetajate Leht. 16. det. 2011.
- Pallasmaa, Juhani. Space, Memory and Imagination: The Temporal Dimension of Existential Space. – Nordic architects write. New York: Routledge, 2008.
- Simmer, Enn. Kas maakoolil on tulevikku? – Õpetajate Leht, 09. august, 2002, nr 28.
- Sirk, Väino. Õpetajate seminar 1920.–1930. aastatel – haridusprobleem Eestis ja mujalgi. – TUNA, nr 3, 2001.
- Port, Jaan. Kooliaedade ülesanded ja korraldus. – Kasvatus 1930. Nr 6. lk 280.
- Postimees – Psühholoogid: õpiraskustega lapsed saaks aidata väikekoolid, 05. September 2010.
- Pärdi, Heiki; Luttsepp, Elo; Maret Tamjärv (toim.). Maa-arhitektuur ja -maastik. Tallinn: Printon, 2008.
- Pärdi, Heiki; Luttsepp, Elo; Jõks, Maris (toim.). Alevist vallamajani: artikleid maaehitistest ja -kultuurist. Tallinn: Aktaprint, 2010.
- Raudvere, Rein. Pühajärve kool pääses taas. – Maaleht, 01. märts, 2012.
- Ringkiri koolimajade korrastamise asjus (Haridusministeeriumi Teataja, 1937, nr 4).
- Paulus, Karin. Asundustalud luubi all. – Eesti Ekspress, 28. september, 2006.
- Tõnisson, Jaan. Mitte kohtu-, vaid koolimajasid. – Postimees, 1897, nr 233.
- Tõnisson, Jaan. – Postimees, 1898, nr 28.
- Vapper, Tiina. Pühajärve seisab oma kooli eest. – Õpetajate Leht. 20. Jaanuar 2012.
- Viilup, Viktor. Küla ja kool Petserimaal. – Eesti Kool. Nr 1, 1938.
- Ühendud kool. – Kasvatus, 1922, nr 1, l. 1.

NEW RURAL SCHOOLHOUSES IN ESTONIA 1920–40.

History, Typology, Values and Preservation

Summary

Sandra Mälk

The aim of this master thesis is to find the typical and characteristic features of rural schoolhouses built during the years between 1920 to 1940 and to suggest proposals for their protection. This is achieved by mapping the schoolhouses built during this short but pivotal period in Estonia and with such database it was possible to create a typology for these buildings and define their value. The second goal is to define the hypothetical terms for their protection and usage. Such an investigation requires a mapping of the current situation, an overview of the most typical problems and proposals for protection. Archive sources, different literature, contacting locals, on-site observation and photography were used to achieve these goals and map the objects of interest.

Rural architecture started getting attention in the second half of the 19th century when there was a public outcry due to the dilapidated state of such buildings. Actual changes were started to be implemented with the onset of the Republic of Estonia with the state declaring architectural competitions to raise the level of schoolhouse architecture. Laws were put to order to modernise the existing schoolhouses and special departments were founded to deal specifically with rural architecture. The latter took on the responsibility for the architectural solution as well. To implement these grand scale changes, standardised projects were mostly used and became hugely popular.

The schoolhouses built during this period carry the essence of the era and shine light on the ideas of that time. The new schoolhouses built in the rural areas took into consideration the local traditional architecture and style. Building these new houses of learning was of the utmost importance for the fledgling country of Estonia, for they served as means to reinforce and establish cultural identity. The two decades became increasingly favourable for such development and insured better conditions for new schoolhouses to be built.

As previously mentioned, standardised projects were mostly used and they remained a popular choice for the entirety of the independence era. As such, the Ministry of Education

held two schoolhouse competitions, one during 1921-22 and another during 1929-30. The most popular standardised projects were one-storey wooden schoolhouses.

The Building Board was especially prominent in making schoolhouse projects. They made over 30 schoolhouse projects which were mostly influenced by rural traditionalism. During the 1930s, a new schoolhouse type emerged – the new settlement schoolhouse. In 1929, the land reform offered people new lots from state lands onto which the state built new village infrastructure and so public buildings were built near regular farmhouses. Though the war cut most plans short, they managed to build schoolhouses to four new settlements – Pillapalu, Peressaare, Lepplaane and Võiduküla. The schoolhouses in the first two settlements are now dilapidated. For instance this master thesis proposes to consider to list Võiduküla schoolhouse as national heritage.

The building of schoolhouses from 1920-30 was a very large-scale endeavour. The state especially focused on modernising old schoolhouses. While writing the thesis, it turned out that 7 to 22 new schoolhouses were built in every county, making the final sum approximately 210 (this number is not precise, because the list also includes some schoolhouses that have been completely renovated or have gotten expanded. It also turned out that 160 schoolhouses have survived to this day (some of which have expansions). At the moment, there are about 60 schoolhouses that function as schools, 30 buildings have been destroyed and over 20 schoolhouses stand empty. That being sad, it is still a more positive result than originally feared.

The conservation of the most distinguished and authentic schoolhouses should be guaranteed on state level. For this, the thesis tried to place buildings into categories to ease the future decision process. The buildings were categorised under historicism, traditionalism and functionalism. It turned out that most schoolhouses could be categorised under traditionalism. This is due to the work done by the Building Board and also due to both the architects and the engineers who followed the traditional traits of rural architecture in their work.

It is necessary to bring out some schoolhouses that hold great stylistic value. To ensure the survival of such buildings, means of protection have to be put into use. Of about 165 rural schoolhouses only 13 are listed as national heritage which is a worryingly small number. It has to be taken into account that there is also a territorial unevenness of protected schoolhouses. These protected schoolhouses include stone buildings of exceptional

architectural value (Kiviõli, Püssi), but also functionalistic (Tiirimetsa) and traditional ones (Tagavere). The latter category is gravely undervalued, though, for schoolhouses that fall under traditionalism are actually the most frequent. Buildings that have gone without state protection have lost their original appearance due to unskilled renovation and some have fallen into complete disarray. Some of these – the most original ones – should be listed as national heritage. Buildings like these exist in almost all categories under the typology.

The thesis proposes that, taking into account capacity and former function, one possible new function for a schoolhouse, besides running a school or a kindergarten, could be being a civic centre. Civic centres can get state support and are good for the social infrastructure of a village. New building activities can be regulated so that national heritage doesn't get affected. The schoolhouse of a small village plays a great role in local identity which, in many cases, is the prime value of many schoolhouses.

The results of this master thesis can be implemented in the Inventorisation of 20th century Estonian architecture and have been compared to the results that have already been made by the programme. It turned out that some propositions match in type, meaning that some propositions have been made merely on a county-scale without having a full grasp of similar protection-worthy buildings in other parts of Estonia. As such, a typology has been created to allow proper future analysis and actions such as expertises and documentation.